

Джордж К. Дакером

ТРОС И БИЧОВЫ ТОВАРИ

ЗАРУБІЖНА САТИРА І ГУМОР

№ 6

JEROME K. JEROME

THREE MEN IN A BOAT

(TO SAY NOTHING OF THE DOG)

1889

SHORT STORIES AND SKETCHES 1891 -1908

ТРОЄ В ОДНОМУ ЧОВНІ (ЯК НЕ РАХУВАТИ СОБАКИ)

ОПОВІДАННЯ

З англійської переклав ЮРІЙ ЛІСНЯК

Видавництво художньої літератури «Дніпро» Київ — 1974

© Український переклад, видавництво «Дніпро» 1974.

ТРОЄ В ОДНОМУ ЧОВНІ (ЯК НЕ РАХУВАТИ СОБАКИ)

ПЕРЕДМОВА

Головна принада цієї книжки — не стільки в літературному стилі чи повноті й корисності відомостей, що містяться в ній, скільки в її щирій правдивості. Її сторінки — це звіт про події, що відбувались насправді. Я тільки трошечки прикрасив їх і не прошу за це доплати. Джордж, Гарріс і Монтморенсі — не ідеальні витвори поетичної фантазії, а істоти цілком матеріальні, особливо Джордж, що важить близько ста сімдесяти фунтів. Мабуть, інші книжки перевершують цю глибиною думки і знанням людської природи; інші книжки можуть змагатися з нею оригінальністю й обсягом; але щодо безнадійної, невиліковної правдивості жоден з відомих досі творів не зрівняється з нею. І я почуваю, що з усіх її принад саме ця зробить книжку неоціненною для вдумливого читача й додасть іще більшої ваги тій науці, яку з неї можна здобути.

Лондон, серпень 1889 року

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Троє недужих. Страждання Джорджа і Гарріса. Жертва ста семи жахливих хвороб. Корисний рецепт. Ліки від хвороб печінки у дітей. Ми погоджувемось на тому, що перевтомились і потребуємо відпочинку. Тиждень на морських хвилях? Джордж пропонує подорож по Темзі. Монтморенсі висуває заперечення. Пропозицію прийнято більшістю трьох голосів проти одного.

Нас було четверо: Джордж, Вільям-Семюел-Гарріс, я і Монтморенсі. Ми сиділи в моїй кімнаті, курили й розмовляли про те, що ми нікуди не годимося — тобто, звичайно, з погляду здоров'я.

Усі ми почували себе кепсько, і це вже неабияк тривожило нас. Гарріс сказав, що в нього інколи якось дивно паморочиться в голові і він тоді сам не тямить, що робить. Джордж озвався, що й у нього теж буває таке запаморочення, коли він сам не тямить, що робить. Ну, а в мене було не гаразд із печінкою. Я знав, що в мене розладналась печінка, бо щойно прочитав рекламу патентованих пілюль від печінкових хвороб, де були описані різні симптоми, за якими можна визначити, що у вас хвора печінка. І всі ті симптоми я знайшов у себе.

Дивовижна річ: щоразу, коли я прочитаю рекламу якихось патентованих ліків, я неодмінно доходжу висновку, що хворію на описану в тій рекламі хворобу, і то в найтяжчій формі. Всі перелічені там симптоми якнайточніше збігаються з тим, що відчуваю я.

Пам'ятаю, якось я пішов до бібліотеки Британського музею, щоб прочитати, чим лікують одну легку хворобу, що саме причепилася до мене,— здається, сінну гарячку. Виписавши потрібну книжку, я перечитав там усе, про що хотів дізнатись; а потім машинально почав ліниво гортати сторінки й вивчати всілякі хвороби. Забув уже, як називалась перша, що на неї я наткнувся,— якась жахлива, згубна недуга,— але, ще не перебігши очима й половини «попередніх симптомів», я упевнився» що хворію на неї» і то тяжко.

Кілька хвилин я сидів, заціпенілий з жаху; а потім, уже з байдужістю відчаю, знову почав гортати книжку. Натрапив на черевний тиф, перечитав його симптоми і відкрив, що я хворий і на черевний тиф — певне, вже кілька місяців хворий, сам того не знаючи. Мені стало цікаво, які ж ще хвороби є у мене. Знайшов у книжці хворобу св. Віта і, як і сподівався, виявив, що хворію й на неї; тоді мене по-справжньому зацікавив стан мого здоров'я, я вирішив з'ясувати його до кінця й почав чигати всі хвороби підряд, за алфавітом. Прочитав про ангіну — і виявив, що вона в мене тільки починається, а загострення настане через кілька днів. З полегкістю я дізнався, що брайтова хвороба, тобто запалення нирок, у мене в легкій формі» з якою можна прожити багато років. Зате віспа у мене була з важкими ускладненнями, а на дифтерит я, видно, слабував від самого народження. Я сумлінно простудював усі двадцять шість літер алфавіту і з усіх хвороб, описаних у книжці, не знайшов у себе тільки однієї — раку сажотрусів.

Спершу я навіть образився, бо відчув у цьому якусь зневагу. Чому мені не дісталось раку сажотрусів? За віщо така дискримінація? Але трохи перегода в мені взяли гору скромніші почуття. Я подумав, що в мене є всі інші хвороби, відомі медицині, і вирішив, що негарно бути таким жадюгою. Обійдусь і без того раку сажотрусів. Сухоти, як видно, розвинулись у мене до найтяжчої стадії так, що я й не помітив; а ящур я, мабуть, підхопив десь ще підлітком. Після ящура в довіднику більше не було хвороб, і я зробив висновок, що й у мене більше нічого немає.

Я довго сидів замислений. Я думав, який з мене цікавий об'єкт для медицини, якою знахідкою був би я для аудиторії медиків! Якби студенти мали мене, їм було б не потрібно ходити по лікарнях. Бо я сам був цілою лікарнею. Досить студентові обійти мене довкола — і одержуй диплом.

Потім я подумав: а чи довго ще мені жити на світі? Я вирішив обстежити себе. Помацав свій пульс. Відразу я взагалі не міг його намацати, а тоді раптом він почав битись. Я вийняв годинник і став рахувати. Вийшло сто сорок сім ударів на хвилину. Я спробував прослухати своє серце, але ніяк не міг його розшукати. Воно перестало битися. Згодом я, звичайно, зрозумів, що воно, напевне, весь час було на своєму місці й весь час билось, але пояснити,

чому я його не знаходив, не можу. Я обмацав усього себе спереду — від того, що я називаю талією, аж до шиї,— і з обох боків, і, скільки спромігся дістати, зі спини. Проте не намацав і не відчув нічого. Тоді спробував оглянути свій язик. Вистромив його якомога далі, заплющив одне око, а друге скосив униз, але зміг побачити лише кінчик язика. З вигляду того кінчика я тільки ще дужче впевнився, що у мене скарлатина.

Я ввійшов до тієї читальні здоровою, щасливою людиною, а вийшов звідти немічним інвалідом.

Я побіг до свого лікаря. Він мій давній приятель, і коли мені здається, ніби я занедужав, лічить мій пульс, і оглядає язик, і розмовляє зі мною про погоду — все, звичайно, задарма; отож я й вирішив, що тепер зможу йому гідно віддячити. «Адже ж лікареві найпотрібніша практика,— так сказав я собі.— І я віддам себе йому. На мені він матиме більше практики, ніж на тисячі звичайних, буденних пацієнтів з однією-двома хворобами». Отож я подався просто до нього. Він прийняв мене і спитав:

— Ну, що в тебе там за болячка?

Я відповів:

— Любий мій, я не хочу відбирати в тебе час, розповідаючи про свої болячки. Життя коротке, і ти можеш померти, перше ніж я скінчу. Краще я скажу тобі, якої болячки у мене немає. У мене нема раку сажотрусів. Як це так вийшло, що я його не підхопив, пояснити не можу, але це факт, що у мене його немає. А всі інші хвороби у мене є.

І розповів йому, як я про те довідався.

Тоді він звелів мені роздягтись, і обдивився всього, і потримав за пульс, а тоді зовсім несподівано стусонув у груди — отака дурна вихватка! — та ще й буцнув головою. Потім сів, написав рецепта, склав його вдвоє й віддав мені. Я сховав рецепт у кишеньку і вийшов.

Я навіть не розгортав рецепта. Зайшов у найближчу аптеку й подав його аптекареві. Той прочитав — і повернув його мені. Мовляв, таким він не торгує.

— Хіба ви не аптекар? — здивувався я.

— Аптекар,— відповів він.— От якби я держав мебльовані кімнати зі столуванням, то зміг би вас обслужити. А як аптекар — нічого не можу вдіяти.

Тоді я прочитав рецепт. У ньому було написано:

Rp.

Біфштекс   1 фунт

Пиво   1 пінта

Приймати що 6 годин.

*

Десятимильна про-
гулянка пішки   1

Щоранку.

*

Ліжко   1

Щовечора рівно об 11 годині.

І не забивай собі голови тим, чого не тямш.

Я послухався цих вказівок — і результат, бачте, непоганий, принаймні для мене: життя моє було врятоване, і я й досі живий.

Однак це все між іншим, а тепер, як вірити тій рекламці печінкових пілюль, у мене були незаперечні симптоми захворювання печінки, серед яких головний — «гостра нехіль до будь-якої праці».

Скільки я перетерпів через цей симптом, не розкажеш ніякими словами. З самою малечку

я був через нього справжнім мучеником. А підлітком я не мав і одного дня перепочинку від цієї хвороби. Рівень медичної науки тоді ще був багато нижчий, ніж тепер, і всі мої страждання звичайно приписували лінощам.

— Та ворущися, чортів ледацюго! — було, кричали на мене.— Роби що-небудь, а то тільки дурно хліб їси!

Ніхто ж бо не знав, що це в мене хвороба. І пілюль ніяких мені не давали, самі лише запотиличники. І треба сказати правду — хоч воно й дивно, але ті запотиличники частенько помагали від моєї хвороби, принаймні на якийсь час. Я пам'ятаю, що тоді один запотиличник краще впливав на мою печінку й пробуджував у мені більшу охоту зразу піти куди сказано і зробити що сказано, не гаючи ні хвилини, ніж тепер ціла коробка пілюль.

А втім, хіба рідко буває, що отакі прості старосвітські засоби виявляються дійовіші, ніж увесь отой аптечний непотріб.

Ми просиділи з півгодини, описуючи один одному свої недуги. Я розповів Джорджеві і Вільямові-Гаррісу, як я себе почуваю, коли встаю вранці, а Гарріс розповів нам, як він себе почуває, коли лягає спати; а Джордж став на постилку перед каміном і влаштував нам цілу виставу, дуже наочно й виразно показавши, як він себе почуває вночі.

Джорджеві, бачте, тільки здається, ніби й він хворий; насправді ж він здоровісенький.

Потім у двері постукала місіс Попетс і спитала, чи вже подавати нам вечерю. Ми сумно посміхнулись один до одного й відповіли, що, мабуть, спробуємо щось проковтнути. Гарріс сказав, що дрібка їжі в шлунку все ж таки часом полегшує хворобу; тоді місіс Попетс унесла тацю, ми піділи до столу й трохи побавились біфштексом із цибулею та ревеневим пирогом.

Я, напевне, був тоді в дуже тяжкому стані, бо, пам'ятаю, через якихось півгодини вже втратив будь-який інтерес до їжі — річ незвичайна для мене — і навіть не схотів сиру.

Виконавши цей обов'язок, ми знову наповнили келихи, закурили люльки й повели далі розмову про своє здоров'я. Жоден з нас не знав напевне, що саме з ним діється; але щодо причини наша думка була одностайна: ми перевтомилися.

— Нам потрібен відпочинок,— сказав Гарріс.

— Відпочинок і цілковита зміна оточення,— додав Джордж.— Розумове перенапруження виснажило й ослабило наші організми. Нове оточення, де не буде постійної необхідності весь час думати, відновить рівновагу нервової системи.

Джордж має двоюрідного брата, що в протоколах поліції звичайно пишеться студентом-медиком; а тому він, природно, полюбляє висловлюватись, як домашній лікар.

Я погодився з Джорджем і сказав, що треба знайти якусь глуху, забуту світом місцину, далеко від людського мурашника, і промріяти погожий тиждень чи два у її сонній тиші — такий собі напівзабутий закуток, схований феями від гамірного світу, щось ніби орлине гніздо, приліплене на скелі Часу так високо, що рев бурхливих хвиль дев'ятнадцятого сторіччя лиш ледь чутно долинає туди.

Гарріс відказав, що це бредня. Він, мовляв, знає такі місця, як я маю на увазі; там лягають спати о восьмій годині, спортивної газети не дістанеш ні за які гроші, а по куриво треба ходити пішки за десять миль.

— Ні,— сказав він,— коли хочете відпочити й змінити оточення, нема краще, як подорож морем.

Але я рішуче повстав проти морської подорожі. Морем корисно поплавати місяців зо два — зо три, але тиждень — це нікуди не годиться.

Відпливаєш у понеділок, твердо переконаний, що на тебе чекає неабияка втіха. На прощання махаєш рукою друзям, що прийшли тебе проводжати, закурюєш найдовшу свою люльку й походжаєш по палубі, так пишаючись, немовби ти капітан Кук, сер Френсіс Дрейк і Христофор Колумб¹ у одній особі. У вівторок ти вже не радий, що поплив. У четвер, середу й п'ятницю ти не радий білому світові. В суботу ти вже спроможний випити трохи бульйону й

---

¹ Кук, Джеймс (1728—1779) і Дрейк, Френсіс (1540—1596) — відомі англійські мореплавці. Колумб, Христофор (бл. 1451—1506) — славетний іспанський мореплавець, генуезець походженням; 1492 року відкрив Америку.

посидіти в шезлонгу на палубі, з кволою, сумірною усмішкою відповідаючи на запитання добросердих людей, як ти себе почуваєш. У неділю ти починаєш ходити своїми ногами і їсти справжню їжу. А в понеділок, стоячи з саквоюжем і парасолькою біля поруччя й ладнаючись зійти на берег, ти думаєш, що подорож тобі вже подобається.

Пригадую, якось мій свояк надумав поправити здоров'я морським плаванням. Він узяв квиток з Лондона до Ліверпуля й назад, а коли прибув до Ліверпуля, єдина його думка була — як продати той зворотний квиток.

Мені потім розповідали, що він оббігав усе місто, пропонуючи квиток за півдарма, і врешті таки продав його за вісімнадцять пенсів якомусь молодикові з жовтяничним обличчям, що йому лікар недавно порадив морське повітря і фізичні вправи.

— Морське повітря? — вигукнув мій свояк, із щирою приязню втискуючи квиток у руку молодикові.— Матимете його стільки, що на все життя вистачить. А фізичні вправи — та на судні ви сидючи навіряєтесь більше, ніж якби ви на землі безперестану перекидалися через голову.

А сам він — тобто мій свояк — вернувся додому поїздом. Сказав, що для його здоров'я добра й Північно-Західна залізниця.

Ще один мій знайомий теж був на тиждень вибрався в морську подорож понад узбережжям. Перед відплиттям до нього в каюту прийшов стюард і спитав, чи він платитиме за їжу кожного раз; окремо, чи заплатити наперед за весь час.

Стюард радив заплатити наперед — так, мовляв, вийде багато дешевше. Сказав, що за тиждень із нього візьмуть два фунти п'ять шилінгів. На сніданок у них подають рибу й смажене м'ясо. О першій годині обід із чотирьох страв. Вечеря о шостій — суп, риба, антре², печеня, птиця, салат, солодке, сир і десерт. І легенька м'ясна перекуска о десятій.

Мій знайомий обрав це меню за два фунти й п'ять шилінгів (він любить попоїсти).

Обід подали, коли минали Шірнес. Мій знайомий чомусь не почував такого апетиту, як сподівався, а тому з'їв тільки трохи вареного м'яса й полуниці з вершками. Вдень він не раз згадував той обід, і часом йому здавалося, що він уже кілька тижнів не їв нічого, крім вареного м'яса, а часом — що він уже кілька років живе на самих полуницях із вершками.

Та й м'ясові і полуницям з вершками теж, видно, було не солодко, бо вони просились на волю.

О шостій прийшли й сказали, що вечеря готова. Це повідомлення мій знайомий сприйняв без великого захвату, проте подумав, що треба ж відробити частину тих двох фунтів і п'яти шилінгів, і, держачись за линви та інші речі, спустився до їдальні. Внизу його зустрів приємний аромат цибулі й гарячої шинки, змішаний з пахощами смаженої риби й зелені. Підійшов, улесливо всміхаючись, стюард і спитав:

— Чого вам принести, сер?

— Краще винесіть... мене звідси,— насилу відповів мій знайомий.

Його підхопили, хутенько винесли нагору й залишили біля завітряного борту.

Наступні чотири дні вів жив скромно й безгрішно, живлячись самими сухариками та содовою водою; однак у суботу, набравшись зухвальства, зважився випити слабенького чаю з грінками, а в понеділок уже поглинав курячий бульйон. У вівторок він зійшов на берег і довго стояв на пристані, з жалем в очах дивлячись услід пароплавові.

— Бач, поплив,— нарікав він.— і моя їжа на ньому зосталась. На два фунти їжі! Заплатити заплатив, а з'їсти не з'їв...

Він запевняв, що надолужив би своє, якби йому ще хоч один день.

Ось чому я так рішуче виступив проти морської подорожі. Я пояснив, що боюся не за себе. Мені море ніколи не вадило. Але я боявся за Джорджа. Джордж відказав, що з ним було б усе гаразд, йому навіть подобається морське плавання, але нам з Гаррісом він не радить і думати про щось таке, бо певен, що ми обидва на морі слабуватимемо. А Гарріс заявив, що для нього завжди було таємницею, як це люди примудряються хворіти на морську хворобу, — він навіть гадає, що вони роблять це навмисне, аби похизуватись. Він, мовляв, і сам не раз

---

2 Страва, що подається перед печенюю (з французької).

хотів спробувати, але так і не зумів.

Потім він почав розповідати нам, як йому траплялося пливти через Ла-Манш у таку бурю, що пасажирів доводилось прив'язувати до койок, і на всьому пароплаві тільки двох — його та капітана — не брала морська хвороба. Інколи той другий був не капітан, а помічник, але, як правило, здоровими лишалися двоє: Гарріс і те хто- побудь. А як не двоє, то самий Гарріс.

Цікава річ: нікого ніколи не бере морська хвороба... на суходолі. В морі бачиш скільки завгодно хворих на неї — повні пароплави, але на суходолі я ще не зустрічав людини, яка б знала, що це таке — морська хвороба. Де ховаються, зійшовши на берег, ті тисячі змучених нею пасажирів, що кишать на кожному судні,— це для мене загадка.

Правда, якщо більшість людей такі, як той чоловік, що його я якось бачив на одному ярмутському пароплаві, то цю уявну загадку розгадати неважко. Пригадую, ми тільки-но відпливли від Саутендського молу, а він уже вистромлявся у відчинений ілюмінатор в дуже небезпечній позі. Я підійшов і спробував урятувати його. Поторсав за плече й сказав:

— Слухайте, відійдіть-но, а то за бортом опинитесь.

— Ох, я б і радий! — тільки й відповів він.

Довелось залишити його там.

Через три тижні я побачив його в кав'ярні при одному батському готелі. Він розповідав про свої подорожі і з великим захватом говорив, як він любить море.

— Морська хвороба? — вигукнув він у відповідь на сповнене заздрості запитання якогось лагідного молодика. — Ну що ж, признаюсь, одного разу мене трохи млоїло. Це було коло мису Горн. Другого дня вранці корабель розбився.

Я озвався:

— А це не вам нещодавно було погано біля Саутендського молу, й ви хотіли опинитися за бортом?

— Біля Саутендського молу? — спантеличено перепитав він.

— Так. На ярмутському пароплаві, у п'ятницю три тижні тому.

— А... справді! — зрадив він.— Тепер пригадую. У мене тоді чомусь голова розболілась. Мабуть, від пікулів. Такий начебто пристойний пароплав був, а пікулі подали просто гидота. Ви їх не куштували?

Що ж до мене, то я винайшов чудовий спосіб, як за побігати морській хворобі. Треба балансувати своїм тілом у такт із хитанням судна. Стати посередині палуби, і коли підіймається ніс пароплава — нахилитись уперед, аж поки ледь не торкнешся палуби власним носом; а коли підіймається корма — відхилитись назад. Тоді ви самі весь час стоятимете вертикально. Годину-дві воно помагає дуже добре; але ж неможливо хитатись так уперед та назад цілий тиждень!

Джордж запропонував:

— Давайте попливемо вгору Темзою.

І пояснив, що тоді в нас буде досхочу і свіжого повітря, і руху, і спокою; постійна зміна краєвидів розвіюватиме думки (навіть ті, які знайдуться в Гаррісовій голові); а натомившись від веслування, ми добре їстимемо й ще краще спатимемо.

Гарріс зауважив, що Джорджеві небезпечно робити щось таке, від чого він спатиме ще краще: і взагалі, йому незрозуміло, як це Джордж примудриться спати більше, ніж він спить звичайно: адже в добі завжди, і взимку і влітку, буває тільки двадцять чотири години. Ну, а якщо він і справді зуміє спати більше, то чи не краще відразу померти та й не витратитись на харчі й помешкання.

А втім, додав Гарріс, йому самому Темза підійде «на всі сто».

Я ніколи не розумів, що це за «сто» — сто пенсів чи сто шилінгів, сто дюймів чи сто футів,— але так кажуть усі; отже, мабуть, і справді це яесь дуже підходяще «сто». Мені Темза теж підходила «на всі сто», і ми з Гаррісом обидва сказали, що Джорджеві набігла непогана думка; але сказали таким тоном, ніби дивувались, як це Джордж спромігся придумати щось таке розумне.

Єдиний, хто не зрадив Джорджевій пропозиції, був Монтморенсі. Сказати по правді, його

ніколи не тягло на Темзу.

«Для вас, хлопці, воно, може, й добре,— думав він.— Вам воно подобається. А мені... Ну що мені там робити?»

Краєвиди мене не цікавлять, тютюну я не курю. Як я побачу на березі пацюка, ви ж однаково не спинитесь. А як я засну, ви почнете якісь витівки в човні, і я можу вилетіти за борт. Ні, якби ви спитали мене, я б сказав, що це дурне діло. Дурне-дурнісіньке».

Проте нас було троє проти одного, і пропозицію прийняли більшістю голосів.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Обговорення плану. Принади ночівлі «на природі» в погожу ніч. Те саме — в непогожу. Компромісна ухвала. Перше враження від Монтморенсі. Чи не занадто добрий він для нашого світу? Ці побоювання виявляються безпідставними. Наряду відкладено.

Ми розшукали карти й почали складати план подорожі.

Вирішили, що відпливемо наступної суботи з Кінгстона. Ми з Гаррісом прибудемо туди вранці й удвох підженемо човен до Чертсі, а Джордж, що зможе вибратись із Сіті лише пополудні (він ходить до якогось банку спати з десятої до четвертої години щодня, опріч суботи, коли його будять і виганяють за двері о другій), приєднається до нас там.

Перше питання було — де нам ночувати: «на природі» чи в заїздах?

Ми з Джорджем були за ночівлю на природі. Мовляв, у ній є щось таке первісне, вільне, патріархальне...

Золотий спомин про померле сонце повільно блідне в серцях холодних, сумних хмар. Пташки вже не співають, вони змовкли, мов зажурені діти, і лише жалібний крик болотяної куріпки та різке скрипіння деркача порушують святобливу тишу над лоном вод, де ще ледве дихає, вмираючи, день.

З імлистого лісу понад берегами нечутно крадеться примарне військо Ночі, сірі тіні; під їхнім натиском відступають останні загони дня, і під нечутною, невидною ходою цього війська хвилюється осока й зітхають очерети. Владарка Ніч, сидячи на похмурому троні, огортає чорними крилами потемнілий світ і в тиші править ним зі свого чарівного палацу, освітленого блідими зорями.

А ми завели свій човник у тиху затоку і, напнувши намет, готуємо і споживаємо скромну вечерю. Тоді запалюємо довгі люльки — і вже злагоджено точиться весела неголосна розмова. А як ми вмовкаємо, річка, що хлюпоче в борти човна, гомоном хвильок оповідає дивні правічні казки, сповнені таємниць, і тихо наспівує давню колискову пісню, яка лунає вже багато тисяч літ — і лунатиме ще багато тисяч, аж поки голос її стане старечим і хрипким. І нам, що так давно навчились любити її мінливе лице й так часто горнулись до її м'якого лона, здається, ніби ми розуміємо її, хоча й не змогли б переповісти словами цю повість, що чарує наш слух.

Ми сидимо над річкою, а місяць, що теж її любить, схиляється й припадає до неї братнім цілунком, і ніжно обіймає срібними руками. А ми все дивимось, як тече вона, все співаючи, все щось шепочучи, до свого владаря — до моря, і нарешті голоси наші завмирають у тиші, люльки гаснуть, а нас, звичайних собі, нічим не примітних хлопців, якимось дивно переповнюють думи, сумні й приємні, і говорити нам уже не хочеться. Потім, засміявшись, підводимось, вибиваємо попіл із люльок, кажемо один одному «добраніч» і засинаємо під великими мовчазними зорями, вколисані плюскотом води та шелестом дерев, і сниться нам, ніби земля наша знов молода — молода і прекрасна, як була вона тоді, коли сторіччя прикрошів і турбот іще не вкрили зморшками її прекрасного лица, а гріхи й безумства дітей іще не зістарили її велелюбного серця, прекрасна, як була в ті прадавні дні, коли вона, молода мати, колисала нас, її дітей, на своїх широких грудях,— коли хитроці розмальованої цивілізації ще не виманили нас із її ласкавих рук, а отруйні насмішки штучності не змусили нас соромитись того простого життя, яким ми жили при ній, і тієї простої й величної оселі, де багато тисячоліть тому народилося людство.

—Ну, а як дощ піде? — спитав Гарріс.

Цього Гарріса нічим не розворушиш. В ньому немає ніякої поезії, ніякої туги за недосяжним. З ним ніколи не буває так, щоб він «плакав, сам не знаючи від чого». Якщо Гаррісові очі налилися слізьми, це означає, що він їв сиру цибулю або ж занадто щедро намазав котлету гірчицею.

Спробуйте привести Гарріса вночі на морський берег і сказати йому: «Слухай! Невже не чуєш? Це, мабуть, русалки співають у глибинах або ж сумні духи тужать над білими тілами утоплених, заплутаними у водоростях!»

Він візьме вас під руку й відкаже: «Я знаю, що це таке. В тебе гарячка, ти, мабуть, застудився. Ходім-но зі мною. Я тут за рогом знаю одне місце, там можна випити чарочку такого шотландського віскі, як ти ще зроду не пив. І все вмить мов рукою зніме».

Гарріс за кожним рогом знає таке місце, де можна випити чогось дуже доброго. Я гадаю, що якби зустріти Гарріса в раю (це, звичайно, тільки припущення), він привітав би вас такими словами:

— А, й ти вже тут, друзяко? Дуже радий. Ходімо, я тут за рогом знайшов одне гарненьке місце, де можна випити справжнього першосортного нектару.

Однак в даному випадку, коли йшлося про ночівлю на природі, його практичне зауваження було дуже вчасне й доречне. Ночувати надворі в дощ справді не вельми приємно.

Вечір. Ви змogli до рубця, у човні добрих два дюйми води, і всі ваші речі вогкі. Ви нагледіли на березі місцину, де трохи менше калюж, причалюєте там, витягаєте на берег намет і вдвох із товаришем починаєте його напинати.

Намет мокрий, важкий, він хляпає на вітрі, падає на вас, обмотується кругом голови, доводить вас до шалу. Дощ ллє безперестану. Напнути намет і в гарну погоду нелегко, а в дощ — це робота для Геркулеса. Вам усе здається, що ваш товариш не допомагає вам, а тільки дурня клеїть. Тільки-но ви закріпите як слід свій бік, він зі свого боку смикне — і вся ваша робота пропала.

— Слухай, що ти там робиш? — гукаєте ви.

— А ти що робиш? — відрубє він. — Попусти-но!

— Не тягни! Ти все мені зіпсував, йолопе! — кричите ви.

— Нічого я не зіпсував! — гиркає він у відповідь. — Попусти свій бік, чуєш?

— А я тобі кажу, що ти все переплутав! — горласте ви, ладні вже кинутись на нього з кулаками, і, щосили шарпнувши за мотузки, вириваєте всі кілочки з його боку.

— Чортів ідіот! — бурмоче він сам до себе, тоді раптом шарпає теж — і висмикує з землі вже ваші кілочки.

Ви кидаєте довбешку, якою їх забивали, і в обхід намету рушаєте до нього — сказати йому в вічі, що ви про все це діло думаєте. А він у ту саму хвилину й з тією самою метою рушає до вас, тільки другим боком. Так ви й ходите, лаючись, один за одним довкола намету, аж поки він падає на землю безформною купою; ви спиняєтесь і якусь мить дивитесь один на одного через ту купу, а тоді обурено вигукуєте в один голос:

— От бач! А я що казав?

Тим часом третій ваш товариш, що вихлюпував із човна воду, налив собі в рукав і останні десять хвилин безперестану лаявся собі під ніс, запитує вас, у якого дідька ви там бавитесь і чого цей проклятущий намет і досі не напнуто.

Нарешті ви с'як-так його напинаєте й заходжуєтесь переносити з човна речі. Розпалити багаття — шкода й пробувати, тому ви запалюєте спиртівку й тиснетесь біля неї.

Головна складова частина вашої вечері — дощова вода. У хлібі її дві третини, м'ясний пиріг теж щедро нею приправлений; і повидло, і масло, і сіль, і кава — все змішалось з нею, перетворившись у якусь юшку.

Після вечері виявляється, що тютюн відволог і закурити не можна. На щастя, у вас є пляшка тієї рідини, що веселить і хмелить, коли випити її в належній кількості, і вона пробуджує в вас інтерес до життя, достатній для того, щоб ви захотіли влягтись спати.

А серед ночі вам сниться, що на вас несподівано сів слон і що вибух вулкана скинув вас на дно морське разом із тим слоном, який спокійнісінько спить у вас на грудях. Ви

прокидається й переконується, що справді сталося щось жахливе. Перше ваше враження — що настав кінець світу; потім приходить думка, що цього не може бути і що це, мабуть, напад грабіжників і убивць або пожежа. Цю думку ви висловлюєте традиційним способом, тобто кричите: «Рятуйте!», але рятувати ніхто не поспішає; ви тільки відчуваєте, що вас щось душить і стусають тисячі ніг.

Здається, ви не самі попали в таку халепу. Ви чуєте ще чийсь здушений крик звідкись знизу, з-під вашої постелі. Наважившись принаймні дорого продати своє життя, ви несамовито пручаетесь, штурхаєте руками й ногами на всі боки і дико репетуєте. Нарешті щось відпускає вас, і ваша голова опиняється на вільному повітрі. За крок від себе ви невиразно бачите якогось напіводягненого бандюгу, готового вас замордувати, і вже готуєтеся зчепитись із ним не на життя, а на смерть, коли раптом здогадуєтеся, що це Джім.

— А, це ти?..— озивається він, у ту саму хвилину впізнавши вас.

— Я,— відповідаєте ви, протираючи очі.— А що сталося?

— Та, мабуть, бісів намет вітром повалило,— відказує він.— А де ж Білл?

Ви обидва починаєте гукати: «Біллі! Біллі!» — і чуєте, що земля під вами ходить ходором, а той самий здушений голос, що ви вже чули, відповідає вам із-під звалища:

— Встань з моєї голови, лобуряко!

Нарешті Білл виборсується на волю — брудний, потоптаний і в якомусь недоречно войовничому настрої. Очевидно, він гадає, що ви підстроїли все це навмисне.

Вранці ви всі троє не можете говорити, бо вночі прикро застудилися. До того ж вас напала незвичайна дратливість, і під час сніданку ви раз у раз лаєте один одного хрипким шепотом.

Тому ми вирішили, що спатимемо в наметі погожими ночами, а коли йтиме дощ чи просто коли нам набридне намет, ночуватимемо в готелях, заїздах чи корчмах, як усі порядні люди.

Монтморенсі сприйняв такий компроміс дуже задоволено. Його не вабить романтичне відлюддя. Йому давайте щось гамірливе; а якщо розвага трошечки вульгарна, тим веселіш буде. Як подивитись на нього, може здатися, що це ангел, із якихось незбагнених для людей причин посланий з неба на землю в подібі маленького фокстер'єра. Його очі мають такий вираз, ніби промовляють: «Ох, який же зіпсутий цей світ і як би я хотів зробити його кращим, чистішим!», і не раз я бачив, як цей вираз викликав сльози на очах у побожних літніх дам і панів.

Коли Монтморенсі перейшов на моє утримання, я не думав, що зможу довго тішитись його товариством. Бувало, він сидить на своїй постилці, звівши на мене очі, а я сиджу в кріслі, дивлюсь на нього й думаю: «Ні, цей песик довго не проживе. З неба спуститься осяйна колісниця й забере його — ось що з ним буде».

Та коли я заплатив за десяте курча, що він задушив; і коли всточотирнадцяте за в'язи витяг його, розлюченого, як чортеня, з собачої бійки; і коли якась розгнівана жінка принесла мені на огляд загриженого kota й назвала мене душогубом; і коли один чоловік з нашої вулиці подав на мене в суд за те, що я держу злого пса, через якого він одного зимового вечора дві години просидів у власній повіточці, боячись носа поткнути надвір; і коли я дізнався, що наш садівник без мого відома виграв на ньому тридцять шилінгів, закладаючись, чий фокстер'єр за годину загризе більше пацюків,— тоді я почав думати, що йому, може, все-таки дозволять пожити на грішній землі трохи довше.

Тинятись біля якоїсь стайні, зібрати зграю найбільших шибайголів собачої породи, які тільки знайдуться в місті, й повести їх по найбрудніших завулках на бій з іншими собачими шибайголовами — ось що Монтморенсі вважає справжнім життям. Тому, як я вже відзначив, він з превеликою радістю сприйняв пропозицію ночувати в готелях, заїздах і корчмах.

Коли ми таким чином знайшли прийнятне для всіх чотирьох розв'язання проблеми ночівлі, нам лишилося тільки вирішити, що брати в дорогу. Про це ми й почали говорити, коли Гарріс раптом сказав, що з нього вже досить дебатів на сьогоднішній вечір, і запропонував сходити перехилити по одній — він, мовляв, знайшов тут неподалік за рогом, через майдан, таке місце, де є справді путяще ірландське віскі.

Джордж відказав, що і йому хочеться чогось випити (я не пам'ятаю такого випадку, щоб

йому цього не хотілось). Та й я теж відчував, що крапелька підігрітого віскі зі скибочкою лимона буде корисна для моєї печінки; отож, за спільною згодою, обговорення планів відклали на завтрашній вечір, і учасники зборів, понадягавши капелюхи, вийшли надвір.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Усе вирішено. Гаррісів метод роботи. Як літній сімейний чоловік вішає картину. Джордж висловлює розумне зауваження. Принади ранкового купання. Запаси на той випадок, якщо ми перекинемось.

Отже, наступного вечора ми зібралися знову, щоб обговорити все до кінця. Гарріс сказав:

— Ну, насамперед треба вирішити, що нам брати в дорогу. Дж.³, ти візьми аркуш паперу, записуватимеш, а ти, Джордже, принеси преїскурант продуктової крамниці, а мені хто-небудь дайте олівця, і я складу вам список.

Це типова Гаррісова манера: він завжди готовий узяти всякий тягар на свої плечі, а потім перекласти на чужі.

Цим він завжди нагадує мені мого покійного дядька Поджера. Ви зроду не бачили такої метушні в домі, як бувала тоді, коли дядечко Поджер брався зробити якесь діло. От, скажімо, принесли від столяра вставлену в раму картину й поставили у їдальні; треба її десь повісити. Тітуса Поджер питає в дядька, що робити з картиною, і дядько відповідає:

— Полиште це діло на мене. Ніхто про неї не думайте і не турбуйтеся. Я сам усе зроблю.

Тоді скидає піджак і береться до діла. Насамперед посилає покоївку купити на півшилінга цвяхів, тоді котрогось із хлопців навздогін за нею — сказати, яких завбільшки; і так, почавши з цього, помалу сколотить і запряже в роботу всіх у домі.

— Принеси-но молоток, Віллі! — гукає він.— А ти, Томе, лінійку. І ще мені треба драбинки, і табуретку теж принесіть! Ти, Джіме, збігай до містера Гоглза й скажи йому: «Тато кланяється й питає, чи вже полегшало вам із ногою. І чи не позичите ви йому ватерпас?» Ти, Маріє, не заходь нікуди, бо ж треба буде, щоб хтось мені світло подержав. А як вернеться те дівчисько, нехай сходить ще раз, купить шворки, на чому вішати. Томе! Де ж Том? Томе, йди сюди, ти будеш потрібен. Подаси мені картину.

Потім дядько піднімає картину і впускає її. Картина випадає з рами, дядько намагається врятувати скло, розрізує собі руку й бігає по кімнаті, шукаючи носовичка. Знайти його він ніяк не може, бо носовичок лежить у кишені піджака, якого він щойно скинув, а де поклав — не пам'ятає, і всій родині доводиться покинути розшуки інструментів для нього й шукати піджак, а дядько метушиться по кімнаті й заважає всім:

— Невже ніхто в цілому домі не знає, де мій піджак? Зроду ще не бачив такої безголової компанії, слово честі, не бачив. Шестеро вас — і не можете знайти піджака, хоч я його лише п'ять хвилин як скинув! Таких, як ви, мабуть...

Тоді підхоплюється і, побачивши, що сам сидів на своєму піджаку, вигукує:

— Годі, не шукайте! Вже сам знайшов. Мабуть, краще kota попросити, ніж вас, коли треба щось розшукати!

Потім із півгодини перев'язують йому палець, добувають нове скло, і коли нарешті вже принесено всі інструменти, драбинку, табуретку й свічку, дядько починає другу спробу, а вся родина, з покоївкою і поденною служницею включно, півколом стоїть позаду, наготувавшись йому допомагати. Двоє держать табуретку, третє підсаджує дядька на неї і притримує, щоб не впав, четверте подає йому цвях, п'яте молоток, а він бере цвях і зразу впускає.

— Ну ось, маєш! — промовляє ображеним тоном.— Тепер цвях упав.

І всім нам доводиться рачкувати навколішки, розшукуючи той цвях, а дядько стоїть на табуретці, й бурчить, і в'їдливо питає: що йому, цілий вечір там простояти, чи як?

Нарешті цвях знайдено, але виявляється, що тим часом пропав молоток.

— Де молоток? Де я подів молоток? Господи милосердний! Стоїте сім душ,

---

3 Початкові літери імені автора (Джером).

пороззявлявши роти, і не знаєте, де я поклав молоток!

Ми знаходимо йому молоток — та він уже згубив позначку, яку зробив на стіні там, де треба забити цвях, і кожне з нас тепер мусить вилазити до нього на табуретку й придивлятися до стіни, шукаючи тієї позначки. І кожне знаходить її в іншому місці. А дядько звиває нас одного за одним дурнями і наказує златити геть.

Тоді знов бере лінійку і ще раз усе перемеріює. Одержує тридцять один і три восьмих дюйма від кутка, і цю відстань йому треба поділити на два. Він пробує зробити це в думці й зовсім нависніє.

Ми теж пробуємо поділити це число в думці, і результат виходить у всіх різний. Ми глузуємо одне з одного і в суперечці забуваємо, яке ж число треба поділити. Дядькові Поджеру доводиться виміряти ще раз.

Тепер він міряє шворкою, і в критичну мить, коли старий бевзь перехилився через табуретку під кутом сорок п'ять градусів, намагаючись дотягтися рукою до точки, на три дюйми дальшої, ніж він міг дістати, шворка сприсяє, і він гепається на піаніно. Від раптового удару головою й тулубом відразу по всіх клавішах виходить просто-таки надзвичайний музичний ефект.

А тітуся Марія каже, що вона не дозволить, щоб діти стояли тут і слухали такі вислови.

Нарешті Дядько таки відшукує потрібну точку, лівого рукою приставляє до неї гострий кінець цвяха, а в праву бере молоток. Першим ударом він влучає себе по великому пальцю і, дико скрикнувши, впускає молоток комусь на ногу.

Тітуся Марія лагідно просить дядька, щоб він, коли йому знов заманеться забити цвях у стіну, попередив її завчасно: вона тоді хутенько збереться, поїде на тиждень до матері й переचेкає там.

— Ет! Ви, жінки, завжди робите драми казна з чого,— бадьоро відповідає дядько.— А мені от подобається інколи зробити отаку невеличку роботу.

Потім пробує ще раз і за другим ударом заганяє в стіну весь цвях і півмолотка, а його самого кидає на стіну з такою силою, що він ледь не розпліскує собі носа.

Далі нам доводиться знов розшукувати лінійку і шворку, і пробивається ще одна дірка. Десь так опівночі картину нарешті повішено — дуже косо і ненадійно, а стіна на кілька ярдів довкола має такий вигляд, ніби її скородили граблями. Всі ми на смерть зморені й нещасні — крім самого дядька.

— Ну ось,— каже він, важко ступаючи з табуретки просто на мозолі служниці, й з відвертою гордістю оглядає те, що наробив.— А хтось інший наймав би майстра задля такої дрібнички!

Я певен, що й Гарріс буде точнісінько такий, коли виросте великий. Так я йому й сказав. І додав, що не згоден, щоб він брав стільки мороки на себе.

— Ні, краще *ти* знайди папір, і олівець, і преїскурант, а Джордж нехай пише, а всю решту я зроблю сам,— сказав я.

Перший список, який ми склали, довелось відкинути. Було очевидно, що у верхів'я Темзи не пройде човен, досить великий, щоб умістити всі речі, які ми вважали необхідними для подорожі. Ми порвали список і втупились один у одного.

Джордж сказав:

— Ви знаєте, ми пішли хибним шляхом. Треба думати не про те, чим ми можемо обійтись, а про те, без чого ми не можемо обійтись.

Джордж інколи може сказати досить розумну річ. Аж диво бере. По-моєму, в цих його словах є глибока істина, справедлива не тільки для оцієї прогулянки Темзою, а й взагалі для нашої подорожі по ріці життя. Як багато людей у тій подорожі, ризикуючи потопити свій човен, перевантажують його всілякими безглуздими речами, які здаються їм необхідними для приємного і вигідного плавання, а насправді є тільки непотрібним мотлохом!

Як вони завалюють утле суденечко аж понад щогли гарним убранням, великими будинками, зайвими служниками, безліччю шикарних друзів, які не дбають про них ні на пенс і про яких самі вони не дбають і на півпенса; дорогими розвагами, що нікого не тішать,

умовностями та церемоніями, претензіями та пихою, і — о, це найтяжчий, найбезглуздіший мотлох з усього! — страхом перед тим, що подумає сусід; і набридлими розкошами, і нудними втіхами,— всією пустою шумихою, що, неначе залізний вінець, який у давнину надягали на злочинців, лише кривавить і гнітить зболілу голову!

Все це мотлох, повірте,— нікчемний мотлох! Викиньте його за борт. Через нього ваш човен іде так важко, що ви, гребучи, знемагаєте; через цей мотлох він такий неповороткий і хисткий, що ви не маєте й хвилини, вільної від тривог і турбот, і хвилини перепочинку, мрійного безділля,— не маєте коли помилуватись і на блискітки, що ними сонце хвилі посипає, і на жмури, що від вітру пробігають по гладіні, і на верби, що у воду задивилися на себе, й на ліси в зелених шатах чи у золоті осіннім, на латаття жовте й біле, на комиш із осокою, і на квітку зозулинця, й на невинні оченята незабудок голубих.

Викинь весь мотлох за борт, друже! Нехай човен твого життя буде легкий, хай він несе лиш те, що тобі справді потрібне: затишний дім, прості втіхи, двоє-троє друзів, ті, кого ти любиш і хто любить тебе, кіт, собака, люлька чи дві, скільки треба їжі та одягу, а напоїв трохи більше, ніж треба, бо спрага — небезпечна річ.

Тоді легше буде гребти і човен не так норовитиме перекинутись, а якщо й перекинеться коли,— невелике лихо, бо простий, добротний товар не боїться води. Тоді ти матимеш час і попрацювати, й подумати. Вдосталь часу, щоб упиватися сонцем життя, і щоб слухати, як вітер господній грає на еолових арфах наших сердець, і щоб...

Ох, вибачте. Я захопився й забув...

Отже, ми доручили список Джорджеві, і він почав його складати.

— Намету ми не братимемо,— запропонував він.— Візьмемо човен із тентом. Так буде й багато простіше, і вигідніше.

Думка здалась нам непоганою, і ми погодились. Не знаю, чи траплялось вам бачити таку річ. Над човном установлюють залізні дуги від борту до борту, па них накидають великий брезент і скріплюють його краї з бортами, кругом, від носа до корми. Човен перетворюється в маленький будиночок, надзвичайно затишний, хоч і тіснуватий; але все має свої вади, як сказав один чоловік, коли вмерла його теща і від нього зажадали грошей на похорон.

Потім Джордж сказав, що в такому разі треба взяти по пледу для кожного, ліхтар, мила, щітку для волосся й гребінець (на всіх трьох), по зубній щітці на кожного, велику миску, зубний порошок, усе приладдя для гоління (схоже на текст із підручника французької мови, правда?) і зо два великих купальних рушники. Я давно помітив, що люди, збираючись кудись до води, завжди ретельно запасуються всім потрібним для купання, але, приїхавши на місце, купаються дуже мало.

Так буває і тоді, коли ми їдемо до моря. Я, обмірковуючи таку подорож у Лондоні, завжди вирішую, що вставатиму рано й щодня до сніданку ходитиму купатись, і святобливо кладу у валізу купальні труси й рушник. Труси я завжди купую червоні. Я подобаюсь сам собі в червоних трусах. Вони мені дуже личать. Але, приїхавши на море, я чомусь не відчуваю такої охоти купатися щоранку, як відчував у місті.

Навпаки, мені хочеться лежати в ліжку якомога довше, а потім зійти вниз і поснідати. Раз чи двічі сумління перемагає, я підхоплююсь о шостій годині, беру труси й рушник і, напіводягнений, пригнічено плентаюсь до моря. Купання мене зовсім не тішить. Наче навмисне хтось приберіг на цей ранок, спеціально для мене, надзвичайно різкий східний вітер, і повибирав усі гострі камінці та посипав ними мою дорогу, і, позагострювавши велике каміння, ледь прикрив піском, щоб не було видно, і взяв море та відніс його миль на дві далі, так що я мушу, зіщулившись і тремтячи, довго-довго брести до нього по кісточки у воді. А коли нарешті дійду до моря, воно виявляється розхвильоване й сердите.

Перша велика хвиля, накопившись, підхоплює мене й садовить з усього розмаху на каменюку, навмисне покладену там. Не встигаю я вигукнути «Ох!» і збагнути, що сталося, як хвиля вертається й тягне мене з собою в чисте море. Я починаю шалено рватися до берега, і думаю, що більш не побачу своїх рідних і друзів, і шкодую, що в дитинстві так знущався з меншої сестри. Саме коли я вже прощаюся з білим світом, хвиля втікає і лишає мене

розпростертого, мов медуза, на піску. Я підводжусь, озираюся й бачу, що там, де я так відчайдушно боровся за своє життя, всього по коліна води. Я дибаю назад, одягаюсь і йду додому, де мушу вдавати, ніби купання було для мене бозна-якою насолодою.

Ось і тепер ми всі міркували так, ніби збираємося щоранку подовгу плавати. Джордж розписував, як приємно прокинутись у човні свіжим ранком і поринути в чисту, прозору воду. Гарріс сказав, що ніщо так не збуджує апетиту, як купання перед сніданком. Принаймні йому таке купання завжди додавало апетиту. Джордж тоді зауважив, що як Гарріс після купання їстиме ще більше, ніж звичайно, то він, Джордж тобто, взагалі не згоден, щоб Гарріс купався. Мовляв, і так це досить важка робота — везти човном проти течії стільки харчів, як потрібно Гаррісові.

Тоді я почав доводити Джорджеві, що куди приємніше мати Гарріса в човні чистого й свіжого, навіть якщо задля цього треба везти зайвих кількасот фунтів провізії. Глянувши на справу з цієї точки зору, Джордж зняв своє заперечення проти Гаррісового купання.

Кінець кінцем ми вирішили взяти три купальні рушники, щоб не чекати один одного.

Щодо одяжі Джордж сказав, що досить буде взяти по два фланелевих костюми, бо ми можемо самі прати їх у річці, коли забрудняться. Ми його спитали, чи він коли пробував прати фланелевий костюм у річці, і він відповів:

— Та ні, сам не пробував... але я знаю людей, що пробували, і вони казали, що це досить легке діло.

І ми з Гаррісом, як наївні діти, повірили, ніби він знає, що говорить, і ніби троє порядних молодиків, які ще не здобули ні високого суспільного становища і впливу, ні досвіду в пранні, справді зуміють за допомогою бруска мила чисто випрати в річці Темзі свої сорочки і штани.

Згодом, коли було вже запізно, ми пересвідчилися, що Джордж — жалюгідний брехун і що він, очевидно, нічогосінько не тямив у пранні. Якби ви побачили нашу одягу після... але, як люблять висловлюватись автори дешевих детективних романів, ми забігаємо наперед.

Джордж наполіг, щоб ми взяли по переміні білизни і чимбільше шкарпеток на той випадок, коли човен перекинеться і доведеться переодягатись; а також чимбільше носовичків, щоб було чим усе витирати, і міцні шкіряні черевики на додачу до гумових веслярських — знов же на той випадок, якщо перекинемось.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Продовольче питання. Чим поганий гас у човні. Чим добрий сир як супутник у дорозі. Заміжня жінка кидає свій дім, Дальші заходи на той випадок, якщо ми перекинемось. Я спаковуююсь. Підступність зубних щіток. Джордж і Гарріс беруться пакуватись. Жахлива поведінка Монтморенсі. Ми лягаємо спати.

Далі ми почали обговорювати продовольче питання. Джордж сказав:

— Почнімо зі сніданку.— (Джордж завжди такий практичний).— Для сніданку нам буде потрібна сковорода...

Гарріс зауважив, що сковорода — їжа не дуже поживна, але ми гримнули на нього, щоб не клеїв дурня, і Джордж повів далі:

— ...Сковорода, чайничок для заварки, великий чайник і спиртівка. Тільки не примус,— додав він із багатозначною міною, і ми з Гаррісом погодились.

Ми одного разу взяли були в подорож примус, але закаялись навіки. Цілий тиждень ми прожили неначе в газовій крамниці. Гас просочувався з бідона. Мабуть, нема в світі другої рідини, що так уміє просочуватись, як гас. Ми тримали його на носі човна, і звідти він просочився аж до корми й просмердів собою весь човен і все, що було на дорозі, й розтікся по річці й по берегах, і отруїв повітря. Часом газовий вітер віяв з заходу, а часом зі сходу, часом з півночі, а часом з півдня, але звідки б він не віяв,— чи з арктичних снігів, чи з пустельних пісків Сахари,— однаково до нас він долітав, насичений пахощами гасу.

Той гас просочувався й угору і псував нам сонячний захід; а від місячного проміння так

просто в ніс било гасом.

Ми спробували втекти від нього в Марло. Покинули човен під мостом і рушили через місто пішки, але гас не відставав. Усе місто було повне гасу. Ми йшли через кладовище, і нам здавалося, що мерці там лежать поховані в гасі. Головна вулиця смерділа гасом, і ми дивувались, як це люди можуть тут жити. Милю за милою йшли ми Бірмінгемським шляхом, та марно — весь край був ніби намочений у гасі.

Нарешті ми зійшлись опівночі на безлюдному полі, під розбитим блискавкою дубом, і поклялися страшною клятвою (ми й так цілий тиждень кляли той гас, але по-простому, поміщанському, зате там уже перевершили самих себе) — поклялися страшною клятвою, що ніколи в житті більше не візьмемо в човен гасу — хіба що в разі якої хвороби.

Тому і цього разу ми обмежилися спиртівкою. Денатурований спирт — теж не дуже приємна річ. Доводиться їсти денатуровані пироги й денатуровані бісквіти. Та все ж спирт, навіть денатурований, у великих дозах корисніший для організму, ніж гас.

З інших припасів для сніданку Джордж запропонував обрати шинку і яйця — бо їх дуже легко готувати, — холодну печеню, чай, хліб з маслом і повидло. Обідатимемо, сказав він, галетами, холодною печенею, хлібом із маслом та повидлом — тільки без сиру. Сир, як і гас, занадто високої думки про себе. Він хоче мати для себе самого весь човен. Заволодівши кошиком для харчів, він надає свого присмаку всьому, і тоді не можна вгадати, що їси: пиріг з яблуками, чайну ковбасу чи полуниці з вершками. Все здається тобі сиром. Справді, у сиру забагато запаху.

Пригадую, один мій приятель якось купив у Ліверпулі дві головки сиру. Чудовий був сир, видержаний, достиглий, із запахом у двісті кінських сил. Той запах мав гарантовану далеkobійність три милі й міг збити людину з ніг за двісті ярдів. Я саме теж був тоді в Ліверпулі, і приятель попросив мене, якщо мені не важко, відвезти сир у Лондон, бо довго держати його, мабуть, не можна, а сам він ще на день чи два затримається в Ліверпулі.

— Чом ні, — відповів я. — З великою охотою.

Дорогою на вокзал я заїхав до нього по той сир. Їхав я старою розбитою тарадайкою, в яку була запряжена клишонога запалена сновида, що її сам візник у розмові зі мною, захопившись, назвав конем. Я поклав сир нагору, ми рушили далі аллюром, що зробив би честь найшвидшому в світі паровому коткові, і їхали весело, мов у похоронній процесії, поки не звернули за ріг. А там вітер війнув сирним запахом просто на нашого рисака. Той прокинувся і, хоркнувши з жаху, рвонувся вперед із швидкістю три милі на годину. Вітер усе віяв на нього, і поки ми доїхали до другого рогу, він уже розігнався мало не до чотирьох миль на годину й залишав позаду всіх калік та огрядних літніх жінок.

На вокзалі візник не міг його вдержати і мусив покликати на поміч двох носіїв; та й утрьох вони навряд чи впорались би з ним, якби один носій не здогадався затулити йому ніздрі носовичком, а тоді ще підпалити клапоть обгорткового паперу.

Я взяв квиток і гордо попрямував на перон, несучи свій сир. Люди шанобливо розступалися переді мною. Поїзд був переповнений, і мені довелося сісти в купе, де вже було семеро пасажирів. Один сварливий дідок запротестував, але я однаково ввійшов, поклав свій сир на полицю, люб'язно всміхаючись, утиснувся на лаву й сказав, що день дуже теплий.

За хвилинку дідок неспокійно засовався.

— Як тут душно! — сказав він.

— Просто дихати нічим, — погодився його сусід.

Потім обидва нюхнули раз, удруге; за третім разом їм забило дух, вони мовчки підвелись і вийшли. Потім підвелась огрядна дама, сказала, що сором так знущатись із порядної заміжньої жінки, взяла свою валізу й вісім пакунків і теж вийшла. Решта четверо пасажирів якийсь час сиділи на своїх місцях, поки не озвався з кутка поважний чоловіч'яга, вбранням і всім виглядом схожий на власника похоронного закладу. Він сказав, що йому це нагадує трупик немовляти; тоді троє пасажирів одночасно кинулись до дверей з таким поспіхом, що аж зіткнулися там.

Я всміхнувся до чоловіка в чорному і зауважив, що нам тепер, видно, лишиться ціле купе

на двох. Він приязно засміявся й сказав, що є люди, які люблять скандалити казна через що. Але й він, коли поїзд уже рушив, помалу зробився якийсь дивно пригнічений, а тому, коли поїзд зупинився в Кру, я запросив його сходити випити по чарочці. Він погодився, і ми пропхалися в буфет, де з чверть години кричали, тупали ногами й махали парасольками; врешті до нас підійшла молоденька буфетниця й запитала, чого нам подати.

— Що ви питимете? — спитав я у свого попутника.

— Я попрошу на півкрони коньяку, без содової, міс,— сказав він.

А випивши коньяк, потихеньку вшився й сів у інший вагон.

Отакий нечема. Від Кру я їхав у купе сам, хоч поїзд був напхом напханий. На кожній станції, де ми зупинялись, люди на пероні, побачивши порожнє купе, кидались до нього. «Ось, Маріє, йди сюди, тут повно місця!» — «Гаразд, Томе, тут і сядемо!» — кричали вони, з важкими валізами бігли до дверей і штовхалися, щоб увійти першими. Котрийсь відчиняв двері, підіймався приступками, сахався і падав на руки заднім; тоді всі один по одному тикались у купе, але, нюхнувши, вискакували й пхались у інші двері або доплачували різницю й сідали в перший клас.

З Юстонського вокзалу я повіз сир додому до мого приятеля. Його дружина, вийшовши у вітальню, куди мене впустили, хвилинку принохувалась, а тоді спитала:

— Що сталося? Кажіть усю правду, не приховуйте!

— Та це сир,— відповів я.— Том купив його в Ліверпулі й попросив мене завезти.

І додав, що вона, сподіваюся, зрозуміє: сам я не винен ні в чому. Вона запевнила, що й не думала нічого на мене, але з Томом, коли він вернеться, побалакає як слід.

Мій приятель затримався в Ліверпулі довше, ніж гадав, і на третій день дружина, не дїждавшись його, приїхала до мене й спитала:

— А що Том казав вам про цей сир?

Я відповів, що він наказував покласти його в не дуже сухе місце, і щоб ніхто до нього й пальцем не торкався.

— Ну, навряд чи хто захоче до нього доторкнутися,— сказала вона.— А він його нюхав?

— Мабуть, нюхав,— відказав я і додав, що він, здається, дуже дорожить цим сиrom.

— А як ви гадаєте,— провадила вона,— Том дуже жалкуватиме, коли я заплачу комусь соверен, щоб цей сир винесли й закопали?

Я відповів, що він, напевне, довіку не втішиться.

У неї сяйнула нова думка. Вона сказала:

— А ви не зможете потримати сир у себе, поки Том приїде? Я пришлю його до вас.

— Ласкава пані,— відповів я.— Сам я люблю запах сиру і недавню подорож із ним з Ліверпуля завжди згадуватиму як щасливе завершення приємної відпустки. Але в цьому світі доводиться зважати й на інших. Та пані, в чиєму домі я маю честь мешкати,— вдова і, наскільки мені відомо, ще й сирота. Вона рішуче і навіть, я б сказав, дуже красномовно заперечує проти того, щоб її, як вона висловлюється, кривдили. Я інстинктивно відчуваю, що зберігання сиру вашого чоловіка в її домі вона сприйме як кривду. А я не хочу, щоб про мене казали, ніби я скривдив удову й сироту.

— Ну, гаразд,— зітхнула приятелева дружина, підводячись.— Тоді мені лишається одне: перебратися з дітьми до готелю, поки цей сир не буде з'їдено. Жити в одному домі з ним я не згодна більше й дня.

І вона дотримала слова: кинула дім на служницю, що на запитання, чи може вона витримати цей запах, відповіла: «Який запах?» А коли її підвели до сиру й звеліли добре принохатися, сказала, що їй здається, ніби трохи пахне динею. З цього видно було, що сирна атмосфера не завдасть їй великої шкоди, і її залишено в домі.

Рахунок з готелю набіг до п'ятнадцяти гіней, і мій приятель, усе підрахувавши, встановив, що сир коштував йому вісім з половиною шилінгів за фунт. Тоді сказав, що дуже любить інколи з'їсти шматочок сиру, але не може дозволити собі такої розкоші, а через те мусить якось спекатись його. І викинув сир у канал; але звідти його довелось виловити, бо матроси з барж поскаржились — мовляв, їх млість бере. Після цього мій приятель вичекав темної ночі

й підкинув сир до цвинтарної трупарні. Одначе там його знайшов слідчий у справах убивств і зняв страшенний скандал, заявляючи, що це навмисно підстроєно, щоб відібрати в нього шматок хліба, ожививши мерців.

Нарешті мій приятель спекався того сиру, відвізши його в одне приморське курортне містечко й закопавши на березі. Відтоді містечко набуло гучної слави. Курортники дивувались, як це вони раніш не помічали, що там таке живлюще повітря, і багато років потім туди плавом пливли слабогруді та сухотники.

І тому я, хоч як люблю сир, вважаю, що Джордж мав рацію, коли виключив його з нашого раціону.

— Вечірнього чаю ми не питимемо,— сказав Джордж, і Гарріс від тих слів відразу скис.— Зате о сьомій годині добряче, ситно, вволю вечерятимемо. Це нам буде zarazом і полуденок, і чай, і вечеря.

Гарріс трохи повеселішав. Для тієї вечері Джордж запропонував пироги з м'ясом і фруктами, знов же холодну печеню, помідори, фрукти й зелень. Для питва Гарріс порадив купити якийсь страшенно липучий концентрат, що його, розвівши водою, називають лимонадом; крім того, ми вирішили взяти чимбільше чаю і пляшку віскі — па той випадок, як перекинемося, сказав Джордж.

Мені здалося, що він забагато торочить про те перекидання. З таким настроєм у річкову подорож не варт і вирушати.

Але проти віскі я не заперечував.

Пива й вина ми не захотіли брати. Пити їх на річці — дурне діло. Від них робишся обважнілий і сонний. Келих винця чи кухлик пива ввечері, коли збираєшся потинятися по місту, подивитись на дівчат,— інша річ, але Не беріть їх і в рот, коли сонце припікає вам у голову і на вас чекає важка робота.

Того вечора ми склали список речей, які треба взяти, і список вийшов таки довгенький. Другого дня, у п'ятницю, ми закупили все, а ввечері зібрались пакуватися. Ми добули велику дорожню валізу для одежі й два чималі кошики з покришками для провізії й посуду. Відсунули стіл до вікна, звалили все купою посеред кімнати, посідали кругом нього й довго дивилися.

Я сказав, що пакуватиму я.

Своїм умінням пакувати я таки немало пишаюсь. Пакування — це одна з тих багатьох справ, які я, на мою думку, вмю робити краще за всіх на світі. (Мене самого часом дивує, як багато є таких справ!) Отже, я втлумачив це Джорджеві й Гаррісу і сказав їм, що найкраще буде, коли вони полишать це діло на мене. Мою пропозицію вони прийняли так радо, що я аж спантеличився. Джордж запалив люльку й розсівся в кріслі, а Гарріс сів у друге, поклав ноги на стіл і закурив сигару.

Це було зовсім не те, чого я хотів. Я, звичайно, мав на думці, що командуватиму парадом, а Гарріс і Джордж виконуватимуть мої вказівки. Я тільки коли-не-коли відштовхуватиму їх зі словами: «Ех ви! Дайте-но я сам. От бачте, як воно просто»,— тобто, можна сказати, навчатиму їх. І мене роздратувало те, що вони зрозуміли мене інакше. Ніщо в світі не дратує мене дужче, ніж вигляд людей, що сидять і нічого не роблять, коли я працюю.

Я колись жив разом з одним чоловіком, що доводив мене таким способом до нестями. Він цілями годинами валявся на дивані, дивлячись, як я роблю щось. Так і водив очима вслід за мною, куди я не ступлю. Та ще й казав, що це для нього велике щастя — дивитись, як я товчуся. Мовляв, тоді він по-справжньому усвідомлює, що життя — це не пустий сон ледаря і роззяви, а висока місія, яка зобов'язує до невтомної праці. І додавав, що сам не може збагнути, як це він міг жити на світі, поки не знав мене й не мав змоги дивитись на людину, що працює.

Ну, а я не такий. Я не можу спокійно сидіти й дивитись, як хтось надсаджується. Мені хочеться встати й командувати, ходити довкола з руками в кишенях і давати вказівки, що треба робити і як його зробити. Така моя діяльна вдача. Я не можу інакше.

Одначе цього разу я не сказав ні слова, а заходився пакувати валізу. Це діло забрало в

мене більше часу, ніж я гадав спершу, але нарешті я його скінчив, сів на валізу й зацібнув ремені.

— А черевиків ти хіба не думаєш класти? — спитав Гарріс.

Я озирнувся й побачив, що справді забув покласти їх. Чисто Гаррісова манера. Не міг сказати, поки я ще не зацібнув валізи й не позатягував ременів. А Джордж роззявив пащу й зареготав отим своїм дурнувотим оглушливим реготом, що завжди страшенно дратує мене.

Я розкрив валізу й уклав туди черевики; а як уже зібрався знов її зацібати, мене вразила жахлива думка. Чи вклав я свою зубну щітку? Не знаю, як воно так виходить, але я ніколи не пам'ятаю, чи вклав зубну щітку.

Та зубна щітка в дорозі не дає мені спокійно дихнути, геть затрує життя. Буває, серед ночі мені присниться, ніби я забув узяти зубну щітку; я схоплююсь, облитий холодним потом, і починаю шукати її. А вранці вкладаю її у валізу, ще не почистивши зубів, і мушу знов розпаковуватися, щоб її знайти, а знаходжу неодмінно аж на дні валізи. Потім спаковуюся вдруге, а щітку вкласти забуваю, і доводиться в останню мить прожогом бігти по неї нагору, а на вокзал везти в кишені, загорнену в носовичок.

Звичайно, і цього разу мені довелося викласти з валізи геть усе, і, звичайно, щітки я не знайшов. Я перевернув усі речі, довівши їх до такого стану, в якому, вони, певне, були до створіння світу, коли ще панував первісний хаос. Гаррісова й Джорджева щітки, звичайно, трапились мені на очі разів по вісімнадцять, але моєї не було. Я брав з валізи всі речі одну за одною, піднімав і трусив. Нарешті щітка знайшлася в одному з черевиків. Я спакував валізу ще раз.

Коли я скінчив, Джордж запитав, чи вкладене мило. Я відказав, що мені начхати, вкладене воно чи ні, стукнув покришкою, затяг і зацібнув ремені — й раптом згадав, що вклав туди свій кисет із тютюном. Довелося розцібати знову. Коли я скінчив остаточно, було вже п'ять хвилин на одинадцятку, а ми ж іще мали спакувати кошики. Гарріс сказав, що нам лишилося менше дванадцяти годин до від'їзду, тому, мабуть, краще буде, коли решту впорають вони з Джорджем. Я погодився й сів у крісло, а вони взяли до роботи.

Почали вони бадьоро, очевидно з наміром показати мені, як треба пакуватись. Я не озивався й словом, тільки чекав. Коли Джорджа повісять, Гарріс стане найгіршим пакувальником у світі; отож я дивився на гору тарілок, чашок, чайників, пляшок, банок, пирогів, спиртівок, бісквітів, помідорів і т. ін. і передчував велику втіху.

Я не помилився. Вони почали з того, що розбили чашку. Просто щоб показати, на що вони здатні, й розбудити в мені інтерес.

Потім Гарріс поставив банку з полуничним варенням на помідор і роздушив його; довелось вишкрібати помідор з кошика чайною ложкою.

Тоді настала Джорджева черга: він наступив на масло. Я нічого не сказав, тільки підійшов ближче, сів на краєчок столу й стежив за ними. Але це дратувало їх навіть дужче, ніж якби я щось казав. Вони нервувалися, метушилися, наступали на все, відкладали то одне, то друге назад, а потім не могли знайти; поклали пироги на саме дно, а поверх них — важкі речі, і пироги, звичайно, розчавились.

Сіль розсипали, все позасипавши нею; а масло — я ще ніколи не бачив, щоб двоє дорослих чоловіків стільки морочились із брусочком масла на чотирнадцять пенсів. Коли Джордж відліпив те масло від своєї капця, Гарріс спробував запхати його (тобто, звичайно, масло, а не капець і не Джорджа) в чайник. Масло не влазило, а те, що вже влізло, не хотіло вилазити назад. Нарешті вони вишкребли його звідти й поклали на стілець; тоді Гарріс сів на нього, воно прилипло до штанів, і вони заходились шукати його по всій кімнаті.

— Ну їй же богу, я поклав його на оцей стілець,— сказав Джордж, утупивши очі в порожнє сидіння.

— Я сам бачив, як ти його там поклав, півхвилини тому,— підтвердив Гарріс.

І вони знов почали обходити кімнату, шукаючи масло. Врешті зійшлись посередині й витріщились один на одного.

— Диво, та й годі,— сказав Джордж.

— Якась мана! — погодився Гарріс.

Тоді Джордж обійшов кругом Гарріса й побачив масло.

— Ось де воно весь час було! — обурено вигукнув він.

— Де? — крикнув Гарріс, рвучко обернувшись до нього.

— Та стій, не крутись! — ревно Джордж і знов забіг ззаду.

Нарешті масло було відліплене від штанів і покладене в каструльку.

Монтморенсі, певна річ, весь час вертівся біля них. Це його життєвий ідеал: плутатись під ногами і щоб його проганяли та лаяли. Коли він зможе упхатись туди, де він не потрібен, і заважати, і своєю набридливістю довести людей до того, що вони в нестямі починають жбурляти в нього чим попало,— тоді він почуває, що день прожито не марно.

А найвища його мета — це щоб через нього хтось перечепився і потім з годину кляв його. Коли йому щастить досягти цієї мети, він сповнюється просто нестерпною пихою.

І тепер він підбігав і сідав якраз на ту річ, що її хотіли вкладати; і коли Гарріс або Джордж простягали по щось руку, він неодмінно підставляв свій холодненький, вологий писок, бо був твердо переконаний: це саме те, що їм потрібне. Залазив лапою в повидло, розкидав чайні ложечки, удавав, ніби вважає лимони за пацюків, і, вскочивши в кошик, загриз аж три штуки, перше ніж Гарріс устиг влучити в нього сковородою.

Гарріс сказав, що я його підцьковую. Але це бура неправда. Такого собаку не треба підцьковувати. Ці витівки підказує йому сама його природа, його первородний гріх.

Пакування скінчили вночі, за десять хвилин до першої. Гарріс сів на кошик і висловив надію, що ніщо не розбілося. Джордж зауважив, що коли щось і розбілось, то вже розбілось, і це міркування видимо втішило його. Він іще додав, що міг би вже й лягати спати. Ми всі були не від того. Гарріс мав переночувати у нас, і ми втрюх пішли нагору, до спальні.

Ми кинули жеребок, із ким Гаррісові спати. Випало — зі мною.

— Ти як любиш спати: від стіни чи скраю? — спитав Гарріс.— Бо я волю від стіни.

Я вдав, ніби не зрозумів тонкого натяку, і сказав, що теж волю спати від стіни.

— Коли вас розбудити, хлопці? — озвався зі свого ліжка Джордж.

— О сьомій,— відповів Гарріс.

— Ні, о шостій,— поправив я, бо мені треба було ще написати кілька листів.

Ми з Гаррісом трохи посперечались, але нарешті поділили різницю надвоє й вирішили встати о пів на сьому.

— Розбуди нас о пів на сьому, Джордже,— сказали ми.

Джордж не відповів, і ми, підійшовши, побачили, що він уже міцно спить. Ми підсунули до його ліжка ванну, щоб він уранці впав у неї, й полягали теж.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Місіс Попетс будить нас. От сонько з цього Джордж а! Дурисвітські прогнози. Наш багаж. Розбещені хлопчачки. Біля нас збирається юрба. Ми з помпою від'їжджаємо й прибуваємо на Ватерлооський вокзал. Блаженне невідання обслуги Південно-Західної залізниці щодо таких буденних справ, як відхід поїздів. Ми в човні, ми в човні на блакитній бистрині.

Вранці нас розбудив не Джордж, а місіс Попетс. Вона сказала:

— Ви знаєте, що вже скоро дев'ята година?

— Дев'ята що? — вигукнув я, схопившись з ліжка.

— Дев'ята година,— повторила вона крізь двері.— Я вже думаю, чи не заспали ви.

Я розбудив Гарріса й сказав йому, що вже дев'ята.

—Ти ж хотів устати о шостій,— здивувався він.

— Авжеж хотів,— відповів я.— Чого ти мене не розбудив?

— Та як же я міг тебе розбудити, коли ти не розбудив мене? — обурився він.— А тепер не доберемось до човна раніш як на дванадцяту. Як це ти взагалі надумався прокинутись?

— Еге,— відрубав я.— Твоє щастя, що я надумався, а то б ти проспав тут усі два тижні.

Ми ще кілька хвилин гарикались отак, аж нарешті нас перебило войовниче хропіння з другого ліжка. Цей звук уперше, відколи ми не спали, нагадав нам про Джорджеве існування. Він лежав і хріп — той, хто питає, коли нас розбудити. Лежав горілиць, із роззявленим ротом, підібгавши ноги, і коліна стирчали вгору.

Сам не знаю чому, але я просто шаленію, коли бачу людину, що лежить і спить, коли я вже встав. Мені несила дивитись, як дорогоцінні години людського життя, ті коштовні миті, що вже ніколи не вернуться, марнуються на чисто тваринний сон.

Ось і Джордж із огидних лінощів викидав на вітер неоціненний дар — час, і життя, таке дороге життя, за кожен хвилину якого він колись муситиме дати звіт, утікало від нього не використане. Адже він міг би вже бути на ногах, напихатись яйцями з шинкою, дражнити собаку або загравати зі служницею, замість валятись на ліжку в тупому забутті.

Думка про це була нестерпна. Здається, вона вразила нас обох, мене й Гарріса, в ту саму мить. Ми вирішили врятувати Джорджа, і ця висока мета змусила нас забути власну суперечку. Ми кинулись до Джорджа й стягли з нього ковдру. Гарріс ляснув його капцем, я крикнув йому в вухо, і Джордж прокинувся.

— Що таке? — безтямно спитав він, сівши в постелі.

— Вставай, лежню товстобокий! — загорлав Гарріс.— За чверть десята.

— Що? — вереснув Джордж, сплигнув з ліжка і ляпнувся у ванну.— Який це дідько тут її поставив?

Ми зауважили, що він же не сліпий і мусив бачити ванну.

Ми повдягались, а коли дійшло до наведення остаточного полиску, згадали, що вчора запакували й щітку для волосся, й гребінець, і зубні щітки (я певен, мене та зубна щітка зжене зі світу), і довелося спускатись у вітальню, розкривати валізу й шукати їх. А як упоралися з цим, Джорджеві забаглося бритви. Ми сказали, що сьогодні йому доведеться обійтись без гоління, бо ще раз розпаковувати валізу для нього чи й для будь-кого ми не будемо.

— Не дурійте,— відповів він.— Як же я поїду в Сіті неголений?

Звичайно, для Сіті це була б велика кривда, але яке нам діло до чужих страждань? Гарріс сказав у своїй трохи вульгарній, простацькій манері, що Сіті кат не візьме.

Тоді ми спустились у вітальню снідати. Тим часом Монтморенсі запросив ще двох собак провждати його, і вони знічев'я гризлились на ганку. Ми вгамували їх парасолькою і сіли за котлети й холодну печеню.

— Як слід поснідати — це велике діло,— сказав Гарріс і почав з двох котлет, пояснивши, що хоче з'їсти їх, поки вони гарячі, а печеня може почекати.

Джордж заволодів газетою й перечитав нам уголос усі повідомлення про нещасливі випадки з човнами і прогноз погоди. Прогноз був такий: «Холодно, дощ із припиненням надвечір (якого ще гіршого прогнозу чекати?), місцями гроза, вітер східний, помірний до сильного, область зниженого тиску над центральними графствами, Лондоном і Ла-Маншем. Барометр падає».

Мабуть, із усіх дурних блазеньських вигадок, що затрують наше життя, найгірша — оці дурисвітські «прогнози погоди». Вони «провіщають» дуже точно ту погоду, яка була вчора чи позавчора, і не менш точно — якраз протилежну тій, яка буде сьогодні.

Пам'ятаю, як однієї пізньої осені у мене пропала відпустка через те, що я вірив прогнозам погоди, друкованим у місцевій газеті. В понеділок вона сповіщала: «Сьогодні слід сподіватися зливи з грозою»,— і ми відмовлялись від задуманого пікніка й сиділи вдома, чекаючи дощу. А повз наш дім проїздили в екіпажах веселі, жваві люди, і сонце світило ясно, і на небі хоч би тобі хмаринка.

— Еге, як-то вони вертатимуться, перемоклі! — казали ми, стоячи біля вікна й дивлячись крізь шибку на ті веселі компанії.

І тихенько сміялись, уявляючи їх мокрими, і відходили, й розпалювали камін, і бралися за книжку або давали лад зібраній колекції водоростей чи скойок. До дванадцятої години від сонця, що заливало кімнату, духота ставала просто нестерпною, і ми дивувалися, де ж та

злива з грозою і коли вона збирається початись.

— Після обіду почнеться, ось побачите! — казали ми одне одному.— Ті люди таки змокнуть до рубця. Ото буде комедія!

О першій заходила господиня й питала, чого ми не йдемо гуляти: адже день такий погожий!

— Ні, ні, вибачайте! — відповідали ми, хитро посміхаючись.— Ми не хочемо-змокнути.

А коли вже вечоріло й дощем навіть не пахло, ми намагались утішити себе тим, що він налетить раптово, саме коли всі компанії, що поїхали на пікнік, уже вертатимуться додому й будуть далеко від будь-якої оселі, де б можна сховатись, ото ж змокнуть іще дужче. Але з неба не падало ні краплі, й чудовий день закінчувався погожим вечором.

Другого дня зранку ми читали, що день має бути «теплий, сонячний, незначна хмарність без опадів», і, легенько вдягнувшись, вибирались гуляти. А через півгодини починався рясний дощ, зривався пронизливий холодний вітер, і так тривало цілий день, і ми верталися додому промерзлі, застуджені й лягали в ліжку.

Погода — це для мене взагалі річ незбагненна. Я ніколи її не розумів. Барометр нічого не помагає, він збиває з пуття ще гірше, ніж газетні прогнози.

В одному оксфордському готелі, де я зупинявся торік навесні, висів барометр, і того дня, коли я там оселився, він показував «дуже ясно». Надворі лило, як з ринви, з самого ранку й до вечора, і я нічого не тямив. Я постукав по барометру, і стрілка перескочила на «велика суша». Коридорний, що саме проходив повз мене, спинився і пояснив, що барометр, напевне, показує погоду на завтра. Я з сумнівом сказав, що скорше, мабуть, він згадує позаминулий тиждень, але коридорний відповів: «Ні, навряд».

Другого дня вранці я знову постукав по барометру, і стрілка підскочила ще вище. А дощ лив іще рясніш, ніж напередодні. В середу я вийшов і знову стукнув по ньому, і стрілка оббігла кругом через «дуже ясно», «велика суша» і «спека», тоді вперлась у шпеник і далі вже не рухалась. Вона силкувалась посунутися й далі, але барометр був зроблений так, що не міг провістити ще кращої погоди, не зламавшись. Стрілка, видно, хотіла рухатись далі й провістити посуху, безвіддя, сонячний удар, пилову бурю і таке інше, але шпеник не дозволяв, і їй довелося вдовольнитись банальним «велика суша».

А дощ тим часом лив і лив, і нижчу частину міста вже затопило, бо Темза розлилася.

Коридорний сказав, що, очевидно, треба сподіватися тривкої погоди колись у майбутньому, і прочитав віршик, написаний на оракулі вгорі:

Задовго віщує, то довго й триває,
А скоро віщує, то швидко й минає.

Однак того літа гарна погода так і не настала. Не інакше, як прилад мав на увазі наступну весну.

Є ще оті новомодні барометри — такі високі й прямі. В тих я вже ніколи не міг нічого добрати. Один бік у них показує погоду на десятю годину ранку вчорашнього дня, а другий — на десятю годину ранку сьогоднішнього; але ж хіба встанеш щодня так рано, щоб на нього подивитись? Він підіймається й падає на дощ і на погоду, на сильний і на слабкий вітер, і з одного кінця у нього написано «Пн», а з другого «Сх», але що воно означає., ніхто не міг мені пояснити. А коли по ньому постукати, він вам однаково нічого не покаже. І ще треба приводити його дані до рівня моря та перераховувати на градуси Фаренгейта, але й тоді нічого не добереш.

Але навіщо взагалі знати погоду наперед? Мало нам досади, коли вона вже зіпсувалась, так треба ще журитися зарані? Найдужче до душі нам такі віщуни, як той дідок, що якогось надзвичайно похмурого ранку, коли нам надзвичайно хочеться, щоб випогодилось, обводить обрій надзвичайно проникливим поглядом і каже:

— Ні, ні, пане, не бійтесь, воно розгодиниться. Буде переміна, пане.

«О, це такий, що знає! — думаємо ми, побажавши йому доброго здоров'я і рушаючи далі

своєю дорогою.— Просто диво, як вони, ці старі люди, знаються на прикметах!»

І нас сповнює приязнь до цього старигана — приязнь, яка нітрохи не меншає від того, що його слова не справдились і дощ лив цілий день.

«Ну що ж,— думаємо ми,— він же казав як краще».

І навпаки, той, хто віщує погану погоду, викликає в нас тільки лихі, мстиві почуття.

— Ну як, випогодиться? — бадьоро питаємо ми, проїжджаючи мимо.

— Ой, навряд, пане; боюся, що завзялось на цілий день,— відповідає він, хитаючи головою.

«Дурень старий,— бурчимо ми собі під ніс.— Багато він тямить!»

А якщо його пророцтво справджується, ми вертаємось додому ще сердитіші на нього, з невиразним почуттям, що це він якимось чином і винен.

Але того дня, коли ми мали вирушати, ранок був такий погожий і сонячний, що жахливі погрози на взірць «барометр падає», «атмосферні збурення проходять вигнутим фронтом над Південною Європою» та «тиск підвищується», які Джордж вчитував з газети, не дуже бентежили нас; і він, побачивши, що однаково не зіпсує нам настрою і тільки марнує час, ухопив цигарку, яку я старанно скрутив для себе, і пішов.

А ми з Гаррісом, доївши те, що було на столі, повиносили наше дорожнє манаття на ганок і стали там, дожидаючи візника.

Багажу в нас, коли ми склали весь його до купи, виявилось таки чималенько. Валіза, маленький саквояжик, два кошики, великий згорток пледів, чотири чи п'ять плащів, кілька парасольок, потім ще диня в окремій сумці (бо нікуди не влазила), кілька фунтів винограду в другій сумці, японська паперова парасолька й сковорода з довгою ручкою. Вона теж нікуди не влазила, і ми просто загорнули її в папір.

Отже, купа вийшла велика, і ми з Гаррісом чомусь соромилися того, хоч я сам не розумію, чого тут соромитись. Як на те, довго не проїздив жоден візник, зате вуличних хлопчаків проходило доволі, і вони, видимо зацікавлені, спинялися.

Перший нагодився Бігсів хлопець. Бігс — це наш зеленяр; він має дивовижний хист вишукувати і наймати найрозбещеніших, найзіпсутіших хлопців-посланців, яких лишень породила цивілізація. Тільки-но в нашій околиці з'явиться якийсь особливо видатний шибеник, ми вже знаємо, що це новий Бігсів хлопчак. Мені казали, що коли сталось убивство на Грейт-Корем-стріт, на нашій вулиці відразу вирішили, що без Бігсового хлопця (тодішнього) там не обійшлося; і якби на суворому перехресному допиті, що вчинив йому господар будинку № 19 (за участю господаря будинку № 21, що випадково стояв тоді на ганку),— якби на тому допиті він не зміг довести свого цілковитого алібі, було б йому непереливки. Тодішнього Бігсового хлопця я не знав, але якщо судити по його наступниках, я особисто не надав би цьому алібі великої ваги.

Так ось, як я вже сказав, із-за рогу показався Бігсів хлопець. Коли він уперше з'явився в полі нашого зору, видно було, що він дуже поспішає; але, вгледівши Гарріса, мене, Монтморенсі й наші речі, він стихив ходу й витріщився на нас. Ми з Гаррісо'м відповіли сердитим поглядом. Чутливішу натуру це, може, й уразило б, але Бігсові хлопці, як правило, не дуже вразливі. Хлопець став на мертвий якір за крок від нашого ганку, зіперся на поруччя, вибрав соломинку пожувати і прикипів до нас очима. Видно, збирався додивитись усю виставу до кінця.

За хвилинку на тому боці вулиці з'явився бакалійників хлопець. Бігсів гукнув до нього:

— Агов! У сорок другому з першого поверху вибираються!

Бакалійників хлопець перейшов вулицю і зайняв позицію по другий бік ганку. Потім коло Бігсового хлопця зупинився юнак із взуттєвої крамниці; а наглядач над порожніми бляшанками з «Синіх стовпів» обрав незалежну позицію край тротуару.

— Голодувати не збираються, еге? — озвався юнак із взуттєвої крамниці.

— Овва! І ти б узяв із собою дещицю,— відказав хлопець із «Синіх стовпів»,— якби надумав перепливти човном Атлантичний океан.

— Та ні, вони не попливуть через океан,— устряв Бігсів хлопець.— Вони виряджаються

на розшуки Стенлі⁴.

На той час уже зібралась чимала купка людей, і всі допитувались одне в одного, що сталося. Частина присутніх (молодші й легковажніші) вважали, що це весілля, і показували на Гарріса як на молодого; а старші й серйозніші схилились до думки, що це похорон і що я, мабуть, небіжчиків брат.

Нарешті на вернувся вільний візник (на нашій вулиці вільні візники, коли їх вам не треба, проїздять, як правило, тричі за хвилину, і вистоюють, дожидаючи пасажирів, і пройти не дають). Ми убгали в кеб свої речі й самих себе і, викинувши кількох друзів Монтморенсі, що, очевидно, заприсяглись ніколи не розлучатися з ним, від'їхали. Натовп проводжав наш кеб веселим криком, а Бігсів хлопець на щастя пожурих услід за нами морквину.

Об одинадцятій годині ми приїхали на Ватерлооський вокзал і спитали, від якої платформи відходить поїзд об одинадцятій п'ять. Звичайно, ніхто того не знав; на Ватерлооському вокзалі ніхто ніколи не знає, від якої платформи який поїзд відходить, і куди йде поїзд, що має зараз відходити, і взагалі там про поїзди ніхто нічого не знає. Носій, що взяв наші речі, гадав, що поїзд має відійти від другої платформи, але інший носій, із яким наш спинився порадитись, чув десь, ніби від першої. А черговий по вокзалу був переконаний, що наш поїзд відійде від приміської платформи.

Щоб з'ясувати остаточно, ми піднялись на другий поверх і спитали начальника служби руху. Той сказав, що ось-ось тільки говорив з чоловіком, який запевняв, ніби бачив той поїзд біля третьої платформи. Ми подались на третю платформу, але тамтешнє начальство заявило, що це, мабуть, скорше саутгемптонський експрес або ж віндзорський кільцевий. Але воно було певне, що це не кінгстонський поїзд, хоча й не могло пояснити, звідки в нього така певність.

Тоді наш носій сказав, що треба, мабуть, іти на верхню платформу; він, здається, вже здогадався, який це поїзд. Отож ми рушили на верхню платформу, побачили машиніста й спитали, чи це не він їде до Кінгстона. Він відповів, що точно сказати не може, але гадає, що так. Ну, а якщо не об одинадцятій п'ять до Кінгстона, то вже напевне о дев'ятій тридцять дві до В'ірджінія-Вотер або ж о десятій нуль нуль експресом до острова Уайт, чи ще кудись у тому напрямі — коли приїдемо, тоді побачимо. Ми тицьнули йому в руку півкрони й попросили, щоб він їхав об одинадцятій п'ять до Кінгстона.

— Однаково на цій залізниці ніхто не добере, хто ви такий і куди їдете, — запевнили ми. — Дорогу ви знаєте, отож рушайте помаленьку, та й доведете нас.

— Ну що ж, панове, — відповів добряга машиніст. — Справді котромусь поїздові треба їхати до Кінгстона, то чом не моєму? Давайте сюди ваші півкрони.

Отак ми добрались до Кінгстона Лондонською Південно-Західною залізницею.

Згодом ми дізналися, що той поїзд насправді був ексетерський поштовий і що на Ватерлооському вокзалі його шукали цілий день, але так і не довідалися, що з ним сталося.

В Кінгстоні наш човен уже чекав на нас зразу за мостом. Ми попрямували до нього, склали в нього свої речі й сіли самі.

— Готові? — спитав човняр.

— Готові! — відповіли ми. Гарріс сів за весла, я за стерно, а Монтморенсі, нещасний, сповнений найлихших передчуттів, примостився на носі човна — і ми впливли на води, що мали стати на два тижні нашим домом.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Кінгстон. Корисні відомості з історії Англії. Повчальні міркування про різьблений дуб і про життя взагалі. Сумна доля Стіввінгса молодшого. Думки про старовину. Я забув, що сиджу за стерном. Цікаві наслідки. Гемпто-Кортський лабіринт. Гарріс у ролі гіда.

---

⁴ Стенлі, Генрі-Мортон (1841—1904) — англійський журналіст і дослідник Африки; 1871 року вирушив на розшуки мандрівника Лівінгстона.

Був чудовий ранок, кінець весни чи початок літа, як вам більше до вподоби,— та пора, коли ніжна зелень трави і листя набирає темнішої барви, коли природа схожа на прекрасну юну дівчину, поійнату дивним трепетом, який віщує їй, що вона вже перетворюється в жінку.

Химерні завулочки Кінгстона, що спускались до самої води, були дуже мальовничі в яскравому сонячному світлі, і вся річка в блискітках сонця, і повільні баржі на ній, і затінена деревами дорога-бечівник понад берегом, і чепурні вілли по той бік, і Гарріс у червоній з оранжевим куртці, що сопів, працюючи веслами, і далекі обриси старого сірого палацу Тюдорів,— усе це являло чарівну картину, яскраву й водночас спокійну, сповнену життя і водночас таку мирну, що вона, хоч було ще зовсім рано, навіяла мені якусь мрійну, дрімотну задуму.

Я думав про Кінгстон, чи Кінінгестун, як називали його колись, у ті дні, коли тут коронувались анілосаксонські королі — кінги. Тут перейшов Темзу великий Цезар, і римські легіони стояли табором на положистих узгір'ях над нею. Цезар, як згодом Єлизавета, здається, зупинявся всюди, тільки він більше додержував пристойності, ніж королева Бесс: не ночував у корчмах.

Ох, як вона любила корчми, наша королева-панна! За десять миль навкруг Лондона навряд чи знайдеться хоч одна більш-менш пристойна корчомка, до якої вона не заїздила, чи не спинялась, чи не ночувала там. Цікаво мені знати: якщо Гарріс колись дійде до розуму, зробиться статечною й видатною людиною, займе посаду прем'єр-міністра,— чи після його смерті чіплятимуть на всіх шинках, які він коли відвідував, таблички: «В цьому домі Гарріс випив кухоль пива», «Тут Гарріс улітку 1888 р. випив дві чарки холодного шотландського», «Звідси Гарріса витурили в грудні 1886 року»?

Ні, таких табличок вийшло б забагато! Прославилися б скорше ті заклади, де Гарріс не бував. «Єдина пивниця в Південному Лондоні, куди Гарріс ні разу не заходив випити!» Люди плавом пливли б до такого закладу, аби подивитися, в чому ж річ.

Як, мабуть, ненавидів Кінінгестун отой бідний недоумок — король Едві⁵! Коронаційний бенкет був над його сили. Можливо, йому завадила вепрова голова, начинена льодяниками (мені б завадила, я певен), і вина та меду він випив забагато; тому він нишком утік з бучної учти, щоб годинку погуляти в тиші, при місяці зі своєю коханою Елджівою.

Може, вони стояли рука в руку біля вікна й милувались на залиту спокійним місячним світлом Темзу, а з далеких покоїв ледь чутно долітав гамір бенкету. А тоді в затишну кімнату вдерлися буйний Одо і святий Дунстан, брутально вилаяли чарівну королеву і потягли бідолашного Едві назад, до галасливої п'яної юрби.

Через багато років під грім бойової музики англосаксонські королі і англосаксонська гульба були поховані поряд, і пишнота Кінгстона надовго занепала, однак відродилася ще раз, коли Гемптон-Корт став резиденцією Тюдорів і Стюартів, і королівські барки стояли на причалі коло берега, і пихаті кавалери в барвистих уборах спускалися сходами до води, гукаючи перевізників.

Багато старовинних будинків по всьому місту промовисто нагадують про ті дні, коли Кінгстон був резиденцією королів, коли там, біля свого монарха, жили вельможі й придворні, і на довгій дорозі до брами палацу з ранку до вечора весело бряжчала криця, басували коні, шелестіли шовки й оксамити, ясніли вродливі обличчя. Великі, просторі будинки з еркерами, гратчастими вікнами, величезними камінами й шпилястими дахами приводять на пам'ять часи камзолів і облиплених штанів, гаптованих перлами корсажів і хитромудрих прокльонів. Ті будинки поставлено тоді, «коли ще вміли будувати». Стіни з твердої червоної цегли з роками стали ще міцніші, а дубові сходи не риплять під ногою, коли намагаєшся потихеньку спуститися ними.

Вже як зайшла мова про дубові сходи, розповім про розкішні сходи з різьбленого дуба, які є в одному кінгстонському будинку. Він стоїть на базарному майдані, і тепер у ньому крамниця, але колись це, видно, була оселя якоїсь вельможної особи. Один мій приятель, що

---

5 Едві, або Едвіг.— король англосаксів (955—959); про згадану Джеромом пригоду на коронаційному бенкеті оповідає старовинний літопис.

живе в Кінгстоні, якось зайшов до тієї крамниці купити капелюх і, задумавшись, здуру вийняв гроші й заплатив зразу готівкою.

Господар (він знає мого приятеля), звичайно, спочатку трохи сторопів, але швидко отямився і, відчуваючи, що такий вчинок треба чимсь винагородити, спитав свого покупця, чи не хоче він подивитись на дуже гарне старовинне різьблення. Мій приятель відповів, що буде дуже радий, і тоді господар провів його через крамницю до сходів, що вели на другий поверх. Поруччя сходів було надзвичайно майстерної роботи, а всі стіни сходової клітки — обшиті дубовою панеллю з таким різьбленням, що хоч би й у палаці, то не сором.

Зі сходів вони зайшли у вітальню — велику, світлу кімнату, стіни якої, навдивовижу, були обклеєні веселенькими блакитними шпалерами. Цікавого там не було нічого, і мій приятель у думці дивувався, нащо його привели сюди. А господар підійшов до стіни й постукав по ній. Звук був такий, як від дерева.

— Дуб,— пояснив господар.— Усе — різьблений дуб, аж до стелі, такий самий, як на сходах.

— Господи! — вжахнувся мій приятель.— Та ви що! Невже ви заклеїли різьблений дуб блакитними шпалерами?

— Авжеж,— відповів господар.— Недешево обійшлося. Адже спершу треба було зашпалювати стіни дошками. Зате кімната тепер веселенька. А була страшенно темна.

Я не можу дуже суворо засуджувати цього чоловіка (і це, безперечно, велика втіха для нього). З його погляду, тобто з погляду пересічного домовласника, що намагається сприймати життя якомога легше, а не з погляду людини, що схибнула на старожитностях, він мав цілковиту рацію. На різьблений дуб приємно подивитись, приємно мати трохи його в своєму домі, але жити серед самого різьбленого дуба, напевне, досить обтяжливо для того, хто не має до нього особливої пристрасті. Це однаково, що жити в церкві.

Ні, найсумніше в цій історії те, що людина, байдужа до нього, має цілу вітальню, обшиту ним, а люди, які його люблять, мусять платити скажені гроші, щоб його добути. Здається, в цьому світі завжди так буває. Кожен має те, чого він не хоче, а те, чого він хоче, належить іншим.

Жонаті чоловіки мають дружин, а не дуже видно, щоб вони були їм раді. Зате молоді нежонаті хлопці криком кричать, що не можуть знайти собі дружини. Бідні люди, насилу спроможні прогледувати самих себе, мають по восьмеро здоровісіньких дітей. А багаті старі подружжя вмирають бездітними, не маючи кому зоставити свої гроші.

Або ще панночки й кавалери. Ті панночки, до яких липнуть кавалери, ніколи їх не хочуть. Кажуть, що воліли б їх не мати, що вони їм страшенно набридли, і обурюються, чом вони не йдуть залицятися до міс Сміт і міс Браун, негарних і немолодих пани, які не мають женихів. А їм самим ніякі женихи не потрібні. Вони взагалі не збираються виходити заміж.

Про такі речі краще й не думати: від них тільки сум бере.

В нас у школі був один хлопець; ми дражнили його «Сендфорд і Мертон»⁶. Справжнє його прізвище було Стіввінгс. Другого такого дивака я не зустрічав. Він любив учитися — і, здається, любив ширю. Скільки разів йому перепало за те, що він і ночами, сидячи в ліжку, читав по-грецькому. А від французьких неправильних дієслів його, було, й за вуха не відтягнеш. Голова в нього була забита якимись химерними, неприродними думками, що не можна ганьбити батька й матір своєю поведінкою і що треба бути окрасою школи; він жадав здобувати нагороди за успіхи, швидше вирости й стати розумною людиною і взагалі вірив у всякі такі дурнуваті речі. Я ж кажу, що другого такого дивака не бачив. А лагідний був — і мухи б ніколи не скривдив.

Так ось цей хлопець по двічі на тиждень хворів і не міг ходити на уроки. Жоден хлопець у школі стільки не хворів, як наш «Сендфорд і Мертон». Тільки-но за десять миль від нього з'являлась якась відома лікарям хвороба, він неодмінно захворював на неї, і то в тяжкій формі. Він хворів на бронхіт серед літа, а на сінну гарячку — під різдво. Після

---

6 «Сендфорд і Мертон» — повчальна дитяча книжка Томаса Дея (1783) про поганого багатого хлопчика Томмі Мертоні і гарного бідного хлопчика Гаррі Сендфорда.

півторамісячної посухи його раптом валив у ліжко ревматизм, а в листопадовий туман він виходив з дому — й падав від сонячного удару.

Якось у бідолахи повиривали під наркозом усі зуби й поставили йому штучні щелепи, бо він страшенно мучився від зубного болю. Тоді в нього почалась невралгія і біль у вухах. Він завжди чхав і кашляв, за винятком тих двох місяців, коли хворів на скарлатину; і завжди в нього щось було приморожене. Під час великої холерної пошесті 1871 року в нашій околиці холери не було: на цілу парафію стався єдиний випадок, і то, звісно, був наш Стіввінгс.

Звичайно, хворіючи, він мусив лежати в ліжку і їсти курчат, солодкий крем та тепличний виноград; а він лежав і плакав, що йому не дозволяють робити латинські вправи і відбирають у нього німецьку граматику.

А ми, інші хлопці, що радісінько віддали б по п'ять років шкільної науки за один день хвороби й не мали ніякої охоти дбати про те, щоб наші батьки й матері могли нами пишатись, ніколи не могли підчепити й нежиті. Ми бігали на протязі — і тільки здоровішали та бадьорішали від того; їли всяку всячину, щоб захворіти, але тільки гладшали й набували апетиту. Чого лиш ми не придумували, та захворіти нам не щастило, аж поки не починались канікули. Тоді, в останній день навчання, ми застуджувались, нас душив кашель, нам дошкуляли всілякі інші недуги, що тривали, аж поки наставав час іти знов у школу. А тоді, всупереч усіляким хитрощам, раптом видужували й робилися здоровісінькі.

Таке життя; ми — тільки трава польова, що стинається серпом і кладеться в піч вогненну.

Але вернімося до різьбленого дуба. Видно, у наших прапрапрадідів був надзвичайно розвинений художній смак. Адже всі наші теперішні мистецькі скарби — це повідкопувані з мотлоху речі повсякденного вжитку, зроблені три-чотири сотні років тому. Мені дуже цікаво: чи справді є якась особлива краса в отих старовинних мисках, пивних кухлях та щипцях для свічок, що їх ми так цінуємо тепер, чи то тільки ореол давнини, що осяває їх, надає їм такої принадності в наших очах. Старовинні сині тарілки, які тепер прикрашують стіни наших кімнат, кілька сторіч тому були найбуденнішим хатнім начинням, а оті рожеві пастушк`и та жовті паст`ушки, що їх ми так гордо показуємо всім нашим гостям, які розглядають їх із міною знавців, у вісімнадцятому сторіччі були дешевенькою оздобою камінних карнизів, і тодішні матері нерідко давали їх дитині посмоктати, щоб не плакала.

Чи так само буде й у майбутньому? Чи завжди сьгоднішніми коштовностями будуть учорашні дешеві дрібнички? Чи стоятимуть на камінах у вельмож дві тисячі якогось там року ряди наших розмальованих синім кольором тарілок? Чи білі чашки з золотим обідком зовні й прегарною золотою квіткою невідомого ботаніці виду всередині, що їх тепер так легковажно б`ють наші служниці, колись будуть старанно склеювати і ставити на спеціальну полицку, а порох із них витиратиме тільки господиня дому власноручно?

Ось, приміром, порцеляновий песик, що прикрашує спальню в моїй мебльованій квартирі. Сам він білий. Очі в нього блакитні. Писочок ніжно-рожевий, з чорними крапочками. Голівку він держить неприродно прямо, вираз у нього по-ідіотському блаженно-ласкавий. Мені він не подобається. Як мистецький твір він мене просто-таки дратує. Мої легковажні приятелі глузують із нього, і навіть сама господиня не любить його, а виправдовується тим, що прийняти його незручно, бо це, мовляв, титусин подарунок.

Але більш ніж імовірно, що через двісті років цього песика — з відбитими лапками й хвостом — звідкись відкопають, і продадуть як старовинну порцеляну, і поставлять у засклену шафку. І люди ходитимуть кругом та вихвалитимуть його, дивуючись ніжному кольорові писка та розмірковуючи про те, який, напевне, гарний був загублений кінчик хвоста.

Ми в наш час не бачимо краси цього песика. Ми занадто звикли до нього. Він для нас такий, як захід сонця чи зірки на небі: нас не приголомшує їхня краса, бо ми їх бачимо надто часто. Отак воно є і з цим порцеляновим песиком. А в 2228 році люди млітимуть від захвату, дивлячись на нього. Виробництво таких песиків стане доти забутим мистецтвом. Наші предки сушитимуть голову, як ми їх робили, й дивуватимуться, які ми були розумні. Нас із любов`ю називатимуть «тими чудовими давніми майстрами, що жили в дев`ятнадцятому

сторіччі й ліпили таких порцелянових песиків».

Вишивку, що її наша старша дочка робила на уроці рукоділля, називатимуть «гобеленом епохи Вікторії» і оцінюватимуть фантастичною сумою. Білі з синім пивні кухлі з сьогоднішніх придорожніх шинків колись будуть вишукувати, вищерблені й розколоти, і продавати на вагу золота, й багаті люди питимуть із них найдорожчі вина. Туристи-японці посягають усі «подарунки з Ремсгіта» і «згадки про Маргіт», які зберезуться доти, і вивезуть їх до Іеддо як англійські старожитності...

Нитка моїх міркувань раптом урвалась, бо Гарріс кинув весла, зсунувся з лавки назад і впав на спину, задерши вгору ноги; Монтморенсі заскавчав і перекинувся через голову, а кошик, що стояв зверху, підскочив, і з нього посипалось усе.

Я трохи здивувався, але не розсердився. Я тільки сказав досить добродушно:

— О! А це що таке?

— Що таке? Ах ти ж...

Ні, мабуть, не варто повторювати, що сказав Гарріс. Я справді був винен, не заперечую; але ніщо не може виправдати різкості й брутальності висловів, надто в устах людини, що може похвалитись таким добрим вихованням, яке дістав, наскільки мені відомо, Гарріс. Я задумався про інше і, цілком природно, забув, що повинен стернувати. Результат був той, що чимала частина нашого човна опинилась на суходу. Якусь хвилину нам важко було сказати, де кінчаємось ми і де починається лівий берег Темзи, але кінець кінцем ми те зрозуміли і відокремились від берега.

Однак Гарріс сказав, що він гріб уже доволі і час попрацювати мені. Тому я зійшов на берег, узяв буксирну линву й потяг човен далі, повз Гемптон-Корт. Який гарний старий мур тягнеться там понад річкою! Щоразу, минаючи його, я дивлюсь на нього з великою втіхою. Такий принадний, барвистий, милий старий мур! Чарівну картину він являє, прикрашений цятками лишайників, і зеленим мохом, і молоденьким пагінцем винограду, що несміливо визирає ось тут через верх, цікавий побачити, що робиться на сповненій життя річці, і суворим старим плющем, що чіпляється за камінь он там далі. На кожних десяти ярдах того старого муру можна розрізнити півсотні відтінків. Якби лиш я вмів малювати, володів слівцем, пензлем і фарбами, я б зробив прегарний етюдик із того муру. Я часто думав, що радо жив би в Гемптон-Корті. У нього такий мирний, спокійний вигляд, і так приємно потинятись по ньому рано вранці, коли ще не людно.

А втім, навряд чи був би я задоволений, якби мені справді довелось там жити. Там, певне, страшенно похмуро, моторошно й гнітюче вечорами, коли лампа відкидає таємничі тіні на обшиті темним деревом стіни, а в холодних кам'яних коридорах лунає чиясь далека хода, то наближаючись, то завмираючи, і тоді лише биття вашого серця порушує мертву тишу.

Ми, люди,— діти сонця. Ми любимо світло і рух. Ось чому ми тіснимось у містах та містечках, а села рік у рік безлюдніють. На сонці, вдень, коли Природа скрізь довкола нас жива й діяльна, нас ваблять розлогі узгір'я й густі ліси; але вночі, коли мати земля заснула, а ми ще не вклялися спати,— о, тоді світ здається таким пустельним, і нам робиться страшно, мов малим дітям у безлюдному домі. Ми сидимо й плачемо, і нам хочеться на освітлені газом вулиці, хочеться слухати людські голоси, чути, як б'ється пульс життя. Ми почуваємо себе такими безпорадними, такими маленькими у великій тиші, коли нічний вітер шелестить у темному гіллі дерев. Довкола блукають примари, і їхні тихі зітхання навівають нам смуток. Збираймося ж у великих містах, розпалюймо велетенські вогнища з мільйонів газових ріжків, і кричімо, й співаймо хором, і бадьорімося.

Гарріс запитав мене, чи я коли бував у Гемптон-Кортському лабіринті. Він сказав, що один раз був там — водив гостя з провінції, свого родича. Насамперед Гарріс вивчив план. За тим планом лабіринт здавався зовсім простим — таким сміховинно простим, що шкода було платити два пенси за вхід. Гарріс гадає, що той план, мабуть, надруковано в жарт, аби тільки збивати людей з пуття, бо справжній лабіринт нітрохи на нього не схожий. Своєму родичеві він сказав:

— Сходимо туди, щоб ти міг похвалитися, що був там, але нічого хитрого там нема. Казна

за що його й лабіринтом називають. Треба тільки повертати щоразу праворуч, і все. Походимо там хвилин десять, а потім підемо кудись підобідати.

Зайшовши до лабіринту, вони незабаром зустріли людей, які сказали, що ходять гам добрих три чверті години й раді б уже вийти. Гарріс запропонував їм іти за ним, якщо хочуть: він щойно ввійшов, але скоро вертатиметься і виведе їх. Вони подякували й пішли слідом.

Дорогою вони підбирали ще багатьох, що вже хотіли вибратись на волю, і врешті зібрали всіх, хто був у лабіринті. Люди, що вже втратили всяку надію визволитися звідти й побачити свій дім і своїх друзів, підбадьорювались, угледівши Гарріса та його супутників, і, благословляючи його, приставали до процесії. Гарріс казав, що їх набралось душ двадцять; а одна жінка з маленьким дитям, що проблукала там цілий ранок, навіть узяла Гарріса під руку, так боялася знову загубитись.

Гарріс весь час повертав праворуч, але виходу не було й не було, і його родич сказав, що цей лабіринт, мабуть, дуже великий.

— Ще б пак, один з найбільших у Європі,— відказав Гарріс.

— Певне, що так,— погодився родич,— бо ми вже пройшли добрих дві милі.

Гаррісові вже й самому було трохи дивно, але він не здавався, аж поки вони побачили доли недоїдену булочку і Гаррісів родич заявив, що цю саму булочку він помітив сім хвилин тому.

— Не може бути,— заперечив Гарріс; але жінка з дитиною підтвердила, що так воно і є: цю булочку вона забрала в малого й кинула якраз перед тим, як зустріла Гарріса. І додала, що краще було б їй не зустрічати його, бо він, мовляв, брехун. Гарріс розлютився, вийняв план і почав пояснювати свій принцип.

— План, може, й добрий,— озвався один з його супутників,— якби ж тільки знати, в якому саме місці ми перебуваємо.

Гарріс того не знав, а тому сказав, що найкраще буде вернутись до виходу й почати спочатку. Пропозиція почати спочатку була сприйнята без великого захвату, але з тим, що краще вернутись до виходу, весь гурт погодився одностайно; отож вони повернули назад і знов поплентались за Гаррісом у протилежному напрямку. Минуло ще десять хвилин, і вони опинились у центрі лабіринту.

Гарріс хотів був сказати, що саме цього він і прагнув, але, помітивши грізні міни своїх супутників, вирішив звалити все на випадковість.

Та принаймні тепер вони мали з чого починати, бо знали, де перебувають. Іще раз подивились на план; уся справа здалася зовсім простою, і вони втретє рушили в дорогу.

А за три хвилини знов опинились у центрі.

Після цього вони вже не могли відірватись від того центру. Куди не звернуть, щоразу неодмінно приходять туди. Це стало повторюватися з такою регулярністю, що дехто заставався там і чекав, поки решта обійде круг і повернеться. Трохи перегода Гарріс ще раз видобув план, але самий його вигляд розлютив усіх, і йому порадили вжити той план на папільйотки. Гарріс, як він признався мені, мимохіть відчув, що до певної міри втратив популярність.

Урешті всі вони просто знавісніли й почали хором гукати сторожа. Той прийшов, виліз на драбину ззовні лабіринту й почав згори давати вказівки, куди йти. Але вони до того часу так уже одуріли, що не могли нічого втямити, і сторож сказав їм, щоб стояли на місці: він зараз прийде й виведе їх. Вони збились у купку й стали чекати, а він зліз із драбини й зайшов у лабіринт.

Як на те, сторож був молодий і служив там недавно; зайшовши досередини, він не зміг розшукати їх, а заблудився сам. Час від часу постать його мелькала за живоплотом, і він, угледівши людей, бігом кидався до них, а вони дожидали його хвилин п'ять, а тоді він з'являвся на тому самісінькому місці й питав їх, де вони поділися.

Довелось їм чекати, поки не вернувся один із старих сторожів, що ходив обідати, й вивів їх.

Гарріс сказав, що це, наскільки він може судити, справді чудовий лабіринт, і ми

домовилися, що спробуємо завести туди Джорджа, коли вертатимемось.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Темза в святковому уборі. Як одягатись, вибираючись на річку. Нагода для чоловіків. У Гарріса немає смаку. Джорджева куртка. День із панночкою з журналу мод. Могила місіс Томас. Чоловік, що не любить могил, трун і черепів. Гарріс шаленіс. Його думка про Джорджа, банки і лимонад. Він показує акробатичні трюки.

Гарріс розповів мені про свою пригоду в лабіринті, коли ми проходили Маулсійський шлюз. Це забрало в нас чимало часу, бо шлюз великий, а наш човен був єдиний. Скільки я пам'ятаю, я ще не бачив, щоб у тому шлюзі піднімали один човен. По-моєму, з усіх шлюзів на Темзі, не виключаючи Боултерового, на Маулсійському найбільший рух.

Мені траплялось бачити його в такі хвилини, коли в ньому зовсім не видно води — сама строката мішанина з яскравих курток, хвацьких кашкетиків, шикарних капелюшків, різнобарвних парасольок, шовкових шарфів, накидок, розмаяних стрічок, сніжно-білих суконь. Коли дивитися в шлюз згори, з набережної, може здатися, що це величезний ящик, куди пакидано квітів усіляких кольорів, і вони лежать там райдужною купою, покривши все дно.

Погожої неділі в шлюзі можна бачити таке трохи не цілий день, а за його ворітьми, і вище й нижче шлюзу, дожидають своєї черги довгі низки човнів; одні підпливають, інші відпливають, і вся залита сонцем річка від палацу й до Гемптонської церкви аж рябіє жовтими, синіми, оранжовими, білими, червоними, рожевими цятками. І всі жителі Гемптона й Маулсі, в легкому літньому вбранні, сходяться до шлюзу й гуляють там зі своїми собаками, й женихаються, й курять, і дивляться на човни. І все те разом — куртки та кашкети чоловіків, барвисті убори жінок, і метушливі собаки, і човни, що плывуть річкою, і білі вітрила, і гарний краєвид навкруги і сонячні блискітки на воді — являє таку життєрадісну картину, яких мало можна побачити в околицях нашого старого, похмурого Лондона.

Темза дає нам нагоду гарно одягатись. Хоч там ми, чоловіки, маємо змогу виявляти свій смак щодо кольорів — і, якщо хочете знати мою думку, виходить вельми непогано. Я, наприклад, люблю, щоб у моєму вбранні неодмінно було щось червоне — червоне з чорним. Бачте, волосся у мене таке золотаво-каштанове, — як мені кажуть, досить приємного відтінку, — і темно-червоне дуже пасує до нього. І ще, я гадаю, дуже підходить сюди блакитна краватка, черевики жовтої шкіри й червоний шовковий шарф круг стану — адже шарф має вигляд куди кращий, ніж пояс.

Гарріс завжди вибирає собі різні відтінки й сполучення жовтого й оранжового кольорів, але, по-моєму, робить не дуже розумно. Для жовтого він занадто смаглявий. Жовте йому не личить, про це нема чого й говорити. Я переконую його вибрати як основний тон синій, а до нього щось біле або кремове, для контрасту. Та ба — що менше в людини смаку щодо вбрання, то впертіша вона буває. А шкода, бо він зі своїм смаком ніколи не матиме успіху, тоді як є все ж таки кольори, в яких він здавався б непоганим із себе — принаймні поки не скине капелюха.

Джордж для цієї подорожі купив деякі обновки, і вони мене просто-таки дратують. Куртка занадто б'є в очі. Я б не хотів, щоб Джордж бачив, що я так думаю, але іншого слова не знайдеш. Він ще в четвер увечері показав її нам. Ми його спитали, як він назве такий колір, і він відповів, що не знає. Він гадає, що цей колір взагалі не має назви. У крамниці йому сказали, що це східний взірець. Джордж надів куртку й спитав, як вона нам здається. Гарріс відповів, що повісити її над глятками навесні, відстрашувати птахів, мабуть, можна, але на саму думку, що її могла б надягти якась людина, крім хіба маргітського негра⁷, його бере млість. Джордж образився, але Гарріс цілком слушно сказав: якщо він не хоче знати його думки, то нащо питати?

---

⁷ У Маргіті, курортному містечку на східному узбережжі Англії, естрадні співаки, загримовані під негрів, співали негритянські пісні.

Нас із Гаррісом, власне, турбує одне: ми боїмося, що ця куртка привертатиме занадто велику увагу до нашого човна.

Дівчата теж можуть справляти непогане враження в човні, коли гарно вбрані. По-моєму, нема нічого привабливішого, ніж вибраний зі смаком човновий костюм. Але «човновий костюм» — от якби це зрозуміли всі дами! — має бути костюмом, який можна носити в човні, а не тільки під скляним ковпаком. Уся прогулянка буде зіпсована, якщо у вас у човні є дами, що весь час думають більше про своє вбрання, ніж про саму прогулянку. Якось я мав нещастя везти човном на пікнік двох таких панночок. Ото була морока!

Обидві вони вбралися прегарно: шовк, мережива, квіти, стрічки, легенькі черевички, білі рукавички. Але вбралися для фотографічного ательє, а не для пікніка на річці. На них були «човнові костюми» з французького журналу мод. Безглуздо виряджатися в такому туди, де є справжня земля, вода й повітря.

Перш за все ті панночки вирішили, що човен брудний. Ми повитирали для них усі лавки й запевнили їх, що тепер уже скрізь чисто, але вони не повірили. Одна тернула сидіння пальцем у рукавичці й показала той палець другій; обидві зітхнули й сіли з такими мінами, мов ранньохристиянські мучениці, що намагаються вигідніш уместитись на вогнищі. Коли гребеш, не буває без бризок, а тут виявлялося, що одна крапля води може зовсім згубити такий костюм. Плями нічим не можна вибавити, вона лишається навіки.

Я був загрибним. Я намагався гребти якомога обережніше. Заносячи весла, піднімав їх на два фути над водою, після кожного гребка вичікував, щоб з весел стекла вода, а занурюючи їх, вибирав на воді найрівніше місце. Носовий незабаром сказав, що не може змагатись зі мною в майстерності і, якщо я не заперечую, сидітиме тихо й вивчатиме мій стиль веслування. Мовляв, він його дуже зацікавив. Та, незважаючи на всі мої зусилля, я не міг устерегтися, щоб ні разу не бризнути на вбрання дівчатам.

Вони не скаржились, тільки тулились одна до одної й стискали губи, а коли на них падала крапля, здригались і шулились. Їхнє безмовне страждання свідчило про велич душі, але мене воно нервувало. Я занадто чутливий. Я почав гребти неспокійно, поривчасто і що дужче намагався не бризкати, то дужче бризкав.

Нарешті я здався: сказав, що пересяду в ніс. Носовий теж думав, що так буде краще, і ми помінялись місцями. Панночки, бачивши те, мимовільно зітхнули з полегкістю і на хвилинку повеселішали. Бідолашні! Краще б уже терпіли мене. Бо новий загрибний був веселий, легковажний, товстошкурий хлопець і чутливості мав не більше, ніж цуценя ньюфаундлендської породи. Його можна було з годину пронизувати лютим поглядом, а він навіть не помічав, а як і помічав, то не дуже бентежився. Він відразу гребонув різко, замашисто, збивши цілі снопи бризок, що обсипали човен, аж уся наша компанія вмить повипростувалась на лавках і застигла. Коли па вбрання тих двох панночок потрапляло більше пінти води, він з милою усмішкою казав: «Ох, вибачте»,— і пропонував хусточку — витерти воду.

— Нічого, нічого,— мимрили бідні дівчата, і нишком прикривались пледами та жакетами, і намагалися захиститись від бризок своїми мереживними парасольками.

За їжею вони теж натерпілись. Їх умовляли сісти на траву, а трава була запорошена; і стовбури дерев, на які їм радили спиратись, видимо вже кілька тижнів не бачили щітки; отож вони простелили долі хустинки й сіли на них, випростані, як свічки. Хтось, обносячи всіх накрайним м'ясним пирогом на тарелі, спіткнувся об корінь, і пиріг полетів на землю. Панночкам пощастило: на їхнє вбрання не попало нічого; але цей випадок нагадав їм про нову можливу небезпеку, і після того, коли хто-небудь ніс щось таке, що могло впасти й забруднити їх, вони стежили з дедалі більшою тривогою, аж поки він не сідав.

— Ну, дівчата,— весело звернувся до них наш носовий, коли скінчили їсти,— тепер ваша черга: помийте весь посуд.

Спочатку вони його не зрозуміли. А коли збагнули, що він має на увазі,— сказали, що вони не вміють мити посуд.

— О, я вас хутко навчу! — вигукнув він.— Це таке цікаве діло! Ляжте на... тобто я хочу

сказати — перехиліться з берега й полощіть посуд у воді.

Старша з сестер тоді сказала, що їхнє вбрання навряд чи годиться для такої роботи.

— Нічого, згодиться! — безтурботно підказав він.— Підтикайтесь, і все.

І таки примусив їх перемити посуд. Запевнив, що в цьому найбільша принада пікніка. «Дуже цікаво»,— відповіли вони.

Потім я часто задумувався: чи справді той юнак був такий тупуватий, як ми думали? Чи, може, він... та ні, ні, неймовірно: він мав такий наївний, дитячий вираз обличчя!

Біля гемптон-кортської церкви Гарріс захотів зійти на берег, сходити подивитись на могилу місіс Томас.

— А хто така місіс Томас? — спитав я.

— Звідки я знаю? — відповів Гарріс.— Якась жінка. Я чув, що у неї цікавий надгробок, і хочу його побачити.

Я не погодився. Не знаю, може, це в мене якась вада, але я не такий, як усі: я ніколи не любив роздивлятись надгробки. Я знаю, що так годиться: тільки-но попадеш у якесь село чи містечко, зразу бігти на цвинтар і розглядати могили. Але я завжди відмовляю собі в такій розвазі. Мені зовсім не цікаво лазити по темній, холодній церкві за якимсь ядушним стариганом і читати надгробні написи. Навіть вигляд уламка бронзи, вмурованого в камінь, не сповнює мене тим, що я називаю справжнім щастям.

Я шокую поштивих церковних сторожів тим, що можу лишатися байдужим перед найзворушливішими епітафіями і без ніякого інтересу ставлюсь до генеалогії місцевих родів, а моє неприховане прагнення скоріше опинитись надворі ображає їх до глибини серця.

Якось, одного золотого, сонячного ранку, я стояв, зіпершись на невисоку кам'яну огорожу маленької сільської церкви, курих і з глибокою, тихою радістю споглядав повну краси і спокою картину: обвиту плющем стару, сіру церкву з химерно різьбленим дерев'яним порталом, обсажену високими берестами білу дорогу, що зміїлась по узгір'ю, спускаючись у долину, і вкриті соломою хатини, що визирали з-за старанно підстрижених живоплотів, і срібну річку на самому дні долини, і лісисті пагорби за нею.

Краєвид був прегарний. Такий ідилічний, поетичний, він надихав мене на чисті й високі думки. Я почував, що не хочу більше бути грішним і зіпсутим. Я оселюся тут, і ніколи не зроблю нічого поганого, і житиму бездоганним, праведним життям, і сивина посріблить мою голову, коли я постарію, і таке інше.

В ту хвилину я пробачив усім моїм друзям і родичам їхню гріховність і нечестя й благословив їх. Вони не знали, що я їх благословляю. Вони йшли далі своїм недостойним шляхом, несвідомі того, що роблю я для них у цьому далекому мирному селі. Але я це робив, і мені хотілося, щоб вони про це дізнались, бо я прагнув зробити їх щасливими. Я весь віддавався таким прекрасним і добрим думкам, коли раптом мене збудив із задуми писклявий, пронизливий голос, що вигукував:

— Іду вже, йду, пане! Зараз буду. Не хвилюйтесь, пане, потерпіть трошки, я вже йду!

Я звів очі й побачив лисого старигана, що шкутильгав і через цвинтар до мене. В руці він мав здоровенну в'язку ключів, що дзенькали й бряжчали за кожним його кроком.

Я з безмовною гідністю відмахнувся від нього, але він шкутильгав далі, раз у раз погукуючи вискучим голосом:

— Іду, йду, пане. Вже йду. Ноги старі, не такий моторний став, як був колись. Ось сюдою, пане.

— Дайте спокій, діду, не в'язніть,— відказав я.

— Я поспішав, як міг, пане,— запевнив він.— Моя стара оце тільки вас побачила. Йдіть за мною, пане.

— Дайте спокій,— повторив я.— Відчепіться, поки я не переліз через огорожу й не витрусив з вас духу.

Стариган очевидячки здивувався.

— Ви не хочете подивитись на могили? — спитав він.

— Ні, не хочу,— відповів я.— Я хочу стояти тут, зіпершись на оцей старий, міцний мур.

Ідіть собі, не заважайте. У мене в голові повно прекрасних, чистих думок, і я хочу, щоб вони лишалися зі мною, бо так мені гарно. Не вештайтеся тут, не зліть мене, не розганяйте моїх найкращих почуттів своїми дурними надгробками. Ідіть собі, знайдіть когось, хто вас недорого поховає, і я оплачу половину витрат.

На хвилюку дід сторопів. Протер очі й пильно придивився до мене. Зовні я був цілком схожий на людину, і він нічого не міг уторопати.

— Ви не тутешній, еге? — спитав він. — Ви тут не живете?

— Ні, не живу, — відповів я. — Якби я жив тут, ви б тут не жили.

— Ну, то значить, ви хочете подивитись на надгробки, — не вгавав стариган. — На могили. Ну, де люди поховані, розумієте? На домовини.

— Брежете, — відказав я вже трохи роздратовано. — Я не хочу бачити надгробків. Навіщо мені ваші надгробки? У нас є свої — у нашої родини. Он у мого дядька Поджера на Кенсел-Грінському кладовищі такий надгробок, що ним уся околиця пишається. А в дідуся в Бау такий склеп, що туди вісім душ відразу можуть зайти; а в двоюрідній бабусі Сюзен цегляна могила на кладовищі в Фінчлі, і в головах камінь, а на ньому вирізьблене опукло щось таке, ніби кавник, а кругом обкладено шестидюймовими плитами з білого каменю, — знаєте, скільки грошей на все те пішло? Коли мені захочеться подивитись на могили, я йду туди й дивлюся скільки схочу. А чужих могил мені не треба. Коли вас самого поховують, я приїду подивлюсь на вашу морилку. А більше я нічого не можу для вас зробити.

Старий залився сльозами. Він сказав, що на одній могилі є зверху уламок каменя і дехто каже, що це, мабуть, рештки статуї якогось чоловіка, а на другому надгробку вирізьблено якісь слова, що їх досі ніхто ще не спромігся розібрати.

Та я вперто відмовлявся, і він жалібно промовив:

— Ну, то, може, зайдете подивитись на пам'ятний вітраж?

Я не погодився й на те, і тоді він випалив свій останній набій. Підступив ближче й хрипко зашепотів:

— У мене в підвалі під церквою є кілька черепів, зайдіть подивіться на них. Та зайдіть-бо, подивіться на черепи. Ви ж молодий хлопець, приїхали на відпочинок, вам же треба розважатись. Зайдіть подивіться на черепи!

Тоді я кинувся навіткача, а він усе гукав навздогін:

— Зайдіть подивіться на черепи! Та верніться ж, я вам покажу черепи!

Зате Гарріс просто пропадає за могилами, надгробками, епітафіями, пам'ятниками-написами, і він шаленів від думки, що не побачить надгробка місіс Томас. Він казав, що мріяв про той надгробок із першої хвилини, коли ми задумали подорож, і що якби не думка побачити надгробок місіс Томас, він би взагалі з нами не поїхав.

Я нагадав йому про Джорджа, про те, що ми на п'яту годину повинні підігнати човен до Шепертонна, бо він нас там дождатиме. Тоді Гарріс напався на Джорджа. Мовляв, чому він десь там байдикує цілий день, а нам полишив самим пхати оце важезне старе корито, навалене манаттям, туди й сюди по Темзі, щоб підібрати його? Чому він не прийшов попрацювати? Хіба він не міг відпроситись на цей день і поїхати разом з нами? Кат його бери, той банк. Та й яке пуття з нього, з Джорджа, там, у банку?

— Я ні разу не бачив, щоб він там щось робив, — провадив Гарріс. — Коли не прийдеш, сидить за своїм склом і намагається вдавати, ніби щось робить. І так цілий день. Яке пуття з такого нероби, що сидить за склом? Я ж мушу заробляти собі на прожиток! А чому він не може працювати? Навіщо він там здався — і взагалі яке пуття з тих банків? Віднесеш туди свої гроші, а коли випишеш чек, тобі його вертають весь пописаний: «Кредит перевищено. Зверніться до чекодавця». Навіщо все це здалося? Мені на тому тижні двічі таке встругнули. Довше терпіти я не збираюся. Закрию рахунок, і квит. А якби оце він був з нами, ми б могли сходити подивитись на той надгробок. Та й не віриться мені, що він сидить у банку. Мабуть, десь вештається, а на нас полишив усю роботу. Зараз зйду на берег і піду чогось вип'ю.

Я сказав Гаррісові, що до найближчого шинку кілька миль. Тоді він почав лаяти річку: яке пуття з цієї річки і невже, попавши на неї, треба вмирати зі спраги?

Коли на Гарріса таке нападає, краще не перебивати йому. Він помалу вибалакається та й угамується.

Я нагадав Гаррісові, що в нас у кошику є лимонадний концентрат, а в носі човна повний глек води, цілий галон: треба тільки змішати одне з другим, і вийде смачний прохолодний напій.

Тоді він напався на лимонад і «всю оту бурду», що годиться, мовляв, тільки для школярів: імбирний квас, малиновий сироп і таке інше. Заявив, що вони розладнують шлунок, руйнують тіло й душу і що половина злочинів у Англії стається через них.

Але, сказав він, йому треба чогось випити. Став ногами на лавку й нахилився вперед, щоб дістати з кошика пляшку. Та вона лежала на самому споді, і він, видно, ніяк не міг її розшукати. Він перехилився далі й далі, а водночас намагався стернувати. Звішуючи голову до кошика, він бачив усе позаду догори дном, а тому потяг стерно не за ту шворку, і човен урізався в берег. Від поштовху Гарріс упав сторч головою в кошик, а ноги його задерлись у небо. Руками він з усієї сили учепився в борти, та й застиг так, догори ногами. Він боявся й ворухнутися, щоб не впасти за борт, і мусив чекати, поки я витягну його за ноги, а від того ще дужче казився.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Зустріч із здирником. Як треба поводитись у таких випадках. Хамське себелюбство берегових землевласників. Таблиці. Нехристиянські почуття Гарріса. Як Гарріс співає комічні куплети. Висококультурна вечірка. Ганебна поведінка двох зіпсутих молодиків. Деякі непотрібні відомості. Джордж купив банджо.

Ми спинились під вербами біля Кемптон-парку, щоб підобідати. Там дуже гарна місцина: понад берегом тягнеться розкішний зелений луг, затінений вербами. Ми саме взялися до третьої страви — хліба з повидлом,— коли до нас підійшов якийсь добродій у жилетці, без піджака, з коротенькою люлечкою в зубах, і спитав, чи знаємо ми, що забрались у приватні володіння. Ми відповіли, що не приділяли ще цьому питанню достатньої уваги, щоб дійти до якогось певного висновку, але як він джентльменським словом запевнить нас, що ми справді забрались у приватні володіння, то ми йому не вагаючись повіримо.

Він дав нам таке запевнення, і ми подякували; але він чогось не відходив, а тупцявся на місці з якимось невдоволеним виглядом, тому ми спитали, чим іще можемо йому прислужитись. Гарріс, що має компанійську вдачу, запропонував йому скибку хліба з повидлом.

Та чолов'яга, видно, належав до якоїсь секти, що не вживала хліба з повидлом, бо відмовився досить різко, немов сердячись, що ми його спокушаємо, і додав, що його обов'язок — прогнати нас звідси.

Гарріс відказав, що обов'язки треба виконувати, й запитав чолов'ягу, яким же способом той збирається це зробити. А Гарріс, треба вам сказати, хлопець високий, міцної комплекції, жиливий та м'язистий на вигляд, отож чолов'яга зміряв його поглядом з голови до ніг і сказав, що піде спитається в хазяїна, а тоді вернеться й повкидає нас обох у річку.

Звичайно, ми його більш не побачили, і ми були певні, що насправді він тільки хотів вициганити в нас шилінг. Понад Темзою вештається чимало таких волоцюг, що ціле літо розкошують, збираючи отаким способом данину з усяких легкодухих розтелеп. Вони вдають, ніби їх послав власник землі. Найкраща лінія поведінки в таких випадках — називати їм своє прізвище й адресу, і нехай землевласник, якщо він справді до цього причетний, позивається з вами в суді й доводить, що ви завдали йому збитку, посидівши трохи на його землі. Але більшість людей такі безмежно ледачі й несміливі, що воліють давати шилінг і заохочувати здирництво, замість покласти йому кінець, виявивши трохи твердості.

А де справді винні землевласники, там треба їх викривати й ганьбити. Себелюбство власників прибережної землі зростає з кожним роком. Якби їм дати волю, вони взагалі замкнули б Темзу на замок. Вони справді роблять так із меншими притоками та заводами.

Забивають у дно стовпи й натягують ланцюги від берега до берега, а на кожному дереві прибивають здоровезні таблиці-попередження. Вигляд тих таблиць щоразу пробуджує в мені всі найлихші інстинкти. Коли я бачу таку таблицю, мені хочеться зірвати її й бити нею по голові того, хто її почепив, поки він не впаде мертвий, а тоді поховати його й поставити на могилі таблицю замість надгробка.

Я поділився цими почуттями з Гаррісом, і він сказав, що навіть іще лютіший на таких людей. Йому хочеться не тільки вбити того, хто наказав повісити таку таблицю, а й вирізати всю його родину і всіх родичів та друзів, а потім спалити його дім. Мені здалося, що це вже занадто, і я так і сказав Гаррісові, але він не погодився:

— Анітрохи. Було б тільки по заслuzі. Я б іще пішов і заспівав комічні куплети на згарищі.

Мені було прикро чути від Гарріса таку кровожерну похвальбу. Ніколи не слід дозволяти, щоб твій інстинкт справедливості вироджувався в голу мстивість. Довго довелось мені переконувати Гарріса, щоб він став на більш християнську позицію, і нарешті мені пощастило: він пообіцяв, що пощадив би родичів та друзів і не співав би комічних куплетів на згарищі.

Ви, мабуть, не чули, як Гарріс співає комічні куплети, а то б зрозуміли, яку велику послугу зробив я людству. Гарріс, бачте, втовкмачив собі в голову, ніби він уміє співати комічні куплети, тоді як усі його знайомі, що чули, як він пробує їх співати, твердо переконані, що він цього не вміє, і ніколи не вмітиме, і йому не слід дозволяти навіть пробувати.

Коли Гарріс буває на вечірці і його просять заспівати, він відповідає: «Та я, знаєте, вмію співати тільки комічні куплети»,— але відповідає таким тоном, ніби дає здогадатися, що досить один раз почути, як він їх співає,— і можна спокійно вмерти.

— От і чудово,— каже господиня.— Проспівайте нам які-небудь, містере Гарріс.

Гарріс підводиться й іде до фортепіано, а обличчя його сяє такою щедрістю, ніби він збирається щось комусь подарувати.

— Будь ласка, тихше,— каже господиня, обертаючись до гостей.— Зараз містер Гарріс заспіває комічні куплети.

— Ой як цікаво! — гомонять гості й збігаються звідусюди: зі сходів, з зимового саду, і ходять, скликаючи всіх, по всьому домі, а тоді товпляться до вітальні й розсаджуються, наперед усміхаючись.

Тоді Гарріс починає.

Звісно, від виконавця комічних куплетів ніхто не сподівається якогось надзвичайного голосу. Не вимагаєте ви й чіткої дикції та чистоти звуку. Не зважаєте, коли співак раптом відчує, що взяв занадто високо, й посеред ноти перескочить нижче. Байдуже вам і про темп. Ви можете вибачити співакові, коли він випередить акомпанемент на два такти і на половині рядка урве спів, щоб посперечатись із піаністом, а потім почне куплет спочатку. Але ви сподіваєтесь почути слова.

Ви не чекаєте, що співак, пам'ятаючи тільки три перших рядки першого куплета, повторюватиме їх, поки не настане час для хорового приспіву. Ви не чекаєте, що він урве куплет посеред рядка і, дурнувато захихотівши, скаже, що далі слова дуже смішні, але він їх забув і, хоч убий, не може пригадати, потім почне придумувати їх самотужки, а врешті, вже після другого куплета, раптом пригадає і, не попередивши вас ані словом, вернеться до них. Ви не... а втім, я спробую наочно зобразити вам, як співає Гарріс, а далі вже судіть самі:

Гарріс (стоячи перед фортепіано й звертаючись до нетерплячої публіки). Боюся, що це пісенька дуже стара. Ви, мабуть, усі її знаєте. Але я співаю тільки її, бо не пам'ятаю більше жодної. Це пісенька судді з «Фартушка»... тобто ні, не з «Фартушка», а з... ну, з тієї іншої оперетки, ви ж знаєте. Приспів підхоплюють хором, ви ж знаєте.

(Слухачі радісно шепочуться: їм кортить хором підхопити приспів. Нервовий піаніст блискуче виконує вступ до пісеньки судді з «Суду присяжних». Гаррісові час починати, але він не помічає цього. Нервовий піаніст ще раз грає вступ спочатку, і Гарріс у ту саму мить починає співати: випалює два рядки пісеньки першого лорда а «Фартушка». Нервовий піаніст намагається дограти до кінця вступ, потім кидає, пробує акомпанувати Гаррісові на мотив пісеньки судді з «Суду присяжних», чує,

що нічого не виходить, силкується збагнути, де він і що він робить, відчуває, що у нього вже голова йде обертом, і зовсім кидає грати).

Г а р р і с (лагідно, підбадьорливо). Дуже добре. У вас чудово виходить, грайте далі.

Н е р в о в и й п і а н і с т. Боюся, що тут якась помилка. Що ви співаєте?

Г а р р і с (умить). Як то що? Пісеньку судді з «Суду присяжних». Хіба ви її не знаєте?

К о т р и й с ь і з Г а р р і с о в и х п р и я т е л і в (від дальшої стіни). Та ні, роззяво, ти співаєш пісеньку адмірала з «Фартушка».

(Гарріс довго сперечається зі своїм приятелем про те, що ж саме він співає. Нарешті приятель здається: мовляв, чи не однаково, співай, що хочеш, тільки співай. Гарріс, видимо ображений несправедливістю, наказує піаністові починати знову. Піаніст грає вступ до пісеньки адмірала, і Гарріс, вибравши в музиці зручну для себе паузу, починає).

Г а р р і с.

Ізмолоду, коли я адвокатом став...

(Усі регочуть. Гарріс сприймає те як свій успіх. Піаніст, згадавши, що в нього є жінка і діти, кидає нерівну боротьбу, встає і відходить. Його місце займає інший, а міцнішими нервами).

Н о в и й п і а н і с т (бадьоро). Знаєте що, ви починайте, а я за вами. Обійдемося і без вступу.

Г а р р і с (до нього нарешті дійшло, в чому річ, і він сміється). А, бодай йому! Вибачте. Звичайно, я переплутав дві різні пісеньки. Це мене Джейкінс збив. Ну, давайте. (Співає голосом, що виходить ніби з підвалу, як перша привістка близького землетрусу).

Ізмолоду, за тих давно минулих днів,
В одній конторі я за посланця служив...

(Убік, до піаніста). Ні, дуже низько взяв. Почнімо знову, гаразд?

(Ще раз співає перші два рядки, тепер уже високим фальцетом. Слухачі в подиві. Слабонервна літня дама біля каміна починає плакати, і її доводиться вивести).

Г а р р і с (співає далі).

Підлогу там я мив і вікна витирив...

Ні, не так: «Шибки у вікнах мив, підлогу натирав... і двері я клієнтам відчиняв...» ні, вибачте... от комедія, щоб я пропав, не можу пригадати цього рядка. «І я... і я...» ну, дарма, давайте приспів. (Співає).

Тепер я, тру-ля-ля, тепер я, тру-ля-ля,
Тепер я адмірал на службі в короля.

А тепер ви хором повторюйте ці два рядки.
Усі, хором.

Тепер він, тру-ля-ля, тепер він, тру-ля-ля,
Тепер він адмірал на службі в короля.

А Гарріс так і не розуміє, яке посміховище робить він із себе і якої прикрості завдає стільком людям, що не заподіяли йому нічого поганого. Він щиро вірить, що потішив їх, і обіцяє після вечері заспівати ще.

Завівши мову про куплети та вечірки, я згадав одну досить кумедну пригоду, свідком якої я був. Ця історія проливає яскраве світло на наше мислення і на людську природу взагалі, і тому, гадаю, варто переповісти її тут.

Якось я попав на вечірку в дуже вишукану і висококультурну компанію. Всі ми повдягали найкраще своє вбрання, дуже мило розмовляли й були цілком задоволені — всі, крім двох молодих студентів, що недавно повернулися з Німеччини, звичайних собі юнаків, що явно почували себе якось неспокійно й незатишно, ніби нудилися. Насправді ми просто були занадто розумні для них. Наша блискуча, витончена розмова, наші вишукані смаки були для них неприступні. Вони були чужі серед нас. Їх взагалі не слід було запрошувати; згодом усі так вирішили.

Ми грали фрагменти з творів старовинних німецьких композиторів. Ми розмовляли про філософські й етичні проблеми. Ми з грацією і гідністю фліртували. Ми навіть дозволяли собі жарти — але тільки витончені.

Один з нас після вечері продекламував французького вірша, і ми дуже хвалили той вірш. А потім одна дама проспівала по-іспанському сентиментальну баладу, і дехто з нас навіть сльозу пустив від розчулення.

А тоді підвелись ті двоє молодиків і спитали, чи доводилось нам чути, як професор Шлоссен-Бошен (він щойно прийшов і сидів унизу, в їдальні) співає свої знамениті комічні куплети.

Жоден з нас, наскільки ми пам'ятали, не чув того.

Молодики сказали, що кумеднішої пісні нема й не було на світі і, якщо ми хочемо, вони можуть умовити гера Шлоссен-Бошена, з яким знайомі дуже добре, щоб він проспівав її. Ця пісня, запевняли вони, така кумедна, що коли гер Шлоссен-Бошен одного разу проспівав її німецькому кайзерові, того довелося покласти в ліжку.

Вони сказали, що більш ніхто не вміє співати її так, як гер Шлоссен-Бошен: він весь час зберігає таку серйозну міну, ніби декламує трагедію, і тим, звичайно, смішить слухачів іще дужче. Він ні інтонацією, ні мімікою не показує, що співає щось комічне, бо тим зіпсував би все. Адже саме отой серйозний, майже жалібний тон робить пісню невідпорно смішною.

Ми відповіли, що дуже хочемо її почути, бо нам не завадить як слід посміятись; тоді студенти зійшли вниз і привели гера Шлоссен-Бошена.

Він, видно, радий був, що його просять заспівати, бо відразу прийшов і без зайвого слова сів за фортепіано.

— Ох, комедія буде! Боки рватимете,— шепнули нам студенти, йдучи через кімнату, і скромно посідали за спиною в професора.

Гер Шлоссен-Бошен сам акомпанував собі. Вступ зовсім не був схожий на вступ до комічних куплетів. Химерна тягуча мелодія брала за душу, від неї аж холод за плечима йшов; але ми тихенько казали один одному, що це така німецька манера, і вже ладналися сміятись.

Сам я по-німецькому не розумію. Я вивчав німецьку мову в школі, але, закінчивши її, за два роки забув усе до слова й відтоді відчуваю себе багато краще. Проте мені не хотілось показувати, що я такий невіглас, і тому я вирішив тонко схитрувати. Я не спускав очей з двох студентів і поводився, як вони. Коли вони хихотіли, я теж хихотів; коли вони реготали, реготав і я. Та ще час від часу тихенько пирскав уже з власної ініціативи, удаючи, ніби вловив кумедну нотку, якої не помітили інші. Цією останньою хитрістю я був особливо задоволений.

Незабаром я помітив, що не один я такий хитрий: до студентів прикипіло очима ще чимало гостей. Ці гості теж хихотіли, коли хихотіли студенти, й реготали, коли реготали вони; а що ті двоє молодиків то хихотіли, то реготали, то пирскали майже безперестану,— усе йшло дуже добре.

Одначе німця-професора це, видно, не тішило. Спочатку, коли ми засміялись, обличчя його набрало вкрай здивованого виразу, немовби він зовсім не сподівався від нас сміху. Нам і це здалося дуже кумедним; ми вирішили, що в цій поважній манері таїться половина професорового гумору. Якби він хоч на крихітку дав ознаки, що розуміє, який він кумедний, то зіпсував би все. Сміх наш не втихав, і вираз подиву на обличчі професора змінився досадою, потім обуренням; він грізно зиркав спідлоба на всіх нас (окрім тих двох студентів, яких він не міг бачити, бо вони сиділи позад нього). Від тих поглядів ми аж корчилились. Ми перешіптувалися, що він нас доконає своєю піснею. Самі слова, казали ми, такі, що луснути можна, а ще ота його вдавана поважність — ні, такого несила витримати!

В останньому куплеті професор перевершив сам себе. Він обпик нас поглядом, сповненим такої несамовитої люті, що ми б занепокоїлись, якби нас не попереджено, що це така німецька манера співати комічні куплети, і химерна мелодія забриніла так жалісно, так скорботно, що ми могли б заплакати, якби не знали, що пісня кумедна.

Коли професор скінчив, ми вже не сміялись, а верещали. Ми казали, що зроду не чули нічого смішнішого. Ми дивувалися, звідки могла взятись поширена думка, ніби німці не мають почуття гумору, якщо в них є такі пісеньки. І просили професора, щоб він переклав пісню на англійську мову — нехай би всі англійці розуміли її слова й знали, що таке справжня комічна пісня.

Тоді гер Шлоссен-Бошен підвівся — і вдарив грім. Професор лаяв нас по-німецькому (і мені здалося, що німецька мова підходить для цієї мети, як жодна інша), і підстрибував, і трусив кулаками, і обзивав нас усякими негарними англійськими словами, які тільки знав. Він казав, що його ніколи ще так не ображали.

Виявилося, що та пісня взагалі не комічна. В ній мовиться про молоду дівчину, що жила в Гарцьких горах і віддала своє життя, щоб урятувати душу коханого. Він також помер, і їхні духи зустрілись у повітряному просторі; а потім, у останній строфі, його дух зрадив її дух і втік із духом іншої. Я не зовсім певен за подробиці, але пісня та справді дуже сумна, це я знаю. Гер Бошен сказав, що одного разу співав її німецькому кайзерові, і той плакав, як мала дитина. Він (гер Бошен) сказав, що ця пісня завжди вважалась однією з найтрагічніших і найжалібніших, які лишень складено німецькою мовою.

Ми попали в скрутне становище — дуже скрутне. Ну що ми могли йому відповісти? Ми озирались, шукаючи тих двох молодиків, що таке нам підстроїли, але вони непомітно вшились, як тільки професор доспівав пісню.

На тому вечірка й скінчилася. Я ніколи не бачив, щоб гості розходилися з вечірки тихіше й скромніше. Ми навіть не прощалися. Ми спускались униз по одному, намагаючись ступати на сходах нечутно й держатись менш освітленого боку. Ми пошепки просили лакея подати пальто й капелюх, самі відчиняли двері, вислизали на вулицю й чимшвидше звертали за ріг, по змозі уникаючи один одного.

Відтоді мене чогось не дуже цікавлять німецькі пісні.

О пів на четверту ми допливли до Санберійського шлюзу. Річка там перед шлюзом напрочуд гарна, а водоскид просто чарівний, тільки не пробуйте підняти ним на веслах.

Я одного разу спробував. Я саме гріб і спитав своїх товаришів, що стернували, як вони гадають: чи можливо це зробити? Вони відповіли — чом ні, якщо гребти з усієї сили. Ми були якраз під пішохідним містком, що з'єднує обидва крила греблі, коли вони це сказали, і я, зібравши всю силу, наліг на весла.

Гріб я чудово. Взяв добрий, рівний, ритмічний темп. Працювали всі м'язи рук, ніг і спини. Мах виходив сильний, швидкий і різкий — одно слово, майстерний. Обидва мої товариші казали, що дивитись на мене — чиста втіха. Так минуло п'ять хвилин; я подумав, що ми, мабуть, уже біля самої греблі, й звів очі. Ми були під містком — точнісінько на тому місці, де я почав гребти; мої товариші, ці два йолопи, аж розривались від дурного реготу. Виходить, я пнувся з шкури, щоб утримати човен під тим паскудним містком. І надалі я полишив іншим підійматись на веслах водоскидом проти сильної течії.

Ми допливли до Уолтона, досить великого прибережного містечка. Як усі міста над

Темзою, воно спускається до річки тільки одним краєчком, і тому з човна здається, ніби це маленьке село з якогось десятка хат. Віндзор і Абінгдон — єдині міста від Лондона до самого Оксфорда, які по-справжньому видно з річки. Всі інші ховаються за рогом і лиш визирають на річку однією вулицею, і я можу тільки подякувати їм за те, що вони такі скромні й лишають береги лісам, лугам та водяним млинам.

Навіть Редінг, хоч він і намагається зіпсувати, забруднити, загидити річку, наскільки досягне, все ж таки має ще досить сорому, щоб ховати більшу частину свого бридкого обличчя.

І поблизу Уолтона, звісно, є щось пов'язане з Цезарем — табір, чи вал, чи щось таке. Той Цезар, видно, дуже любив Темзу. І королева Єлизавета теж учасала сюди. Від цієї жінки ніде не сховаєшся, куди не поїдь. Кромвель і Бредшо (не той, що склав путівник, а той, що через нього позбувся голови король Карл)⁸ також бували тут. Мабуть, веселенька була компанія.

В Уолтонській церкві можна побачити залізну «вузечку для язикатих». Колись у давнину такими вузечками пробували вгамувати жіночі язики. Тепер від таких спроб відмовились. Мабуть, залізо стало дефіцитне, а інший матеріал тут не витримає.

В тій церкві є також цікаві надгробки, і я потерпав, що Гаррісові заманеться їх побачити; але він, видно, не згадав про них, і ми попливли далі. Вище мосту річка страшенно звивиста. Це додає їй мальовничості, але дратує тих, хто мусить гребти або тягти линву, і призводить до суперечок між веслярем і стерновим.

На правому березі там лежить Отлендс-парк. Це знаменитий старовинний маєток. Генріх VIII відняв його в когось іншого, не пам'ятаю вже в кого, і жив там. У парку є грот, який можна оглянути за плату; його вважають надзвичайно гарним, але я там нічого надзвичайного не побачив. Покійна герцогиня Йоркська, що жила в Отлендсі, дуже любила собак і держала їх безліч. Вона влаштувала окреме кладовище, щоб ховати їх там, коли який здохне, і їх там лежить із півсотні — кожен під надгробком з епітафією.

Ну що ж, я гадаю, собаки на це заслуговують не менше, ніж будь-хто з пересічних хрещених людей.

Біля «Корвейських Паль» — першого коліна річки за Уолтонським мостом — відбулася битва між Цезарем і Кассівелауном⁹. Кассівелаун, дожидаючи Цезаря, понабивав у дно паль (і, напевне, почепив таблицю). Але Цезар однаково перейшов Темзу. Його від цієї річки, напевне, й батоном не можна було відігнати. От якби нам тепер мати такого, щоб воював із бережними землевласниками!

Галіфорд і Шепертон — прегарні містечка, особливо де вони виходять до Темзи, проте нічого визначного в них нема. Правда, на шепертонському кладовищі є надгробок із вирізьбленим на ньому віршем, і я знову боявся, що Гарріс захоче зійти на берег і попертись туди. Я вже бачив, що він тужливо позирає на пристань, але зумів спритним рухом збити з нього кашкет у воду, і він, захопившись його вилонюванням та розсердившись на мене за мою незграбність, геть забув про свої улюблені надгробки.

Біля Вейбріджа в Темзу впадають, злившись до купи, Вей (дуже мила річечка, по якій човном можна допливти до Гілдфорда; я давно збираюсь дослідити її, але поки що не зібрався), Борн і Безінгстокський канал. Шлюз збудовано якраз навпроти містечка, і перше, що ми, підпливаючи, побачили, була Джорджева куртка на шлюзових воротах. Роздивившись уважніше, ми переконалися» що в тій куртці є й сам Джордж.

Монтморенсі залився несамовитим гавкотом. Я закричав, Гарріс загорлав; Джордж замахає капелюхом і зарепетував у відповідь. Шлюзовий сторож вискочив з підсакою, подумавши, що хтось упав у шлюз, і сердито насупив брови, коли побачив, що помилився.

---

⁸ Кромвель, Олівер (1599—1658) — вождь англійської буржуазної революції XVII ст. Бредшо, Джон (1602—1659) — діяч революції, очолював комісію, що винесла смертний вирок королю Карлові I. У XIX сторіччі його однофамілець Джордж Бредшо видавав путівники й довідники для туристів.

⁹ Кассівелаун — ватажок бриттів, що в 54 р. до н. е. підняв повстання проти римлян.

Джордж тримав у руці якийсь чудний предмет у м'якому футлярі. Він був плескатий і круглий, з рівною довгою ручкою.

— Що це таке? — спитав Гарріс. — Сковорода?

— Ні, — відповів Джордж із дивним, нестямним блиском в очах. — Це сьогорічний крик моди. Всі беруть їх на Темзу. Це банджо.

— А я й не знав, що ти вмієш грати на банджо! — в один голос вигукнули ми з Гаррісом.

— Та не те щоб умію, — відказав Джордж, — але мені казали, що навчитися зовсім неважко. Я й самовчитель купив.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Джорджа запрягають у роботу. Підступна натура буксирних линв. Невдячна поведінка човна-двійки. На бечівнику й у човні. Яка користь може бути з закоханих. Дивовижне зникнення літньої жінки. Скорий поспіх — людям посміх. Як дівчата тягнуть човен. Не знудишся! Пропав шлюз, або ж мана на річці. Музика. Врятовані!

Заповавши Джорджа в свої руки, ми, певна річ, примусили його попрацювати. Він, звичайно, відмагався, про це й казати нема чого. Мовляв, йому сьогодні довелось попопріти в Сіті. Але Гарріс, досить твердошкурый вдачаю і не схильний до жалощів, сказав:

— Ну, а тепер, для переміни, попопрій ще на річці. Переміна корисна кожному. Вилазь!

Відмовляти і далі не дозволяло сумління (навіть таке, як Джорджеве!), однак він ще сказав, що, може, краще йому зостатись у човні й приготувати чай, поки ми з Гаррісом тягтимемо човен, бо готувати чай — дуже морочлива робота, а ми з Гаррісом, видно, потюмили. Замість відповіді ми мовчки подали йому линву, і він узяв її й зійшов на берег.

Буксирна линва — це річ, наділена дивними, нез'ясовними властивостями. Ви можете змотати її так терпляче й старанно, немов складаєте нові штани, а коли за п'ять хвилин піднімете її, вона вже перетворилась у якийсь жахливий, огидний ковтун.

Мені б не хотілось образити нікого, але я переконаний: якщо взяти звичайну, пересічну линву, розтягнути її прямо-прямісінько через поле, а тоді на півхвилини відвернутись, то, обернувшись назад, ви побачите, що вона за цей час зібгалась у купу посеред поля, і поскручувалась, і посплутувалась, і позав'язувалась вузлами та петлями, й загубила обидва свої кінці. Щоб знову її розплутати, вам доведеться сісти на траву й проморочитися з півгодини, безперестану кленучи і лаючи її.

Така моя думка про буксирні линви взагалі. Звичайно, можуть бути й щасливі винятки — я не кажу, що їх немає. Може, є такі линви, що роблять честь своїй породі, — сумлінні, шановані буксирні линви, які не корчать із себе брусельського мережива й не норовлять самі собою перетворитись у плетену серветочку, тільки-но пустиш їх із рук. Ще раз кажу, що, може, такі линви є на світі. Я щиро сподіваюся, що вони є. Але я ще не зустрічався з такими.

Нашу линву я змотав власноручно перед тим, як ми підійшли до шлюзу. Я не дозволив Гаррісові й торкнутися до неї: адже він такий недбалий! Я змотав її повільно, старанно, і перев'язав посередині, й склав удвоє, і тихенько поклав на дно човна. Гарріс підняв її за всіма правилами й передав Джорджеві з рук у руки. Джордж міцно взяв її і, держачи в простягнених руках, почав розмотувати так обережно, немов сповивач на немовляті; але, перше ніж він устиг відмотати десять ярдів, вона вже була схожа на невміло сплетену мату, яку кладуть перед дверима витирати ноги.

Таке буває завжди — і завжди призводить до однакових сцен. Той, хто, зійшовши на берег, пробує змотати линву, думає, що винен в усьому його товариш, який змотував її. А на річці звичайно коли хто щось подумає, то так навпростець і каже.

— Що ти хотів з неї зробити? Рибальську сітку сплести, чи що? Отак позаплутувати! Невже не можна було змотати по-людському! Як не вмієш, то й не брався б, недотепо! — весь час гиркає він, одчайдушно борючись із линвою. Розіклавши її на дорозі, він бігає кругом неї й намагається знайти кінець.

А той, хто її змотував, навпаки, гадає, ніби винен той, хто взявся її розмотувати.

— Вона була змотана так, як слід! — обурено кричить він. — Чого ти сам не подумаєш

головою, коли за щось берешся? Ти що не зробиш, то пальці знати! Тобі, мабуть, дерев'яну тичку дай, так ти і її примудришся вузлом зав'язати!

І обидва так лютують, що ладні один одного повісити на тій линві. Минає ще десять хвилин — і того, хто розмотував линву, охоплює шал. Розлючено скрикнувши, він топче линву ногами, і хапає її де попало, і шарпає з усієї сили, думаючи, що розплутає так. Але, звичайно, тільки затягує петлі та вузли ще дужче. Тоді його товариш вилазить із човна йому на допомогу, але обидва тільки штовхаються та заважають один одному. Вони хапають за ту саму частину линви, смикають її в різні боки й дивуються, чому вона не піддається. Кінець кінцем вони таки розплутують линву, тоді озираються — й бачать, що їхній човен віднесло від берега й тягне просто на водоскид греблі.

Мені справді одного разу трапилось таке побачити. Було це біля Бовені, вранці. Віяв досить сильний вітер.

Ми пливли на веслах за водою і, впливши з-за повороту, побачили на березі двох чоловіків. Держачи за кінці буксирну линву, вони дивились один на одного з таким спантеличеним, беспорядно нещасним виразом, якого я ні доти, ні після того не бачив на людському обличчі. Було ясно, що з ними щось скоїлось, і ми спинилися й запитали, в чому річ.

— Наш човен понесло! — відповіли вони обурено.— Ми тільки вийшли на берег розплутати линву, коли озираємось, а він уже поплив!

Їх, видно, тяжко образив такий нищий і невдячний вчинок човна.

Ми знайшли втікача за півмилі — вий застряг у комиші — й вернули його власникам. Я певен, що вони потім добрий тиждень не давали йому другої такої нагоди.

Я довіку не забуду тих двох, як вони розгублено ходили по берегу з линвою в руках і видивлялись, де їхній човен.

На Темзі можна побачити чимало кумедних сценок, пов'язаних із буксируванням. Найчастіш трапляється, що двоє бадьоро йдуть бечівником, тягнучи за линву човен, заглиблені в цікаву розмову, а їхній товариш, що сидить у човні за сотню ярдів позаду і стернує, марно гукає їм, щоб зупинились, і розпачливо махає веслом. У нього щось сталось: або відчепилося стерно, або впав за борт гак, або злетів з голови капелюх і швидко пливе за водою. Спершу він просить їх зупинитися цілком спокійно й чемно.

— Агов! Спиніться на хвилинку! — гукає він весело.— Я капелюха згубив!

Тоді вже не так добродушно:

— Агов! Томе! Діку! Ви що, не чуєте?

А потім:

— Агов! Щоб ви пропали, бісові глушмани! Агов! Стійте! А, бодай вас!..

І нарешті підхоплюється й починає метатись по човну, і кричить, як не лусне, і кляне все на світі. Хлопчаки на березі зупиняються, сміються з нього й кидають камінці, а він пропливає повз них із швидкістю чотири милі на годину й не може зійти з човна.

Багатьох таких прикросців можна було б уникнути, якби ті, хто тягне човна, пам'ятали про нього й частіш оглядались, як там їхній товариш у човні. Краще, коли тягне один. Бо двоє майже неодмінно забалакаються й про все забудуть, а сам човен, який іде зовсім легко й не вимагає від них великих зусиль, не дуже нагадує про себе.

Як приклад того, наскільки двоє людей, що тягнуть човен, можуть забути, що вони роблять, Джордж пізніше, коли ми після вечері розмовляли на цю тему, розповів нам одну досить кумедну історію.

Він із трьома товаришами якось надвечір на веслах гнали з Мейденгеда проти води важко навантажений човен. Минувши Кукемський шлюз, вони помітили на березі хлопця й дівчину, що йшли бечівником, заглиблені, очевидячки, в надзвичайно цікаву розмову, що цілком поглинула їх. В руках вони держали човновий гак, до якого була прив'язана буксирна линва, що волочилась за ними, другим кінцем у воді. Жодного човна ні поблизу, ні далеко не було видно. Цілком напевне, колись до цієї линви був прив'язаний човен; але що сталося з ним, яка жаклива доля спіткала його й тих, хто плив у ньому,— це лишалося глибокою

таємницею. Та хоч би що трапилося з тим човном, юнака й дівчину, які тягли линву, це нітрохи не турбувало. Вони мали в руках гак, за гаком тяглася линва, і вони, здавалося, вважали, що цього цілком досить для їхнього діла.

Джордж хотів був уже гукнути й розбудити їх, але в ту мить у голові в нього сяйнула блискуча думка, і він стримався. Натомість ухопив свій гак, перехилився через борт і підчепив у воді кінець їхньої линви; його зав'язали зашморгом, накинули на щоглу, а тоді підняли з води весла, посідали всі на кормі й запалили люльки.

І дівчина з юнаком тягли важкий човен з чотирма здоровими хлопцями аж до Марло.

Джордж сказав нам, що ніколи більше не бачив стільки глибокої меланхолії в одному погляді, як тоді, коли вже біля шлюза юнак і дівчина збагнули, що цілих дві милі вони тягли не свій човен. Джорджеві навіть додумалося, що молодик, якби його не стримувала присутність такої милої дівчини, можливо, вдався б до не зовсім чемних висловів.

Дівчина перша отямилась від подиву і, сплеснувши руками, вигукнула з жахом у голосі: «Ой Генрі, а де ж тітуся?»

— Ну, і розшукали вони свою тітку? — спитав Гарріс.

Джордж відповів, що він не знає.

Другий випадок небезпечної відсутності духовного зв'язку між буксирувальником і буксированими якось бачили ми з Джорджем біля Уолтона, там, де бечівник положисто спускається аж до води. Ми розташувались на другому березі й сиділи, дивлячись на річку. Ось на ній показався невеликий човен. Його швидкою рисою тяг на линві могутній кінь, на якому сидів верхи зовсім малий хлопчак. У човні, порозлягавшись в ліневих, безтурботних позах, куняло п'ятеро чоловіків. Найсонніший вигляд був у того, що сидів за стерном.

— От була б комедія, якби він потяг не за ту шворку,— тихо промовив Джордж, коли човен минав нас. І в ту саму мить чоловік за стерном так і зробив. Човен поліз на берег із таким тріском, немовби хтось роздер відразу сорок тисяч полотняних простирал. Двоє пасажирів, один кошик і троє весел відразу вилетіли з човна через лівий борт і розсипались до берегу, а через півтори секунди ще двоє вилетіли через правий борт і гепнулись на землю серед розкиданих гаків, вітрил, сумок та пляшок. Останній пасажир проїхав у човні ще ярдів із двадцять, а тоді теж вилетів сторч головою.

Човен від цього, видно, полегшав і пішов швидше, а хлопчак, закричавши на всю горлянку, погнав коня чвалом. Чоловіки позводилися і, сидячи на землі, витріщилися один на одного. Аж за хвилинку вони збагнули, що з ними сталось, а тоді почали щосили гукати на хлопчака, щоб зупинився. Та він так захопився конем, що не чув нічого. Чоловіки мусили кинутись навздогін і бігли, поки не сховалися з наших очей.

Я не можу сказати, щоб мені було дуже шкода їх. Навпаки, я бажаю всім молодим дурням, які плавають на буксирі отаким маніром — а їх є чимало,— коли-небудь попасти в таку халепу. Бо вони не тільки ризикують самі, а й наражають на небезпеку всі інші човни чи принаймні заважають їм. Рухаючись із такою швидкістю, вони не можуть вчасно звернути з дороги іншим, та і їм звернути з дороги навряд чи встигнеш. їхня линва може зачепитись вам за щоглу й перевернути ваш човен або зачепити когось у човні й скинути його за борт чи поранити йому обличчя. Найкраще в таких випадках не поступатись і зустрічати їх товщим кінцем щогли.

Із усіх вражень, пов'язаних з буксируванням, найцікавіше — коли вас тягнуть дівчата. Такої пригоди я раджу зазнати всім. Дівчата можуть тягти човен тільки втрюх: дві тягнуть, третя бігає кругом них і регочеться. Починають вони звичайно з того, що заплутуються в линві. Вона обмотується навколо їхніх ніг, і їм доводиться сідати долі та розплутувати одна одну, а тоді вони обкрутять линвою шию і трохи не подушаться. Нарешті розмотають і натягнуть линву й рушають уперед бігцем, тягнучи човен із досить небезпечною швидкістю. Пробігши сотню ярдів, вони, певна річ, засапаються, раптово зупиняться, посідають на траву й сміються, а ваш човен, перше ніж ви второпаєте, що сталось, і вхопитеся за весло, виносить на середину річки й обертає кормою вперед. А вони підведуться й чудуються.

— О, диви! — кажуть.— Вплив аж на середину.

Тоді якусь часинку тягнуть досить рівно, та зненацька одній спадає на думку, що треба підколоти шпильками спідницю; вони відразу спиняються знов, і човен врізається в берег.

Ви підхоплюєтесь, відштовхуєте його й гукаєте їм, щоб не зупинялись.

—Що? Що там сталося? — кричать вони у відповідь.

—Не зупиняйтеся! — горлаєте ви.

—Що таке?

—Не зупиняйтеся! Йдіть і йдіть!

— Сходи до них, Еміліє, спитай, чого вони хочуть, — каже одна.

Емілія вертається до човна й питає, чого вам треба:

— Що тут таке? Сталося щось?

— Ні, ні, все гаразд, — відказуєте ви, — тільки йдіть весь час, розумієте, йдіть і не зупиняйтесь.

— А чому?

— Бо ми не можемо стернувати, коли ви раз по раз зупиняєтесь. Треба, щоб човен весь час був у русі.

— В чому, в чому?

— В русі. Щоб він увесь час рухався.

— Гаразд, я їм скажу. А ми добре тягнемо?

— Та добре, дуже добре, тільки не зупиняйтесь.

— А воно й не важко зовсім. Я думала, що буде багато важче.

— Та ні, тут нема нічого хитрого. Треба тільки тягти рівномірно, оце й усе.

— Розумію. Подайте мені мою червону хустку, вона під подушкою.

Ви знаходите хустку, подаєте їй, а тим часом до човна вернулася друга — їй теж потрібна хустка. Вони беруть про всяк випадок хустку й для Мері, але тій вона, виявляється, непотрібна, тому вони приносять її назад, а натомість просять гребінець. Минає хвилин двадцять, поки вони знову рушають, а за першим поворотом побачать корову — і вам доводиться виходити на берег та відганяти корову з дороги.

Ні, поки човен тягнуть дівчата, вони не дадуть вам нудитись ні хвилини...

Джордж кінець кінцем таки розплутав линву і тяг нас, не зупиняючись, аж до Пентон-Гука. Там ми обговорили важливе питання: де нам заночувати. Ми хотіли спати ту ніч у човні, й треба було або ставати на ночівлю там, або пливати далі, аж поки минемо Стейнз. Зупинитись на ніч тепер, коли ще не зайшло сонце, здалось нам трохи зарано, і ми вирішили пропливати ще три з половиною милі до Раніміда — там спокійна, затишна лісиста місцина.

Та згодом ми всі пошкодували, що не zostались ночувати коло Пентон-Гука. Гребти тричотири милі проти води зранку — це іграшки, але під кінець довгого дня — це тяжка надсада. На тих останніх милях вас уже не цікавлять краєвиди. Ви не розмовляєте й не смієтесь. Кожні подолані півмилі видаються вам за цілих дві милі. Ви не можете повірити, що пропливли ще так мало, ви переконані, що карта бреше. Коли ж ви насилу-насилу проволочетесь, як вам здалося, принаймні десять миль, а шлюзу ще не видно, ви починаєте цілком серйозно побоюватися, що хтось, напевне, вкрав його й утік.

Пам'ятаю, як мені одного разу довелося пережити на Темзі жахливе хвилювання (в переносному розумінні, звичайно). Зі мною була молода дівчина, моя двоюрідна сестра по матері. Ми пливли з верхів'їв до Горінга. Було вже досить пізно, і нам не терпілось — принаймні їй — дістатися додому. Коли ми проминули Бенсонів шлюз, було вже пів на сьому, помалу смеркало, і сестра почала непокоїтись. Сказала, що їй треба бути вдома до вечері. Я відповів, що мені цього хочеться не менше, і видобув карту, щоб дізнатися точно, скільки нам іще лишилось пливати. По карті я визначив, що до найближчого шлюзу, Уоллінгфордського, ще милі півтори, а звідти до Кліва — п'ять миль.

— Не турбуйся, — сказав я. — Уоллінгфордський шлюз минемо до сьомої, а потім лишиться тільки один.

І наліг на весла.

Ми проминули міст, і я спитав її, чи не бачить воно шлюзу. Вона відповіла, що ніякого

шлюзу не бачить. Я гмукнув — і гребу далі. Через п'ять хвилин я знову попросив її глянути, чи не видно шлюзу.

— Ні,— відповіла вона,— не бачу нічого.

— А ти... знаєш, який він? — спитав я нерішуче, боячись образити її.

Але вона не образилась, тільки сказала, щоб я подивився сам. Я поклав весла й обернувся. Річка видніла в присмерку на якусь милю вперед, але я не міг добачити нічого схожого на шлюз.

— А ми не заблудились, як ти гадаєш? — спитала моя супутниця.

Я відповів, що не знаю, як можливо заблудитись на річці; а втім, додав я, може, ми якимось чином збочили в обвідний канал і нас тепер несе на водоскид.

Ця думка анітрохи не втішила її, і вона почала плакати. Мовляв, тепер ми обоє потонемо, і це їй кара за те, що попливла зі мною.

Я сказав, що це, мабуть, занадто суворе покарання, але вона зі мною не погодилась і хотіла тільки, щоб усе скінчилося чимшвидше.

Я спробував заспокоїти її і якимось звести на жарт усю цю історію. Сказав, що я, мабуть, просто гріб не так швидко, як гадав, але скоро вже з'явиться шлюз,— і провеслував ще з милю.

Потім я вже сам захвилювався. Ще раз подивився на карту. На ній був виразно позначений Уоллінгфордський шлюз — півтори милі нижче Бенсонового. Карта була добра, цілком надійна, та я й сам пам'ятав той шлюз. Я двічі проходив його. Де ж ми? Що сталося з нами? У мене з'явилась думка, що все це, напевне, сон, а насправді я лежу в ліжку, за хвилинку прокинувся і почую, що вже одинадцята година ранку.

Я спитав сестру, чи не думає вона, що це сон, і вона відповіла, що саме хотіла спитати про це мене; тоді ми почали розмірковувати, чи не спимо ми обоє, а якщо так, то хто ж із нас спить насправді, а хто тільки сниться іншому. Це трохи розважило нас.

Однак я все гріб і гріб, а шлюзу все не було й не було. А вечірній присмерк густішав, і річка ставала дедалі похмуріша й таємничіша, а всі предмети здавались дивними й грізними. Мені лізли в голову думки про водяників, привиди, блудні вогники, про тих капосних дівчат, що сидять ночами на скелях і заманюють людей у чорторії, і я вже шкодував, що не поведився в житті краще й не вивчив більше молитов. Аж саме серед цих роздумів я почув благословенні звуки «Убрався він» — хтось дуже погано грав цей мотив на гармонії,— і зрозумів, що ми врятовані.

Звичайно я не дуже захоплююсь, коли грають на гармонії. Але якою прекрасною здалась нам ця музика тоді! Куди прекраснішою, ніж спів Орфея, чи звуки Аполлонової ліри, чи будь-що такого роду. Небесна мелодія в нашому тодішньому настрої тільки стривожила б нас іще дужче. Зворушливу музику в бездоганному виконанні ми сприйняли б як попередження з іншого світу і втратили б усю надію. Але в уривчастих тонах хрипкої гармонії і в самому мотиві «Убрався він» із мимовільними варіаціями було щось дивовижно людяне й заспокійливе.

Ті солодкі звуки все ближчали й ближчали, і незабаром човен, з якого вони долинали, порівнявся з нами.

У човні була компанія сільських хлопців і дівчат, що вибралися прогулятися при місяці. (Місяця, правда, не було, але то вже не їхня провина). Я ще зроду не бачив приємніших, миліших людей. Я привітався, спитав, чи не скажуть вони, як потрапити до Уоллінгфордського шлюзу, і пояснив, що виглядаю його ось уже дві години.

— До Уоллінгфордського шлюзу? — перепитали мене.— Господь з вами, сер, його вже більше року як розібрано. Ніякого Уоллінгфордського шлюзу давно нема. Ви вже підпливаєте до Кліва. Чуєш, Білле, щоб я пропав, ось якийсь джентльмен шукає Уоллінгфордського шлюзу!

Мені таке й на думку не спало. Коли я те почув, мені захотілось обіймати й цілувати їх усіх, але течія там була занадто швидка, і довелося обмежитись холодними словами подяки.

Ми обоє дякували їм без кінця, і казали, що ніч дуже гарна, й бажали їм веселої

прогулянки. Я запросив їх усіх на тиждень до себе в гості, і сестра теж сказала, що її мати буде дуже рада з ними познайомитися. Ми заспівали хор солдатів з «Фауста» — і кінець кінцем таки встигли додому на вечерю.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

Перша ночівля. Під брезентом. Заклик на поміч. Норов чайника і як його перебороти. Вечеря. Як почувати себе зразком чесноти. Шукаємо комфортабельного, добре осушеного острова, бажано в південній частині Тихого океану. Кумедна пригода, що сталася з Джорджевим батьком. Неспокійна ніч.

Отак само й ми з Гаррісом уже почали думати, що Бел-Вірський шлюз розібрано. Джордж дотяг нас на линві до Стейнза, а там ми змінили його, і нам здавалося, наче ми волочемо за собою п'ятдесят тонн і пройшли вже сорок миль. Аж о пів на восьму ми дістались куди хотіли, сіли всі в човен і підгребли до лівого берега, видивляючись місця, де б зупинитися.

Спершу ми мали намір допливти аж до острова Великої Хартії, де Темза прегарно зміїться по розлогій зеленій долині, й розташуватись над однією з мальовничих невеличких заток, що їх там на річці є багато. Та ми чогось почували, що вже не так сильно, як удень, жадаємо мальовничості. На ту ніч нас цілком би задовольнив клаптик води між вугільною баржею й газовим заводом. Гарних краєвидів нам не хотілось. Нам хотілося повечеряти й лягти спати. Та все ж таки ми добилися до коси — її називають Косою Пікніків — і знайшли там премилу місцинку під великим берестом. До корчуватого коріння того береста ми й прив'язали човен.

Тоді ми подумали, що треба повечеряти (чаю надвечір ми не пили, не хотіли гаяти часу), але Джордж не погодився. Мовляв, поки ще не зовсім смеркло і хоч трохи видно, що робиш, треба напнути брезент. А тоді, як усю роботу буде зроблено, можна зі спокійним серцем сідати вечеряти.

Але напинання тента виявилось куди забарнішим ділом, ніж ми сподівалися. Теоретично в ньому начебто нема нічого складного. Берете п'ять залізних дуг, схожих на велетенські крокетні ворітця, й приладнуєте їх над човном, а потім натягуєте на них брезент і прив'язуєте його краї до бортів. На це піде хвилин із десять, гадали ми.

Як же ми помилилися!

Ми взяли дуги й почали вставляти в зроблені для них гнізда. Ви б і не подумали, що це небезпечна робота; але я, пригадуючи той вечір, дивуюся, як це ми всі zostалися живі. То були не дуги, а якісь чортяки. Спочатку їхні кінці взагалі не хотіли влазити в гнізда, й ми мусили стрибати на дугу, стусати її ногами й бити гаком. А коли вона нарешті влазила, виявлялося, що дугу поставлено не в свої гнізда, й доводилось витягати її.

Однак тепер вона ніяк не хотіла витягатись. Аж як удвох проморочитись над нею п'ять хвилин, тоді вона раптово вискакувала, намагаючись при тому скинути нас у воду й утопити. Посередині дуги мають шарніри, і тільки-но відвернешся, вони щипають тебе за найвразливіші місця. А поки ти борешся з одним кінцем і силкуєшся умовити його виконати свій обов'язок, другий кінець підступно нападає ззаду й б'є тебе по голові.

Та нарешті ми їх установили, й лишилося тільки натягти брезент. Джордж розгорнув його й закріпив один кінець на носі човна. Гарріс став посередині, щоб узяти брезент від Джорджа й передати мені, а я лишився на кормі, щоб прийняти від Гарріса свій кінець. Проте ждати мені довелося довгенько. Джордж зробив свою частину роботи як слід, але для Гарріса це діло було нове, і він його спартачив.

Як він примудрився це зробити, я не знаю, та й сам він не зміг пояснити, але якимось незбагненним чином він зумів після десятихвилинних надлюдських зусиль замотатися в брезент весь, із головою. І замотався так щільно, так ґрунтовно, так капітально, що ніяк не міг звільнитися сам. Він, звичайно, почав відчайдушно боротися за свою свободу — невід'ємне природне право кожного англійця — і в тій боротьбі (про це я дізнався згодом) збив з ніг Джорджа. Той, лаючи Гарріса на всі заставки, також почав борстатись — і також замотався в брезент.

Я про все це нічого не знав. Я тоді взагалі не розумів, що діється. Мені було сказано

стояти на кормі й чекати, поки мені подадуть кінець брезенту, отож ми з Монтморенсі стояли на кормі й спокійно чекали. Ми, звичайно, дуже добре бачили, що брезент щось шарпає й торсає в усі боки, але думали, що так воно й слід, і не втручалися.

Чули ми й здушену лайку, що вилітала з-під брезенту, і, здогадуючись із того, що робота здається Гаррісові й Джорджеві досить морочливою, вирішили зачекати, поки вона більш-менш налагодиться, а тоді вже братися за неї й самим.

Ми чекали таки довгенько, але справа не налагоджувалась, а навпаки, ще більше ускладнювалась. Нарешті, з-під брезенту конвульсивними рухами вистромилася Джорджева голова й сказала:

— Поможи нам, бовдуре! Стовбичиш там, як опудало городнє, і не бачиш, що ми тут скоро подушимось. От уже розтелєпа!

Я ніколи не міг лишатися глухим до заклику на поміч, а тому зразу розмотав їх. Та й час було вже, бо Гарріс зовсім посинів на виду.

Ще півгодини тяжкої праці пішло у нас на те, щоб розправити й напнути брезент, а потім ми зробили в човні лад і взялися до вечері. В носі човна поставили на спиртівку чайник, а самі відійшли на корму, вдаючи, ніби не звертаємо на нього уваги, й заходились виймати інші припаси.

На річці тільки таким способом можна добитися, щоб чайник закипів. Якщо він бачитиме, що ви дожидаєте чаю й нервуетесь, він навіть не засичить ніколи. Треба відійти й почати їсти, наче ви взагалі не збираєтесь пити чаю. І навіть не озирайтесь на нього. Тоді ви дуже скоро почувєте, як він клекоче, нетерпеливлячись, щоб із нього наливали чай.

А якщо ви дуже поспішаєте, добре ще й говорити голосно один до одного, що вам не потрібен ніякий чай і що ви й не думаєте його пити. Підійдіть ближче до чайника, щоб він міг чути вас, і гукайте звідти: «Мені чогось не хочеться чаю. А тобі, Джордже?» А Джордж хай кричить у відповідь: «Та я його взагалі не люблю, того чаю. Я краще нап'юсь лимонаду, від чаю у мене живіт болить». Тоді чайник відразу збігає й гасить спиртівку.

Ми вдалися до цих невинних хитрощів, і, поки підготували все інше, чай уже дожидав нас. Тоді ми засвітили ліхтар і сіли вечеряти.

Нам таки потрібна була вечеря.

Хвилин із тридцять п'ять у всьому човні не чути було ніяких звуків, крім брязкоту ножів та виделок об посуд і безперервної роботи чотирьох пар щелеп. Коли минуло тридцять п'ять хвилин, Гарріс сказав: «Фу-у!», витяг з-під себе ліву ногу й підклав натомість праву.

Ще через п'ять хвилин і Джордж сказав: «Фу-у!» — і кинув свою тарілку на берег. За три хвилини після Джорджа Монтморенсі виявив перші ознаки задоволення відтоді, як ми рушили в дорогу: ліг набік і простяг лапи. І я сказав: «Фу-у», закинув назад голову й стукнувся нею об залізну дугу, але не розсердився від того й навіть не вилаявся.

Як добре відчуваєш себе, коли наїсися! Який ти тоді задоволений собою і всім світом! Я чув, ніби чисте сумління робить нас веселими й задоволеними, чув від людей, які випробували це на собі; але повний шлунок робить те саме куди легше й куди дешевшим коштом. Після ситного, добре перетравленого обіду чи вечері відчуваєш у серці таку великодушність, таку щедрість, таку незлобивість, таку доброту!

Це дуже дивна річ, що живіт отак панує над нашою свідомістю. Ми не можемо ні працювати, ні думати, якщо шлунок наш того не хоче. Він диктує нам усі наші почуття й пристрасті. Після яєць із шинкою він наказує: «Працюй!» Після біфштексу й пива: «Спи!» Після чашки-другої чаю (дві ложечки на чашку, і щоб заварювалось не довше як три хвилини) він каже мозкові: «А тепер збудись і покажи свою силу. Будь красномовний, мудрий і ніжний; ясным оком дивись на природу й на життя, розгорни білі крила трепетної думки й лети, як богоподібний дух, над кипучим світовим морем, між довгими лавами полум'яних зір до брам вічності!»

Після гарячих булочок він каже: «Будь тупий і бездушний, мов худобина в полі — безмозка тварина з байдужим поглядом, у якому не сяє ані промінчик фантазії, чи надії, чи любові, чи просто життя». А після віскі, вжитого в достатній кількості: «Ну, а тепер дурій,

вишкірай зуби, хитайся, падай, щоб твої ближні сміялися з тебе, плети дурниці, безглуздо белькочи, одно слово — покажи, яким беспорядним дурником може стати бідолаха, що втопив свій розум і волю, мов кошенят, у калюжці спирту». Ми всі — тільки жалюгідні раби свого шлунка. Не поривайтесь до моральності й справедливості, друзі мої; стежте пильно за своїм шлунком і годуйте його дбайливо й розважно. Тоді добродетель і задоволення прийдуть і запанують у вашому серці самі собою, без ніяких зусиль з вашого боку, й ви будете добрим громадянином і дбайливим, ніжним батьком родини — благородною, богобоязливою людиною.

Перед вечерею і Гарріс, і Джордж, і я були сварливі, дратливі, сердиті; а після вечері ми сиділи й радісно всміхались один до одного, та й до собаки. Ми любили один одного, ми любили всіх на світі. Гарріс, пораючись у човні, наступив Джорджеві на мозоль. Якби це сталось до вечері, Джордж висловив би такі побажання щодо Гаррісової долі в цьому й на тому світі, що кожна розумна людина здригнулась би, почувши їх. А так він тільки сказав:

— Обережно, друже!

І Гарріс до вечері огризнувся б якнайнеприятнішим тоном, що Джорджа, мовляв, треба обходити за десять ярдів, коли не хочеш наступити йому на ногу, і що Джорджеві взагалі не слід залазити з такими великими ногами в човен звичайного розміру, а треба звішувати їх за борт,— а тепер він тільки промовив:

— Ох, вибач, я ж ненароком. Що, дуже боляче?

І Джордж відповів, що зовсім ні і що він сам винен, але Гарріс не погодився й наполягав, що винен таки він.

Так приємно було слухати їх!

Ми запалили люльки й посідали, дивлячись у тиху ніч і розмовляючи.

І чом ми не можемо весь час жити отак, сказав Джордж. Далеко від світу, від його гріхів і спокус, тверезим, мирним життям, роблячи добро. Я відповів, що сам часто відчуваю потяг до такого життя; і ми довго обговорювали, чи не варто нам, о гак учотирьох, від'їхати на якийсь вигідний, добре обжитий безлюдний острів і оселитись там у лісових хащах.

Гарріс зауважив, що на безлюдних островах, як він чув, буває дуже вогко, а вогкість небезпечна для здоров'я; однак Джордж заперечив, що це діло не страшне, коли острів добре осушений.

Далі розмова перейшла на осушення, і Джорджеві пригадалась одна кумедна історія, що сталася з його батьком. Джорджів батько якось мандрував з одним товаришем по Уельсу, і одного дня вони зупинились на ніч у маленькому заїзді. Там були ще й інші нічліжани, і вони провели вечір разом з ними.

Компанія склалась весела, засиділись допізна, «осушили» чимало, і, коли настав час лягати спати, Джорджів батько з товаришем (обидва тоді ще зовсім молоді) були трохи напідпитку. їм двом припало спати в одній кімнаті з двома ліжками. Взявши свічку, вони пішли нагору. А коли входили до спальні, ненароком черкнули свічкою об стіну, і вона погасла. Довелось їм роздягатись і шукати ліжка в темряві, навпомацки. І ось, думаючи, що лягають у різні ліжка, вони обидва потрапили в те саме, тільки один, як і годиться, ліг на подушку головою, а другий заліз із другого боку й поклав на неї ноги.

Якусь хвилину обидва мовчали, а потім Джорджів батько гукнув:

«Джо!»

«Що таке, Томе?» — озвався голос Джо з другого вінця ліжка.

«В моєму ліжку хтось лежить,— сказав Джорджів батько.— Ось його ноги на подушці».

«От так диво! — відказав Джо.— І в моєму ліжку хтось лежить, щоб я пропав!»

«Ну, і що ти думаєш із ним робити?» — спитав Джорджів батько.

«Викину геть»,— відповів Джо.

«І я свого викину!» — хоробро сказав Джорджів батько.

Якусь часинку пововтузились, а потім двічі щось важко гупнуло на підлогу і досить жалібний голос промовив:

«Чуєш, Томе?»

«Що таке?»

«Ну як ти?»

«Та, правду сказати, я його не викинув, а вилетів сам!»

«І я теж! Хай йому чорт, цьому заїздові, що тут за порядки!»

— А як називався той заїзд? — спитав Гарріс.

— «Свиня й свисток»,— відповів Джордж.— А що?

— Ні, тоді це не той,— сказав Гарріс.

— Що ти хочеш сказати? — спитав Джордж.

— Дивна річ...— промимрив Гарріс.— Точнісінько така пригода сталася колись у сільському заїзді з моїм батьком. Він часто оповідав про неї. Я подумав, що це, може, був той самий заїзд.

Того вечора ми полягали о десятій, і я думав, що, натомлений, спатиму добре. Та де там! Звичайно я ввечері роздягаюсь і кладу голову на подушку, а тоді хтось грюкає дверима і каже, що вже пів на дев'яту ранку. Але тієї ночі все наче було проти мене: й незвичне оточення, і тверді дошки піді мною, і незручна поза (я лежав, застромивши ноги під одну лавку, а голову поклавши на другу), і плюскіт води за бортом, і шелест вітру в гіллі,— все хвилювало мене й не давало заснути.

Нарешті я все-таки заснув на кілька годин, а потім якась частина човна, що, мабуть, виросла за ніч,— бо її напевне не було, коли ми вирушали, і вранці вона знов згинула,— вперлася мені в хребет. Я ще якийсь час не прокидався — мені снилось, ніби я проковтнув соперен і мені свердлять дірку в спині, щоб його витягти. Мені це здалося великою нечемністю, і я сказав, щоб вони записали той соперен у борг, а наприкінці місяця я його віддам. Але мене й слухати не хотіли і казали, що краще витягти його зразу, а то наростуть великі проценти. Врешті я розсердився й почав ляяти їх, не стримуючись у висловах. Тоді вони так крутонули свердельцем, що я прокинувся.

У човні було душно, аж голова боліла. Тому я вирішив вийти надвір, дихнути свіжим нічним повітрям. Я натяг на себе що трапилось під руку,— своє, чи Джорджеве, чи Гаррісове,— і виліз із-під тента на берег.

Ніч була чудова. Місяць уже зайшов, і притихла земля лишилась на самоті з зорями. Здавалося, наче в тій глибокій тиші, поки ми, її діти, спимо, вони гомонять із нею, своєю сестрою,— розмовляють про якісь величні таємниці голосами занадто низькими й непомірними, щоб наші дитячі вуха могли їх почути.

Вони сповнюють нас побожним трепетом, ці дивні зорі, такі холодні і ясні. Ми схожі на дітей, що заблукали маленькими ніжками в тьмяно освітлений храм божества, якому їх навчили молитись, але якого вони не знають, і, стоячи під безмежним лунким склепінням, обсіпаним міриадами примарних вогників, зводять очі вгору, і сподіваючись, і боячись угледіти там величне й грізне видиво.

Та водночас ніч сповнена розради й сили. Перед лицем великої ночі засоромлено ховаються наші дрібні прикросі. День був повний турботи й клопоту, а серця наші — злості й гірких думок, і нам здавалося, що світ жорстокий і несправедливий до нас. І ось ніч, немов велелюбна мати, лагідно кладе свою руку на наше гаряче чоло, й повертає до себе наше заплакане лице, й усміхається, і хоч вона мовчить, але ми знаємо, що вона хоче нам сказати, і припадаємо спаленілою щокою до її лона, і біль минає.

А іноді наше страждання справжнє й глибоке, і тоді ми стоїмо перед нею, мов німі, бо нашу муку можна виповісти тільки стогоном, а не словами. Серце ночі сповнене жалю до нас, але вона не може втамувати нашого болю. Тоді вона бере нас за руку, і наш маленький світ лишається десь далеко-далеко внизу, і, підняті її темними крилами в височінь, ми на хвилюк опиняємось перед лицем когось могутнішого за неї, і в чудесному сьайві, що струмить від того величного лица, все людське життя лежить перед нами, як розкрита книга, і ми розуміємо, що Страждання і Горе — це тільки ангели, послані богом.

Лиш ті, хто носив страдницький вінець, здатні бачити те чудесне сьайво. Але вони,

повернувшись на землю, но можуть говорити про нього, не можуть повідати нам таємниці, що відкрилася їм.

Колись у давню давнину їхало по чужій країні кілька добрих рицарів. Шлях їхній пролягав через темний праліс, де розрослося, посплітавшись, колюче терня, що шматувало кожного, хто заблудив у тому лісі. А листя на деревах було таке густе, що й промінчик світла не міг пробитися крізь гілля, щоб розігнати сумний морок.

І ось, коли вони їхали тим лісом, один рицар відстав від товаришів, згубив дорогу й не зміг їх відшукати. І вони в тяжкому горі поїхали далі без нього, оплакуючи його, як мерця.

Та врешті рицарі дістались до прекрасного замку, до якого простували, і пробули там чимало днів у буйних веселошах. І ось одного вечора, коли вони безтурботно сиділи біля вогню, що палахкотів у великій залі, й підіймали повні келихи, ввійшов їхній загублений товариш і привітав їх. Одіж на ньому була подерта, як на жебракові, і тіло вкривали болючі рани, але обличчя його світилося глибокою радістю.

Рицарі почали його розпитувати, що з ним сталось. І він розповів їм, як збився з дороги в темному лісі, як блукав багато днів і ночей, як нарешті, зраний, скривавлений, ліг на землю, щоб умерти.

І коли він був уже зовсім близький до смерті, з лиховісної тьми раптом вийшла велична діва і, взявши його за руку, вела покрученими стежками, не знаними жодній людині, аж поки крізь лісовий морок зясніло світло, проти якого світло дня було б як маленький каганчик проти сонця. І в тому чудесному світлі наш змучений рицар, немов крізь сон, побачив дивне видиво, таке осяйне, таке прекрасне, що він забув про свої криваві рани, а стояв, мов зачарований, і відчував радість, глибоку, як море, чиєї глибини не змірив ще ніхто.

А коли видиво зникло, рицар, упавши на коліна, подякував добрій святій, що зманила його з дороги й завела в цей сумний ліс, де він побачив видиво, сховане в ньому.

Ім'я того темного лісу було Горе; що ж до видива, яке побачив у тому лісі добрий рицар, то не нашим устами називати його.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

Як Джордж одного разу встав рано. Джордж, Гарріс і Монтморенсі не хочуть і дивитись на холодну воду. Героїзм і рішучість Дж. Джордж і його сорочка — історія з мораллю. Гарріс у ролі куховара. Екскурс в історію, введений у повість спеціально для школярів.

Уранці я прокинувся о шостій і побачив, що Джордж теж не спить. Ми обидва перевернулись на другий бік і спробували заснути ще, та марно. Якби у нас була якась причина не спати, а негайно встати й одягтись, ми б напевне впали на подушку, ледве глянувши на годинник, і проспали б до десятої години. А оскільки не було аніякісінької необхідності вставати раніше, ніж через дві години, і навіть більше — вставати так рано було цілковитим безглуздом, то ми відчували, що вмиремо, як полегимо ще п'ять хвилин. Така вже споконвічна каверзність людської природи.

Джордж розповів, що таке саме, тільки ще гірше, сталося з ним півтора року тому, коли він наймав кімнату у такої собі місіс Гіпінгс. Одного вечора його годинник зіпсувався й зупинився о чверть на дев'яту. Джордж цього не знав, бо чомусь забув накрутити його, лягаючи спати (незвичайний для нього випадок), і повісив у головах над ліжком, навіть не глянувши.

Сталося це взимку, у грудні, коли дні найкоротші; до того ж погода стояла туманна. Отже, з того, що було ще зовсім темно, коли Джордж прокинувся, він не міг визначити часу. Він простяг руку й узяв годинника. На ньому було вже чверть на дев'яту.

— Господи милосердний! — вигукнув Джордж.— А мені ж треба о дев'ятій бути в Сіті. Чому ніхто мене не розбудив? От неподобство!

І, кинувши годинник на ліжко, схопився, хутенько прийняв холодну ванну, вмився, одягнувся, поголився з холодною водою, бо гарячої не було коли чекати, а тоді підскочив до ліжка й ще раз глянув на годинник.

Тим часом, чи то від струсу, коли падав на ліжко, чи то від чого іншого,— годинник знову

пішов і тепер показував уже двадцять хвилин до дев'ятої.

Джордж ухопив його й метнувся сходами вниз. У вітальні було темно, й тихо, не горів у каміні вогонь, не стояв на столі сніданок. Джордж подумав, що в місіс Гіпінгс нема совісті, й вирішив сказати це їй у вічі, коли вернеться ввечері додому. Тоді похапцем натяг пальто, надів капелюх, ухопив парасольку й кинувся до дверей. Двері й досі були на засуві. Джордж лайнув місіс Гіпінгс старою ледацюгою, подумав: «І чом це люди не можуть уставати тоді, коли годиться?» — відімкнув двері, відсунув засув і вибіг на вулицю.

З чверть милі він поспішав щодуху, та потім йому стало якось чудно: чому на вулиці так мало людей і чому позачиняні всі крамниці? Звичайно, ранок був дуже темний і туманний, і все ж де це видано, щоб із такої причини облишити всі справи? Адже він ось іде на службу! То чому інші люди мають лишатися в ліжку тільки через те, що надворі темно й туман?

Нарешті він дійшов до Голборну. Хоч би тобі одна вітрина відкрита! Хоч би тобі один омнібус проїхав! Джордж бачив тільки трьох чоловік — із яких один був полісмен, — віз із капостою та обшарпаний кеб. Він вийняв з кишені годинника й подивився. Годинник показував п'ять хвилин до дев'ятої! Джордж зупинився й почав рахувати свій пульс. Потім нахилився й обмацав власні ноги. А потім з годинником у руці підійшов до полісмена й спитав, чи не знає він, котра година.

— Котра година? — перепитав полісмен, з видимою підозрою оглядаючи Джорджа з голови до ніг. — А ось, послухайте, зараз дзвонитиме.

Джордж прислухався, і годинник на вежі десь поблизу зразу відгукнувся.

— Але ж тільки тричі вдарило! — вигукнув Джордж ображеним тоном, коли на вежі додзвонило до кінця.

— А ви скільки хотіли? — спитав полісмен.

— Як це скільки? Дев'ять, — відповів Джордж, показуючи свій годинник.

— А ви знаєте, де живете? — суворо запитав охоронець громадського порядку.

Джордж подумав і назвав свою адресу.

— А, он де! — промовив полісмен. — Ну, то послухайтесь моєї ради і йдіть собі потихеньку додому. І годинника свого заберіть, і більше таких коників не викидайте.

Джордж вернувся назад, сам не свій з подиву, й увійшов у дім.

Спершу він хотів був роздягтись і лягти ще поспати; але як подумав, що тоді доведеться знов одягатись, та купатись, та вмиватись, то вирішив, що не варто: краще подрімати, сидячи в кріслі.

Проте він ніяк не міг заснути. Зроду ще він не почував себе таким бадьорим. Тому він засвітив лампу, знайшов шахівницю й зіграв сам із собою партію в шахи. Однак це його не розважило: гра тяглася якось повільно, тому він кинув шахи й спробував читати. Але й читання чомусь зовсім його не зацікавило, і він, знову надягнувши пальто, вийшов прогулятися.

На вулиці було безлюдно й похмуро, і всі полісмени, яких Джордж зустрічав, розглядали його з неприхованою підозрою, присвічували на нього ліхтарями і йшли назирці за ним. Це так впливало на Джорджа, що врешті йому стало здаватись, ніби він справді чогось накоїв, і він почав звертати в глухіші завулочки або ховатись у темні підворіття, зачувши розмірену ходу полісменів.

Звичайно, така поведінка ще дужче збуджувала їхню підозру, і вони підходили, виводили його з підворіття й питали, що він там робить. А коли він відповідав: «Нічого», — мовляв, просто вийшов прогулятися (це о четвертій годині ранку!), — дивились на нього з відвертою недовірою. Кінець кінцем два агенти в цивільному провели його аж додому, щоб пересвідчитись, чи справді він живе там, де сказав. Побачивши, що він відімкнув двері своїм ключем, обидва зайняли позицію навпроти будинку й почали за ним стежити.

Джордж думав був розпалити в каміні й приготувати собі щось на сніданок — просто аби згаяти час. Але в нього все падало з рук — то совок з вугіллям, то чайна ложка, або ж він об щось перечіпався, і виходив страшенний грюкіт, а Джордж потерпав, що розбудить місіс Гіпінгс і вона, подумавши, ніби в дім залізли злодії, відчинить вікно й почне гукати поліцію. Тоді ті два детективи прибіжать, схоплять його, закують у наручники й відведуть до поліції.

У знервованого Джорджа розгулялась уява, і він уже бачив, як його судять, і як він намагається пояснити все присяжним, але ніхто йому не вірить, і його засуджують до двадцяти років каторги, а мати його вмирає з горя. Тому він покинув готувати сніданок, а вгорнувся в пальто, сів у крісло й сидів, поки не встала о пів па восьму місіс Гіпінгс.

Джордж сказав мені, що відтоді ні разу не вставав занадто рано. Це була йому добра наука.

Поки він розповідав мені цю правдиву історію, ми сиділи, закутавшись у пледи. А коли він скінчив, я взяв весло й заходився будити Гарріса. Третій штурхан розбудив його: він перевернувся на другий бік і промимрив, що спуститься вниз за хвилинку і що він сьогодні хотів би взути черевики з шнурками. Та дуже скоро ми з допомогою гака втлумачили йому, де він, і він раптово звівся й сів, а Монтморенсі, що спав сном праведника в нього на грудях, покотився через увесь човен.

Тоді ми підняли брезент, усі четверо повистромляли голови надвір, на річку, глянули на холодну воду й здригнулися. Звечора ми домовились, що рано вранці, пробудившись, покидаємо з себе пледи і, відгорнувши брезент, із радісним криком плигнемо в воду, щоб досхочу наплаватись. Але тепер, уранці, така перспектива чомусь вабила нас куди менше. Вода здавалась вогкою й холодною, і вітер теж проймав холодом.

— Ну, хто перший? — нарешті сказав Гарріс.

Та боротьби за першість не вийшло. Джордж поступився нею відразу: сховався під брезент і заходився натягати шкарпетки. Монтморенсі мимовільно заскавчав, ніби його вжахнула сама думка про купання; а Гарріс промурмотів, що потім важко буде влізти назад у човен, і теж пірнув під брезент, де почав розшукувати свої штани.

Мені не хотілось отак зразу здаватись, хоча й плигати в воду теж не кортіло. Ще напорешся на корч або заплутаєшся в куширі, подумав я. І обрав компромісний варіант: вийти на берег і, нахилившись над водою, жменею похлюпати на себе. Отож я взяв рушник, виліз із човна й забрався на товсту гілляку, що звисала аж у воду.

Була страшенна холодука. Вітер різав, як ножем. Я вирішив, що й хлюпати на себе не буду. Зараз улізу в човен і вдягнуся. Та тільки-но я повернувся, щоб іти назад, як дурна гілляка підломилась; я разом з рушником шубовснув у воду й не зчувся, як опинився посередині Темзи, з добрим галоном річкової води в шлунку.

— Боже! Дж. таки плигнув! — почув я Гаррісів голос, коли, пирхаючи, виринув на поверхню. — Я й не думав, що в нього стане духу. А ти?

— Ну, як воно? — спитав Джордж.

— Розкішно, — пробелькотів я, відпльовуючись. — Ви дурні, що не схотіли. Я нізащо в світі такої нагоди не промину. А чого ви не спробуєте? Треба тільки наважитись.

Але вмовити їх не спромігся.

Коли ми вдягалися, сталась досить кумедна пригода. Я дуже змерз, поки заліз назад у човен, і, кваплячись натягти сорочку, ненароком упустив її в воду. Це мене страшенно розлютило — а ще дужче, коли Джордж зареготав. Я не бачив тут нічого смішного й зразу сказав про це Джорджеві, але він зареготав ще гучніше. Я ніколи не бачив, щоб хто так сміявся. Врешті я зовсім сказився й назвав його блазнем, йолопом і кретином, та Джордж не вгавав. А потім, уже дістаючи з води сорочку, я роздивився, що це не моя, а Джорджева. Аж тоді до мене дійшов увесь комізм ситуації, і я засміявся сам. І чим довше я поглядав то на мокру Джорджеву сорочку, то на Джорджа, що вже аж за боки хапався, тим смішніше мені робилося, і я так реготав, що знову впустив сорочку в воду.

— Ти... що... не хочеш...її витягати? — захлинаючись реготом, пробелькотів Джордж.

Якусь хвилину я навіть не міг відповісти, так душив мене сміх, але врешті спромігся вимовити:

— Це не моя сорочка, це твоя!

Я ще зроду не бачив, щоб чиєсь обличчя так раптово з веселого зробилося сердитим.

— Що? — вереснув він, схопившись. — Бісів роззява! Ти що, не можеш обережніше? Якого чорта ти не вийшов одягатись на берег? Тебе не слід і пускати в човен. Подай гак!

Я спробував розтлумачити йому, яка це сміхота, але він так і не зрозумів. Джордж часом буває дуже тупий на жарти.

Гарріс запропонував поснідати яечнею-бовтанкою і сам узявся її зготувати. Як послухати його, він великий мастак готувати таку яечню. Він дуже часто готував її на пікніках або під час прогулянок на яхтах. Він просто уславився тим умінням. Хто хоч раз покуштував Гаррісової яечні,— так виходило з його запевнень,— той не хотів їсти більше нічого, а сохнув і вмирав, коли не міг її дістати.

Ми слухали його, і в нас уже слина текла. Отож ми доручили йому спиртівку, сковороду і всі яйця, які ще не розтовклились і не розмазались по всьому кошику, й попросили мерщій починати.

Гарріс мав трохи клопоту з розбиванням яєць. Власне, розбивати їх було неважко, важко було виливати вже розбиті яйця на сковороду, а не собі на штани чи в рукав. Але він усе ж спромігся вилити з півдесятка й на сковороду, а потім присів навпочіпки перед спиртівкою й почав терзати їх виделкою.

То була нелегка робота — принаймні так здавалося нам із Джорджем. Нахилиючись над сковородою, Гарріс неодмінно обпікався, пускав усе з рук і починав танцювати навколо спиртівки, стріпуючи пальцями й лаючись на всі заставки. Щоразу, коли ми з Джорджем озирались на нього, він виконував цей номер. Ми спершу думали, що це необхідна частина кулінарної процедури.

Доти ми не знали, що таке яечня-бовтанка, і тепер вирішили, що це якась індіанська або полінезійська тубільна страва, приготування якої за всіма правилами повинне супроводитись ритуальними танцями й заклинаннями. Монтморенсі був підійшов і нюхнув її, але бризки жиру обпекли йому писок, і тоді й він почав танцювати та лаятись. А взагалі мені не часто траплялось бачити таке цікаве видовище. Нам із Джорджем аж шкода було, коли воно скінчилось.

Однак результат був зовсім не такий блискучий, як Гарріс обіцяв. Хвалитися не було чим. На сковороду попало шестеро яєць, а вийшла з них чайна ложка якогось присмаленого, неапетитного на вигляд місива.

Гарріс заявив, що винна сковорода і що, мабуть, краще б нам було взяти в подорож мілку каструлю і газову плитку. Ми вирішили не готувати більше цієї страви, поки не запасемося вищеназваним кухонним начинням.

Поки ми поснідали, сонце підбилося вище й уже добре пригрівало, а вітер стих, і кращого ранку годі було й бажати. Мало що довкола нас нагадувало про те, що ми живемо в дев'ятнадцятому сторіччі. Дивлячись на осяяну ранковим сонцем Темзу, легко було уявити, ніби сторіччя, які відділяють нас від того вікопомного червневого ранку 1215 року, відсунулись убік і ніби ми, сини англійських йоменів, у одязі з домотканого сукна, з кинджалами при боці, чекаємо тут, щоб побачити, як пишеться та предивна сторінка історії, весь зміст якої аж через чотириста з гаком років витлумачить простим людям такий собі Олівер Кромвель, що вивчить її глибше за всіх.

Стоїть прегарний літній ранок — сонячний, теплий і тихий. Але повітря вже бринить передвістям великого гамору. Король Джон¹⁰ ночував у Данкрофт-Голі, і весь учорашній день у малому містечку Стейнзі лунав брязкіт зброї, лункий цокіт копит по бруку, і покрики командирів, і злісна лайка та брутальні жарти бородатих лучників, алебардників, списників, і чудна мова чужоземних вояків з довгими ратищами.

Над'їжджали гурти барвисто вбраних рицарів і зброєносців, брудних, запорошених з дороги. І цілий вечір боязливі городяни хутенько відчиняли двері, впускаючи гурти вояків, для яких треба було готувати харч і постіль, та ще й найкращі, а ні — то горе домові й усім, хто в ньому, бо в ці буремні часи меч — і позовник, і суддя, і кат, і за взяте він платить тому, у кого взяв, даруючи йому життя,— якщо така його ласка.

Довкола вогнищ на базарному майдані збирається чимраз більше баронських вояків; вони

---

¹⁰ Джон (Іоанн) Безземельний — король Англії (1199—1216); 1215 року змушений був підписати Велику Хартію Вільностей, що обмежувала права короля.

їдять, і п'ють, і горлають буйних п'яних пісень, і грають у кості, й сваряться — весь вечір, до пізньої ночі. Полум'я кидає химерні тіні на стоси зброї й на самі незграбні постаті вояків. Діти городян підкрадаються до вогнищ і зачудовано дивляться на чужинців, і дебели сільські дівчата, сміючись, підступають ближче, й перекидаються корчемними жартами з гонористими вояками, такими несхожими на сільських парубків, що стоять, зневажені, осторонь, з безглуздим усміхом на широких цікавих обличчях. А на довколишніх ланах теж тьмяно світять далекі багаття: там табориться загін прибічників котрогось великого феодала, а там чигають, мов причасні вовки, французькі найманці лукавого короля Джона...

Цілу ніч на кожній темній вулиці стояли вартові, і на всіх довколишніх пагорбах блимали вогні сторожових багать. Та ніч минула, і над прегарною долиною старої Темзи зайнявся ранок великого дня, так тісно пов'язаного з долею ще не народжених поколінь.

Від самого світанку на нижчому з двох островів, трохи вище того місця, де ми стоїмо, лунає гучний гомін і стукіт багатьох сокир. Там ставлять велике шатро, привезене ще вчора, і теслярі збивають довгі лави в багато рядів, а лондонські ремісники вкривають ті лави сукнами, й шовками, й золотою та срібною парчею.

Аж ось дорогою, що в'юниться понад берегом, надходить зі Стейнза десяток дужих алебардників, сміючись і перебалакуючись густими голосами. То баронські люди. Вони зупиняються ярдів за сотню вище нас і чекають, поспиравшись на свою зброю.

Минає година за годиною, і дорогою надходять нові й нові гурти і загони озброєних людей. їхні шоломи й панцери виблискують у скісному промінні вранішнього сонця. І ось уже вся дорога, скільки сягає око, заповнена блискучою крицею та баскими кіньми. Вершники з гучним криком скачуть від загону до загону, прапорці ліниво тріпонуться під теплим вітром, і час від часу лави збройних людей ворухаться, розступаючись на обидва боки, коли якийсь могутній барон на бойовому коні, оточений зброєносцями, проїздить, щоб зайняти належне місце на чолі своїх кріпаків і васалів.

А навпроти, на схилі Купер-Гілу, юрмляться зчудовані селяни й цікаві городяни, що прибігли зі Стейнза, і ніхто з них до ладу не знає, що за диво тут діється, і кожне по-своєму тлумачить велику подію, на яку вони прийшли подивитись. Декотрі кажуть, що з цього має вийти якесь велике добро для народу, але старіші люди з сумнівом хитають головами: вони вже не раз чули такі байки.

А вся річка аж до Стейнза всипана човнами, човниками й маленькими лозяними каючками, обтягненими шкірою, — такі тепер уже виходять з моди, хіба лиш найбідніші люди плавають ними. Дужі веслярі перегнали чи перетягли всі ті човни через пороги, де колись буде споруджено чепурний Бел-Вірський шлюз, і вони тепер тиснуться якомога ближче, як лиш насміють, до великих критих барок, що стоять напоготові, щоб перевезти короля Джона туди, де чекає його підпису знаменна хартія.

Уже полудень; і ми, й усі люди чекаємо багато годин, і вже пробігла чутка, що спритний Джон знову вислизнув з баронських лабет, утік із Данкрофт-Гола, забравши своїх найманців, і скоро візьметься за діло, що дужче йому до вподоби, ніж підписування хартій вільності свого народу.

Та ні! Цього разу його схопили залізні руки, і марно він пручається та викручується. Ген далеко на шляху знялася хмарка куряви. Та хмарка ближчає, більшає, і все гучнішає тупіт багатьох копит: поміж лавами вояків прокладає собі дорогу блискуча кавалькада пишно вбраних феодалів та рицарів. А спереду, й ззаду, і з обох боків їдуть баронські йомени, а в самій середині — король Джон.

Він простує туди, де стоять напоготові барки, і могутні барони виступають із лав назустріч йому. Він вітає їх усмішкою, й сміхом, і ласкавими медовими словами, немовби його запрошено на свято, влаштоване на його честь. Проте, звівшись у стременах, щоб зійти з коня, він кидає квапливий погляд на своїх французьких найманців, вишикуваних за грізними лавами баронських людей, що затисли його.

Може, ще не пізно? Вихопити меча, рубонуті вершника, що безтурботно їде поряд, гукнути на своє французьке військо, відчайдушно вдарити на оці не готові до нападу лави —

і бунтівні барони пошкоднують про той день, коли вони наважились розладнати його плани!

Хтось відважніший, може, ще й у цю мить зумів би повернути гру на свою користь. Якби це Річард¹¹, келих свободи, може, ще було б відірвано від уст Англії і вона ще сотню років не спізнала б смаку волі.

Та серце короля Джона холодне перед суворими обличчями англійських воїнів, і рука його падає на повід. Він устає з коня й сходить на передню барку. Барони йдуть слідом за ним, поклавши руки в залізних рукавицях на руків'я мечів, і лунає наказ відпливати.

Важкі, накриті барвистими запонами барки повільно відходять від ранімідського берега, повільно сунуть річкою проти бистої течії і з негучним скреготом тикаються в берег малого острівця, що від цього дня називатиметься островом Великої Хартії. Король Джон сходить на берег, і ми, затамувавши дух, чекаємо... Аж ось гучний крик розтинає повітря, і ми вже знаємо, що великий наріжний камінь англійського храму вольності міцно ліг на своє місце.

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

Генріх VIII і Анна Болейн. Як незручно перебувати в одному домі з закоханою парою. Скрутні часи для англійського народу. Нічні розшуки мальовничості. Бездомні і безпритульні. Гарріс готується вмерти. З'являється ангел. Вплив несподіваної радості на Гарріса. Легенька вечеря. Обід. Весь світ за баночку гірчиці. Жахливий бій. Мейденгед. Під вітрилом. Трос рибалок. Прокльони.

Я сидів на березі й малював в уяві всі ці картини, коли Джордж спитав, чи я вже відпочив і чи не буду я такий ласкавий допомогти перемивати посуд. Отак мене повернуто з днів славного минулого в прозаїчну сучасність із усіма її злигоднями й гріхами, і я, спустившись у човен, вичистив сковороду ломачкою й жмутом трави, а тоді ще й витер мокрою Джорджевою сорочкою.

Ми перебрались на острів Великої Хартії й побачили камінь, на якому нібито було підписано хартію; він стоїть у хатині. А втім, я не можу ручитися, що хартію справді підписано там, а не на другому березі, в Раніміді, як твердить дехто. Сам я, коли вам цікава моя особиста думка, схильний віддавати перевагу популярнішій острівній теорії. Безперечно, якби я був одним з тодішніх баронів, я б наполегливо переконував своїх товаришів привезти короля Джона на острів, де цей слизький тип мав би менше змоги втругнути якусь несподівану штуку.

На території маєтку Енкервік, недалеко від Коси Пікніків, є руїни старовинного монастиря, і поблизу того монастиря, як кажуть, Генріх VIII зустрічався з Анною Болейн¹². Він зустрічався з нею також коло замку Гівер у Кенті, а крім того й ще десь поблизу Сент-Олбенза. В ті дні жителям Англії, напевне, важенько було знайти місце, де б не милувалась ця легковажна парочка.

Вам коли-небудь траплялося жити в домі, де є двоє закоханих молодят? Це справжня кара. Надумаєте посидіти у вітальні, йдете туди, відчиняєте двері — й чуєте такі звуки, немовби хтось раптом захопився за чимсь, а коли ввійдете, Емілі стоїть біля вікна, глибоко зацікавлена другим боком вулиці, а ваш приятель Джон-Едвард сидить у протилежному кутку, всією душею поринувши в розглядання фотографій чужих родичів.

— О, я й не знав, що тут хтось є! — кажете ви, зупинившись біля дверей.

— Он як? — відказує Емілі холодно, тоном неприхованої недовіри.

Хвильку понудившись, ви озиваєтесь:

— Тут так темно! Чого ви не засвітите світла?

— А я й не помітив, що темно! — відказує Джон-Едвард, а Емілі заявляє, що тато не любить, коли вдень запалюють газ.

---

¹¹ Річард 1 Лев'яче Серце — король Англії (1189—1199), старший брат Іоанна Безземельного; жорстоко приборкував непокірних феодалів.

¹² Друга з шести дружин короля Генріха VIII, мати королеви Єлизавети; страчена 1536 року.

Ви їм розповідаєте якісь новини, викладаєте свої думки про ірландську проблему, але все це, очевидно, не цікавить їх. На будь-які ваші слова вони відказують тільки: «А!», «Справді?», «Та невже?», «Так» або «Та що ви!» Порозмовлявши хвилин із десять у такому дусі, ви підводитеся і йдете до дверей, а вислизнувши з кімнати, здивовано помічаєте, що двері самі зачинилися за вами, хоч ви й не доторкалися до них.

За півгодини вам спадає на думку піти покурити в зимовому саду. Але в єдиному кріслі, що там є, сидить Емілі, а Джон-Едвард, якщо вірити мові його штанів, очевидячки щойно встав з підлоги. Обоє мовчать, але погляди їхні висловлюють усе, що можна сказати в цивілізованому суспільстві. Ви сахаєтесь назад і зачиняєте за собою двері.

Після цього ви боїтесь поткнутися ніс у будь-яку кімнату. Походивши трохи сходами вгору та вниз, ви йдете до своєї спальні й сідаєте там. Однак незабаром вам набридає так сидіти, ви надіваєте капелюх і виходите в сад. Ідете алеєю; минаючи альтанку, зазираєте туди — аж і там сидять, забившись у куток, ці двоє ідіотів. Вони теж помічають вас і, видно, думають, що ви стежите за ними навмисне, на злість.

Відвели б для них окрему кімнату, та й нехай собі милуються там, абощо,— мурмочете ви собі під ніс, вертаєтесь до передпокою, хапаете свою парасольку й ідете на вулицю.

Отак само, певне, було тоді, коли той легковажний юнак Генріх VIII залицявся до своєї маленької Анни. Коли вони тинялись довкола Віндзора чи Рейзбері, бакінгемшірці несподівано натикались на них і вигукували: «Ах, ви тут!» Генріх, спаленівши, відказував: «Та я щойно приїхав побачитися з одним чоловіком». А Анна жебоніла: «Ой, яка я рада, що зустріла вас! А я оце тільки що зустріла на дорозі містера Генріха VIII, і нам з ним в один бік іти».

Бакінгемшірці відходили геть і казали самі собі: «Чи не краще кудись податися звідси, поки вони тут цілуються та милуються. Поїдьмоно в Кент».

І вирушали до Кенту, але перше, що вони бачили, приїхавши туди, були Генріх з Анною, що отирались біля замку Гівер.

«А, бодай йому! — вигукували бакінгемшірці. — їдьмо звідси. Я вже не можу витримати. Подаймося до Сент-Олбенза абощо, там таке гарне, спокійне місце».

А прибувши до Сент-Олбенза, і там заставали цю капосну парочку, що цілувалась під монастирськими мурами. Тоді нещасні бакінгемшірці втікали геть і йшли в пірати, аж поки не буде справлено весілля.

Темза від Коси Пікніків до Старого Віндзорського шлюзу напрочуд гарна. Тіниста дорога, над якою зрідка стоять чепурненькі будиночки, веде понад берегом до «Узлійських дзвонів». Цей заїзд дуже мальовничий, як більшість заїздів над Темзою, і там можна випити чудового елю — так принаймні каже Гарріс, а йому в цих справах можна вірити. Старий Віндзор — місто по-своєму знамените. Тут був палац Едуарда Сповідника¹³, і тут- таки тодішній суд судив славного графа Годвіна за смерть королевого брата. Граф Годвін відломив шматок хліба і, держачи його в руці, сказав:

— Якщо я винен, то нехай я вдавлюся цим хлібом.

Тоді підніс хліб до рота, надкусив його, вдавився й умер.

Вище Старого Віндзора Темза не дуже цікава і знов робиться гарною аж перед Бовені. Ми з Джорджем тягли човен за лину по під Домашнім парком, що тягнеться правим берегом від мосту Альберта до мосту Вікторії. А біля Дечіта Джордж спитав мене, чи пам'ятаю я нашу першу подорож Темзою, коли ми пристали в Дечіті о десятій годині вечора й подались шукати нічлігу.

Я відповів, що пам'ятаю. Таке забувається не скоро!

Було це в суботу, перед серпневим Банковим понеділком¹⁴. Ми — я і Джордж і Гарріс — допливли до Дечіта натомлені й зголоднілі і, ставши човном біля причалу, взяли кошик із

---

¹³ Едуард Сповідник — останній англійський король з англосаксонської династії (1042—1066)

¹⁴ Банковий понеділок — у Англії додатковий вихідний день для службовців, коли зачинено всі банки. Буває шість разів на рік.

харчами, два саквояжі, згорток плащів і пледів та ще деякі речі й подались шукати нічлігу. Скоро ми побачили гарненький заїздик. Ганок його був обвитий ломином і диким виноградом; але козолисту там не було, а мені чогось конче захотілось козолисту, і я сказав:

— Хлопці, не треба тут зупинятись. Ходімо далі, чи не трапиться з козолистом.

Ми рушили далі й незабаром угледіли другий заїзд. Теж дуже гарненький, і козолист вився збоку по стіні; але Гаррісові не сподобався чолов'яга, що стояв біля дверей. Неприємний тип, сказав Гарріс, і чоботи на ньому жахливі. Отож ми знов рушили далі. Пройшли вже чималий шмат дороги, а заїздів більше не було. Нарешті нам зустрівся якийсь чоловік, і ми спитали його, де тут є заїзди.

— Та ви ж від них ідете,— відповів чоловік.— Вертайтеся назад цією дорогою, і втрапите до «Оленя».

— Ми там були,— сказали ми,— і нам не сподобалось — козолисту нема.

— Ну, тоді є ще «Замок» — якраз навпроти. Туди ви не заходили?

Гарріс відповів, що ми туди не схотіли й зайти, бо там стояв якийсь рудий постоялець, а він, Гарріс, не любить рудих, та й чоботи в того чолов'яги були жахливі.

— Ну, то я вже й не знаю, що вам діяти,— сказав перехожий.— Бо в нас тут більше немає заїздів.

— Більше немає заїздів? — здивувався Гарріс.

— Немає»— відповів чоловік.

— Що ж нам робити? — вигукнув Гарріс.

Тоді озвався Джордж. Він сказав» що ми з Гаррісом можемо шукати готелю» побудованого спеціально для нас і з пожилцями» дібраними спеціально для нас» але він має намір вернутись до «Оленя».

Навіть найбільшим геніям ніколи й ні в чому не щастить досягти свого ідеалу, отож ми з Гаррісом зітхнули над марнотою всіх земних жадань і рушили за Джорджем.

Дійшовши до «Оленя», ми внесли свої речі в сіни й склали їх там.

Господар підійшов до нас і промовив:

— Добри вечір, панове.

— Добри вечір,— відповів Джордж.— Нам треба троє ліжок.

— Мені дуже шкода, сер,— сказав господар,— але боюся, що нічого не вийде.

— Ну дарма,— поступився Джордж. — Вистачить і двох. Двоє з нас можуть переночувати в одному ліжку, правда? — додав він, обернувшись до мене й Гарріса.

— Авжеж,— погодився Гарріс, подумавши, що ми з Джорджем легко помістимось в одному ліжку.

— Дуже шкодую, сер,— повторив господар,— але у нас, їй же богу, немає жодного вільного ліжка. Ми вже й так поклали людей по двоє і навіть по троє в одне ліжка.

Ми трохи спантеличилися. Але Гарріс, що має великий досвід подорожування, не розгубився й сказав, весело засміявшись:

— Ну що ж, коли так, нічого не вдієш. Доведеться терпіти невігоди. Постеліть нам хоч соломи в більярдній.

— Дуже шкодую, сер. У мене троє вже сплять на більярдні, а двоє в кав'ярні. Я ніяк не можу прийняти вас на цю ніч.

Ми взяли свої речі й подалися до «Замку». То був теж гарненький заїздик. Я сказав, що мені тут подобається навіть більше, ніж в «Олені», й Гарріс погодився: мовляв, на того рудого чолов'ягу, врешті, можна й не дивитись, та й хіба ж бідолаха винен, що вродився рудим.

Гарріс говорив про нього цілком спокійно і розважливо.

Однак в «Замку» нас не захотіли й слухати. Господиня зустріла нас на порозі повідомленням, що ми — вже чотирнадцята компанія, якої вона не прийняла за останні півтори години. Наші нерішучі натяки на стайню, більярдну або вугільний підвал викликали у неї тільки глузливий сміх: усі ці затишні куточки вже були давно зайняті.

Ми спитали, чи не знає вона, хто ще в їхньому селі міг би пустити нас на ніч.

Ну що ж, відповіла вона, як ми не ганяємось за великими вигодами, то за півмилі звідси на Ігонському шляху є ще одна пивничка. Тільки вона нам не радить...

Далі ми вже її не слухали, а похапали кошик, саквояжі, плащі, пледи й пакунки і помчали туди. Бігти нам довелося скорше мильо, ніж півмилі, але нарешті ми дісталися туди й, захекані, влетіли в пивницю.

Зустріли нас там украй нечемно. Тобто висміяли, та й квіт. У них було тільки троє ліжок, і в тих ліжках уже спало семеро одиноких постояльців і двоє подружжів. Правда, якийсь добросердий матрос із баржі, що саме сидів у пивниці, порадив нам зайти ще до крамаря, що поряд з «Оленем», і ми вернулись туди.

В крамаря теж було повно. Але одна бабуся, яку ми застали в крамниці, ласкаво запропонувала, що проведе нас за чверть милі до своєї знайомої, яка часом здає кімнати чоловікам.

Бабуся ледве переставляла ноги; і до її знайомої ми дійшли аж за двадцять хвилин. Дорогою старенька бавила нас, розповідаючи, як у неї болить спина та попереки.

У її знайомої всі кімнати були зайняті. Вона послала нас до будинку № 27. У двадцять сьомому було повно, і звідти нас послали до тридцять другого. В тридцять другому теж було повно.

Тоді ми вернулись на шлях. Гарріс сів на кошик із харчами й сказав, що далі він не піде. Тут начебто спокійне місце, і тут він воліє померти. Мене з Джорджем він попросив передати поцілунок його матері й переказати всім родичам, що він простив їх і вмер щасливим.

В ту мить нам з'явився ангел у подобі маленького хлопчика (справді, я не можу навіть уявити, якої кращої подоби може прибрати ангел-рятівник). В одній руці він ніс бідончик з пивом, а в другій мав уривок шворки, якою стьобав кожен плесканий камінь на дорозі, а потім смикав її вгору, викликаючи навдивовижу неприємний звук, схожий на болісний стогін.

Цього посланця небес (у чому пересвідчилися дуже скоро) ми спитали, чи не знає він десть тут самотньої хатини, мешканці якої нечисленні й кволі (бажано — літні жінки чи паралізовані чоловіки), а отже, їх легко залякати, щоб вони відступили свої ліжка на одну ніч трьом готовим на все відчайдухам. А як ні, то чи не порадить він нам якогось порожнього хліва, або покинутої вапняної печі, або ще чогось такого. Хлопчик не знав жодного такого місця — принаймні поблизу, — але сказав, що, як ми хочемо, можна піти з ним: в них удома є вільна кімната, і мати може пустити нас переночувати.

При світлі місяця ми кинулись йому на шию й почали дякувати. З цього б вийшла дуже гарна сцена, якби наше зворушення не приголомшило хлопця настільки, що він, неспроможний витримати його тягара, впав додолу, а ми всі попадали на нього зверху. Гарріс від радості трохи не зомлів і врятувався тільки тим, що вхопив хлопців бідончик і одним духом вицмулив половину пива; аж тоді йому полегшало і він кинувся бігти, полишивши нам із Джорджем нести речі.

В хатині, де жив хлопчик, було чотири кімнатки; його мати, добра душа, дала нам на вечерю підсмаженого сала, і ми його ум'яли все — п'ять фунтів, — а тоді ще пирога з повидлом і два чайники чаю. Потім ми полягали спати. Ліжок у кімнатці було двоє: одна розкладачка два з половиною фути завширшки, і на ній лягли ми з Джорджем, зв'язавшись простиралом, щоб не повипадати, а друге — хлопчикове, і його Гарріс зайняв сам. Уранці ми побачили, що його ноги на два фути вистромляються крізь бильця, і, вмиваючись, повісили на них свої рушники.

Наступного разу, попавши в Дечіт, ми вже не перебирали заїздами.

Ну, а цього разу нічого цікавого з нами там не трапилось, і ми довели човен на буксирі майже до Мавпячого острова, а там зупинились і пообідали. В обід ми їли холодну печеню, але виявилось, що ми забули взяти до неї гірчицю. Я не пам'ятаю, щоб мені коли-небудь до того чи після того так хотілося гірчиці, як тоді. Взагалі я не дуже люблю гірчицю і їм її досить рідко, але тоді я віддав би за неї все на світі. Коли мені чогось прикро захочеться, а

дістати його не можна, тоді мені за нього нічого не шкода.

Гарріс теж сказав, що віддав би все на світі за ложку гірчиці. Якби хтось ту хвилину прийшов до нас із баночкою гірчиці, то ми би облагодити найвигіднішу в історії людства комерційну справу. То була єдина, неповторна нагода для всіх охочих заволодіти світом.

А втім... Напевне, і Гарріс, і я, одержавши гірчицю, спробували б відкритись від обіцянки. Згарячу ми буваємо хтозна-які щедрі й марнотратні, а потім, звичайно, подумаєш — і бачиш, що пропонована ціна аж занадто невідповідна вартості потрібної вам речі. Я колись чув, як один чоловік, сходячи в Швейцарії на гору, казав, що віддав би все на світі за склянку пива, а коли дійшов до хатинки, де продавалось пиво, то зчинив страшенну бучу, коли з нього заправили п'ять франків за пляшку світлого. Сказав, що це безсоромне здирство, а потім написав про це до «Таймсу».

Через відсутність гірчиці в човні запанував гнітючий настрій. Ми мовчки жували печеню. Життя здавалось порожнім і нецікавим. Ми згадували щасливі дні дитинства й зітхали. Правда, коли ми взялися до пирога з яблуками, то трохи повеселіли, а коли Джордж розшукав на дні кошика бляшанку ананасів і викотив її насеред човна, ми відчули, що жити на світі все ж таки варто.

Ми, всі троє, дуже любимо ананаси. Ми розглядали малюнок на бляшанці, думали про солодкий сік і всміхались один до одного. Гарріс уже держав наготові ложку.

Потім ми почали шукати ніж, щоб відкрити бляшанку. Ми перевернули все в кошику. Ми витрусили саквожі. Ми попіднімали дошки настилу на дні човна. Ми повиносили все на берег і перетрусили. Консервного ножа не було ніде.

Гарріс спробував відкрити бляшанку складаним ножом, але тільки зламав лезо й сильно врізав палець. Джордж застосував для цієї мети ножиці — вони відскочили й трохи не виштрикнули йому ока. Поки мої товариші перев'язували свої рани, я спробував пробити в бляшанці дірку гострим кінцем човнового гака, але гак сковзнув і скинув мене у твань між човном і берегом, а бляшанка, неушкоджена, покотилась і розбила чашку.

Тоді вже нас узяло за печінки. Ми винесли ту бляшанку на берег, Гарріс сходить на поле й приніс велику гостру каменяку, а я вернувся в човен і вийняв з гнізда щоглу. Джордж держав бляшанку, Гарріс приставив до неї гострим кінцем каменяку, а я взяв щоглу за тонший кінець, зібрав усю силу, розмахнувся й ударив по каменяці.

Того дня Джорджеві врятував життя його солом'яний бриль. Він досі зберігає його (чи те, що лишилось від нього) і зимовими вечорами, коли димлять люльки й хлопці вихваляються небезпеками, яких їм доводилось зазнати, Джордж приносить той бриль, показує всім і ще раз оповідає захопливу повість — щоразу з новими перебільшеннями,

Гарріс відбувся легким пораненням.

Після цього я сам узявся за бляшанку і гамселив її щоглою, поки зовсім знемігся й зневірився. Тоді за щоглу взявся Гарріс.

Ми розплескали бляшанку на корж; потім вернули їй циліндричну форму; під нашими ударами вона набувала всіх відомих геометрії форм, але пробити в ній дірку ми так і не спромоглися. Тоді на зміну нам прийшов Джордж і змісив її в щось таке чудне, таке химерне, таке несвітське, таке фантастично потворне, що сам злякався й кинув щоглу. А тоді ми посідали на траві довкола бляшанки і втупили в неї очі.

Зверху на ній була велика вм'ятина, схожа на глузливо оскірену пашу. Той усміх так розлютив нас, що Гарріс кинувся до бляшанки, вхопив її, щосили розмахнувся й пожбурих аж на середину Темзи. Вслід за нею полетіли наші прокльони. Бляшанка потонула, а ми сіли в човен, налягли на весла й не зупинялись до самою Мейденгеда.

Мейденгед занадто чваньковитий, щоб бути привабливим. Це улюблене місце річкових франтів та їхніх надміру вичепурених супутниць. Це місто шикарних готелів, куди найжджають здебільшого світські хлюсти й балетні танцівниці. Це відьомська кухня, з якої виходять злі духи Темзи — парові катери. Кожний герцог з «Лондонської газети» неодмінно має «віллочку» в Мейденгеді, й усі героїні тритомних романів неодмінно обідають там, коли вибираються поколобродити з чужим чоловіком.

Ми проминули Мейденгед чимшвидше, а потім стихили хід і не поспішаючи пропливли дуже гарний перегін від Боултерового до Кукемського шлюзу. Клівденський ліс іще стояв у ніжному весняному уборі й підносився понад берегом нескінченною стіною світлої зелені з безліччю відтінків. Такої нічим не порушеної чарівної краси, мабуть, не побачиш більш ніде на Темзі, і наш човник плів повільно-повільно, так нам не хотілось розлучатись із тим глибоким спокоєм.

Перед Кукемом ми запливли в заводь, зупинились і попили чаю, а як минули шлюз, уже вечоріло. Знявся досить свіжий вітер — навдिवовижу, попутний. Бо на Темзі, хоч би в якому напрямі ви пливли, вітер завжди буває супротивний. Коли вирушаєте в одноденну прогулянку, зранку вітер дме вам просто в обличчя, і ви півдня гребете, думаючи, як легко буде вам вертатись під вітрилом. А після полуденного чаю він раптом міняється, і всю дорогу додому вам знов доводиться гребти проти вітру.

Ну, а коли забудете взяти вітрило, тоді вітер неодмінно буває попутний і туди, й назад. Та що вдієш! Наше земне життя — це тільки випробування, і людина народжується для прикрощів, як риба для води.

Одначе цього вечора десь там помилились і спрямували вітер не в обличчя нам, а в спину. Та ми не стали виказувати радості, а хутенько, поки там не схаменулися, розпустили вітрило й порозлягались у човні в задумливих позах, а вітрило надулось, нап'ялось, і щогла зарипіла, і човен полетів.

Я стернував.

Ніколи н не відчуваю більшого захвату, ніж тоді, коли пливу під вітрилами. Бо ніколи людина не буває ближча до польоту — хіба що вві сні. Прудкий вітер неначе несе вас на своїх крилах — не знати куди. Ви вже не повільне, незграбне, мізерне створіння з праху, що тільки плазує по землі; ви — частина природи! Ваше серце б'ється влад з її серцем, її прекрасні руки обіймають вас, пригортають до грудей! Ваш дух злився з її духом, ваше тіло легке-легке! Ви чуєте пісню повітряних голосів. Земля здається далекою й маленькою; а хмари, що плинуть у вас над головою, — ваші сестри, і ви простягаєте до них руки.

Ми були на річці самі, тільки далеко попереду виднів рибальський дощаник, що стояв на якорі серед річки; в ньому сиділо троє рибалок. А ми линули по воді, між лісистими берегами, і ніхто не озивався.

Я стернував.

Підпливши ближче, ми розгледіли, що троє рибалок у дощанику — літні, поважного вигляду люди. Вони сиділи на стільцях і пильно стежили за поплавцями. А червоне призахідне сонце лило містичне світло на води, і вогнем запалювало високі верховіття лісу, і осявало золотим сяйвом громаддя хмар. То була година глибокого чару, година екстатичних надій і жадань. Наше маленьке вітрило чітко вирізнялось на тлі пурпурового неба, а довкола нас уже стелився присмерк, огортаючи світ веселковими тінями, а позаду насувалась ніч.

Здавалося, ніби ми — рицарі зі старовинної легенди й пливемо через якесь чарівне озеро в незнане царство смеркання, у великий край сонячного заходу.

Ми не допливли до царства смеркання: ми врізались у дощаник, де сиділо троє старих рибалок. Спочатку ми самі не знали, що сталося, бо нічого не бачили за вітрилом, але з висловів, що залунали у вечірньому повітрі, здогадалися, що наблизились до якихось людей і що ті люди невдоволені й роздратовані.

Гарріс спустив вітрило, і ми побачили, що скоїлось. Ми звалили тих трьох дідків із стільців на одну купу посеред дощаника, і тепер вони повільно, морочливо розплутувались і оббирали з себе рибу, а разом кляли нас — не звичайними повсякденними лайками, а довгими, старанно продуманими, всеосяжними прокльонами, що охоплювали весь наш життєвий шлях, сягали в найдаліше майбутнє й поширювались і на нашу рідню та все пов'язане з нами. Одно слово, то були добротні, фундаментальні прокльони.

Гарріс сказав їм, нехай краще подякують нам за невеличку розвагу після цілоденного сидіння з вудкою, і додав, що йому соромно й прикро чути, як люди в їхніх літах отак дають волю язикам.

Але ніщо не допомогло.

Після цього Джордж заявив, що далі стернуватиме він. Мовляв, від таких високих натур, як я, не можна вимагати, щоб вони марнували себе на таке прозаїчне діло; краще доручити його простому смертному, поки ми ще не потопились. Він узявся за стернові шворки й довів човен до Марло.

В Марло ми залишили човен біля мосту, а самі пішли ночувати в «Корону».

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

Марло. Бішемське абатство. Медменгемські ченці. Монтморенсі збирається замордувати старого kota, але потім відмовляється від свого наміру. Ганебна поведінка одного фокстер'єра в універсальному магазині. Наш від'їзд із Марло. Показна процесія. Корисні поради, як допікати й заважати паровим катерам. Ми відмовляємось пити з річки. Спокійний пес. Дивовижне зникнення Гарріса й пирога.

Марло — одне з найпривабливіших селищ на Темзі. Це людне, гомінке містечко — правда, не дуже мальовниче, але й у ньому можна знайти чимало цікавих куточків — уцілілих арок зруйнованого мосту Часу, по яких наша уява може перенестись назад, у ті дні, коли володарем Марло й округи був Ельгар Саксонець. Потім його загарбав Вільгельм Завойовник і подарував королеві Матильді, а згодом ним володіли графи Уоріки й премудрий лорд Педжет, порадник чотирьох королів.

Якщо ви любите, зійшовши з човна, прогуляйтесь пішки, то знайдете в околицях Марло чимало розкішних місць. Та й сама річка там чарує око. Дуже гарна вона від Марло вниз до Кукема, де над нею тягнеться Кверійський ліс і луги. Милый старий Кверійський ліс! Над твоїми вузькими крутими стежками, над твоїми звивистими галявинами й досі витають рої споминів про сонячні літні дні, на твоїх тінистих просіках і тепер мелькають примари усміхнених облич, і в шелесті твого листя ще вчуваються тихі голоси давнього минулого.

А вище, від Марло до Сонінга, Темза, мабуть, ще краща. На правому березі, з півмилі за мостом, стоїть величне старовинне Бішемське абатство, в кам'яних мурах якого колись лунали поклики рицарів-тамплієрів і яке було оселею Анни Клевської, а згодом — королеви Єлизавети. В Бішемському абатстві багато романтичних пам'яток. Там є оббита гобеленами спальня і потайна кімната в грубозному мурі. Привид леді Голі, що забила до смерті свого малого сина, й досі блукає там ночами, намагаючись відмити примарні руки в примарній мисці.

Там спочиває Уорік, що садовив на трон королів¹⁵, — тепер він уже не дбає про таку марноту, як земні королі й королівства. І Солсбері, що так відзначився під Пуатьє, лежить там. Перед абатством, на самому березі Темзи, стоїть бішемська церква, і якщо справді варто оглядати якісь могили та надгробки, то це могили й надгробки в тій церкві. Шеллі, що жив тоді в Марло (його дім і тепер ви можете побачити на Вест-стріт), написав своє «Повстання ісламу», плаваючи в човні попід бішемськими буками.

А біля Герлійської греблі, вище по річці, краєвиди такі чудові, що мені не раз думалось: тут би я міг жити цілий місяць, і все ж не надивився б досхочу. Саме село Герлі, за п'ять хвилин ходу від шлюзу, — одне з найстаріших на Темзі: воно постало, якщо висловлюватись химерною манерою тих часів, «за короля Себерта й короля Оффи»¹⁶. Над самою греблею лежить Датське поле: там колись стояли табором нападники-датчани, коли йшли на Глостершпир. А ще трохи далі туляться в прегарному коліні річки руїни Медменгемського абатства.

Славнозвісне братство медменгемських ченців, або, як його ще називали, «Клуб

---

15 Граф Річард Уорік (1428—1471) під час війни Червоної та Білої троянд захопив у полон Генріха VI Ланкастера й звів на трон Едуарда IV Йорка.

16 С е б е р т (VII ст. н. е.) і О ф ф а (VIII ст.) — англосаксонські королі.

пекельного вогню»¹⁷,— до нього, між іншим, належав знаменитий Вілкс¹⁸ — обрало своїм девізом слова «Роби що хочеш», і їх ще й тепер можна прочитати на напівзруйнованій брамі абатства. За багато років до того, як заснували цю пародію на монастир, цю конгрегацію цинічних жартунів, на тому самому місці стояв інший монастир, серйозніший, і ченці в ньому були не такі гультаї, як ті, що стали їхніми наступниками через п'ятсот років.

Ченці ордену цистерціанців, що поставили там свій монастир у тринадцятому сторіччі, крім грубих плащів з каптурами, не носили ніякої одежі й не їли ні м'яса, ні риби, ні яєць. Вони спали на соломі, а опівночі вставали й ішли в церкву на месу. Дні вони проводили в праці, читанні й молитвах, і над життям їхнім тяжіло могильне мовчання, бо ніхто з них ніколи не говорив.

Похмуре то було братство й похмурим життям жило воно в місці, яке бог створив таким гарним і веселим! Дивно, що голоси природи, які лунали довкола них,— і тихий плюскіт вод, і шепіт осоки, і музика буйного вітру,— не навчили їх краще розуміти сенс життя. Цілі дні вони в мовчанці прислухались, дожидаючи голосу з небес; а той голос безліччю звуків промовляв до них і в буйний день, і в тиху ніч, та вони не чули.

Від Медменгема до чарівного Гемблдонського шлюзу Темза сяє мирною красою, але за Грінлендсом — досить нецікавою літньою резиденцією мого газетяра, спокійного, скромного немолодого чоловіка, якого часто можна побачити в цих краях, коли він пливе човном, легко й енергійно веслюючи, або гомонить із сторожем шлюзу,— вона стає якась пустельна й нудна і лишається такою аж до Генлі.

Переночувавши в Марло, ми встали в понеділок досить рано й перед сніданком сходили купатися. Коли ми вертались назад, Монтморенсі набрався великого сорому.

Треба вам сказати, що ми з Монтморенсі сходимось поглядами в усьому, крім одного: я люблю котів, а він їх не любить.

Коли я бачу кота, я кажу: «Киць, киць, кицюню»,— нахиляюсь і гладжу його; а кіт свічкою задирає вгору хвіст, дугою вигинає спину й третється об мої штани, і між нами панує мир і злагода. А коли Монтморенсі побачить кота, за мить про це вже знає ціла вулиця, і за десять секунд ви почуєте там стільки лайкп, що звичайній порядній людині при певній ощадливості вистачило б на все життя.

Я не ганю свого собаку (задовольняючись звичайно тим, що стукаю його по голові або жбурляю в нього камінцем), бо вважаю, що така його природа. Фокстер'ерам від народження дістається разів у чотири більше первородного гріха, ніж іншим собакам, і хіба лиш через багато років наполегливих зусиль нам, людям, пощастить більш-менш помітно змінити їхню хуліганську вдачу.

Пам'ятаю, якось я стояв у вестибюлі Геймаркетського універсального магазину й дивився на собак, що дожидали своїх хазяїв, які зайшли до магазину щось купити. Був там один дог, дві чи три шотландські вівчарки, один сенбернар, кілька сетерів, кілька ньюфаундлендів, хорт, французький пудель з кучмою на голові й лисим тулубом, бульдог, кілька левреток із пацюка завбільшки і два йоркширських кудлачі.

Усі вони сиділи терпляче, сумирно, в глибокій задумі. Врочистий спокій панував у тому вестибюлі — спокій, покора й тихий смуток.

Раптом увійшла гарненька молода жінка, що вела на ланцюжку маленького, плохенького на вигляд фокстер'ера. Припнувши його між бульдогом і пуделем, вона пішла до магазину.

Фокстер'ер хвилинку сидів, розглядаючись довкола. Потім звів очі вгору й задумався. Якщо судити з виразу, він згадував свою матусю. Потім позіхнув. Потім ще раз подивився на інших собак, мовчазних, поважних, сповнених гідності.

Він глянув на бульдога, що тупо спав праворуч від нього. Тоді на пуделя, що сидів,

---

17 Своєрідний клуб, організований у середині XVIII ст. групою прогресивних діячів у будівлях Медменгемського абатства. Девіз клубу — «Роби що хочеш»,— який виражав протест проти обмежень свободи особи, запозичений з роману Франсуа Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель».

18 Вілкс, Джон (1727—1797)—видавець і прогресивний громадський діяч.

гордовито випростаний, ліворуч. А потім, не попередивши й словом, без ніякісінького приводу куснув пуделя за праву передню лапу, і тиху сутінь вестибюля розітнуло болісне скавчання.

Результат цієї першої спроби здався фокстер'єрові дуже задовільним, і він вирішив не спинятись на цьому, а розворушити всіх. Перестрибнувши через пуделя, він енергійно атакував шотландську вівчарку, і та, відразу прокинувшись, розпочала сердиту й галасливу суперечку з пуделем. А фоксик вернувся на своє місце, схопив за вухо бульдога й спробував повалити його. Бульдог, навдивовижу безсторонне створіння, зразу почав кидатись па всіх, кого міг дістати, в тому числі й на швейцара, і це дало змогу нашому милому тер'єрчикові без перешкод натішитися бійкою з не менш задирливим, ніж він, йоркширським кудлячем.

Кожному, хто знає собачу натуру, не треба й пояснювати, що незабаром усі собаки в вестибюлі вже гризлись так люто, немовби захищали свій дім і життя. Великі нападали без розбору одне на одного, малі гризлись між собою, а всі вільні хвилини заповнювали тим, що кусали великих за лапи.

У вестибюлі зчинився пекельний гамір. За дверима зібралась юрма, всі допитувалися, що тут таке, чи не збори парафіальної ради, а як ні, то кого вбивають і за що. Прибігли чоловіки з кіллям і мотузками й спробували розборонити собак; викликано вже й поліцію.

І саме в розпалі цієї бучі повернулась гарненька молода хазяйка фокстер'єра. Вона підхопила на руки свого милого песика (який устиг окалічити кудляча на добрий місяць, а тепер прикинувся шойно народженим ягнятком) і почала його цілувати та допитуватись, чи він справді живий і що йому заподіяли оті гидкі собацюри. А він тулився до неї й дивився їй у очі з таким виразом, ніби промовляв: «Який я радий, що ти прийшла й забереш мене геть, щоб я не бачив більше цього ганебного видовища!»

Вона сказала, що обслуга магазину не має права дозволяти, щоб таких великих лютих псів припинали поруч із собаками порядних людей, і що вона має велике бажання подати на когось у суд.

Ось яка вдача у фокстер'єрів, і тому я не ганю Монтморенсі за те, що він полюбляє сваритися з котами. Але цього ранку він сам пошкодував, що не стримався.

Ми, як я вже сказав, поверталися з купання, коли на Головній вулиці з одного будинку попереду вискочив кіт і побіг через вулицю. Монтморенсі кинувся на нього, радісно гавкнувши. Та ні, то був не гавкіт, то був покрик грізного воїна, який побачив, що ворог уже у нього в руках; так, мабуть, закричав Кромвель, коли лави шотландців захитались і побігли з гори.

Жертвою Монтморенсі був великий чорний котяра. Я ніколи не бачив такого здоровезного кота — і такого розбишакуватого на вигляд. Йому бракувало половини хвоста, одного вуха й однієї ніздрі. Вигляд у цього довгого, жилавого котяри був упевнений і самовдоволенний.

Монтморенсі помчав на бідолашного кота зі швидкістю двадцять миль на годину, але кіт не квапився тікати — він, видно, ще й не здогадався, що життя його в небезпеці. Він спокійно дріботів далі, поки його майбутній убивця не опинився за ярд від нього. Тоді кіт обернувся, сів серед вулиці й глянув на Монтморенсі з лагідним, запитливим виразом, ніби промовляв: «Прошу! Ви до мене?»

Монтморенсі не боягуз, відваги йому не бракує, але в тому котярі було щось таке, що остудило б запал і найвідважнішого пса. І він раптово спинився й теж подивився на кота.

Обидва мовчали, але неважко собі уявити, що між ними точився такий діалог:

К і т. Ви чогось хотіли?

М о н т м о р е н с і. Ні, ні... дякую.

К і т. Та не соромтесь, кажіть навпростець, як вам чогось треба.

М о н т м о р е н с і (задкуючи Головною вулицею). Ні... ні... нічого... не турбуйтеся. Я... я, здається, помилився. Мені здалося, що ми з вами знайомі. Вибачте, що потурбував.

К і т. Та що ви! Навпаки, мені дуже приємно. Вам справді нічого не треба?

М о н т м о р е н с і (все задкуючи). Ні, ні... дякую. Ви дуже ласкаві. Бувайте здорові.

К і т. Бувайте.

Потім кіт підвівся й почимчикував далі. А Монтморенсі, ретельно сховавши у відповідну ямку те, що він називає своїм хвостом, вернувся до нас і зайняв якнайскромнішу позицію ззаду.

І досі, якщо йому сказати: «Кіт!» — він видимо знічується й жалібно дивиться на вас, ніби промовляє: «Ой, не треба!»

Після сніданку ми пішли по крамницях поповнити запас провізії на наступні три дні. Джордж заявив, що треба купити городини, бо не їсти городини шкідливо для здоров'я. Він сказав, що варити її неважко і він бере цей клопіт на себе; отож ми купили десять фунтів картоплі, кілька головок капусти й мірку гороху. В готелі ми взяли м'ясний пиріг, кілька пирогів з агрусом і баранячу ногу, а щоб заpastися фруктами, печивом, хлібом, маслом, повидлом, шинкою, яйцями тощо, довелось обійти все містечко.

Від'їзд із Марло я вважаю одним з найбільших наших успіхів. У ньому були гідність і ефектність, але без зайвої помпи. В усіх крамницях, які ми відвідали, ми вимагали, щоб закуплені продукти приставили до човна негайно. Ми й слухати не хотіли всяких: «Гаразд, сер, зараз відішлю, хлопець прибіжить туди раніш за вас!» — бо знали, що потім доведеться хтозна-поки стовбичити на причалі, та ще двічі вертатись до крамниці скандалити. Ми дожидали, поки продукти запакують, і забирали посланця з собою.

Ми обходили чимало крамниць, застосовуючи цей принцип у кожній. Результат був той, що під кінець ми зібрали таку колекцію хлопчаків-посланців з кошиками, якої лишень можна бажати, і в Марло, певне, давно не бачили такого величного видовища, як наш відхід Головною вулицею до пристані.

Порядок процесії був такий:

Монтморенсі з паличкою в зубах.

Двоє розбишакуватих рябків — приятелі Монтморенсі.

Джордж із згортком пледів та плащів і з куценською люлькою в роті.

Гарріс, що намагався йти з недбалою грацією, несучи в одній руці повно напхану валізу, а в другій сулію лимонного соку.

Хлопець від зеленяра й хлопець від пекаря, обидва з кошиками.

Коридорний із готелю з нашим великим кошиком.

Хлопець від кондитера з кошиком.

Хлопець від бакалійника з кошиком.

Кудлатий пес.

Хлопець із сирної крамниці з кошиком.

Найнятий носій із саквоюжем.

Щирий приятель найнятого носія з руками в кишенях і череп'яною люлечкою.

Хлопець із фруктової крамниці з кошиком.

Я з трьома капелюхами й парою черевиків у руках і з такою міною, ніби нічого про те не знаю.

Шестеро дітлахів і четверо прибудних псів.

Коли ми спустилися на причал, човняр спитав:

— Будьте ласкаві, сер, котрий ваш: паровий катер чи плавуча дача?

Почувши, що у нас звичайний човен-двійка, він явно здивувався.

З паровими катерами того ранку ми набрались чимало мороки. Незабаром мали початись генлейські річкові перегони, і Темзою пливло їх без ліку: декотрі самі, декотрі з плавучими дачами на буксирі. Я ненавиджу парові катери: їх, мабуть, кожен весляр ненавидить. Щоразу, коли я бачу паровий катер, мені хочеться заманити його кудись у глуху заводь і там, у тиші й відлюдді, задушити на смерть.

В парових катерах є якась зухвала самовпевненість, що розбуджує в моїй душі всі найгірші інстинкти й примушує журитись за добрими давніми часами, коли можна було відверто висловлювати кожному свою думку про нього за допомогою сокири або лука й стріл. Самого виразу обличчя людини, що стоїть на кормі катера, сховавши руки в кишені і з

сигарою в зубах, досить для того, щоб виправдати будь-який хуліганський вчинок; а владний свисток, що вимагає від вас дати дорогу, я певен, забезпечив би вам найм'якший вирок за «убивство з метою самозахисту» в кожному суді, де присяжні — річкові човнярі.

Їм таки довелось попосвистіти, щоб ми давали їм дорогу. Я б не хотів здатися хвальком, але гадаю, що можу чесно сказати: самий наш човник за той тиждень завдав більше прикрошів паровим катерам, які нам зустрічались, більше заважав і допікав їм, ніж усі інші судна на Темзі, разом узяті.

— Катер! — вигукував котрийсь із нас, угледівши вдалині ворога, й за одну мить усе було готове до зустрічі. Я брався за стерно, Гарріс і Джордж сідали поруч зі мною — всі троє спинами до катера,— і човен помаленьку виносило на середину річки.

Катер наближався, свистячи, а нас несло собі за водою. Ярдив за сто від нас він починав свистіти, як навісний, і всі люди на ньому вибігали, перехилились через борт і горлали на нас; але ми нічого не чули. Гарріс розповідав нам про яку-небудь кумедну пригоду з його матір'ю, а ми з Джорджем слухали, мов заворожені.

Тоді катер, свиснувши востаннє так розпачливо, що на ньому ледь не вибухав паровий казан, давав задній хід, випускав пару, розвертався й сідав на міліну, а всі, хто був на катері, кидались на ніс і щось кричали нам, і хто йшов берегом, теж спинявся й кричав на нас, і кожне судно, що пропливало річкою, теж спинялось і приставало до хору, аж урешті вся Темза на кілька миль угору й униз просто шаленіла. А тоді Гарріс уривав свою розповідь на найцікавішому місці, оглядався з легким здивуванням і казав Джорджеві:

— Диви, Джордже, паровий катер!

І Джордж відповідав:

— А ти знаєш, я наче щось чув!..

Далі ми бентежились, починали метушитися, не знали, як звернути з дороги, а на катері всі юрмились біля борту й навчали нас:

— Правим гребни — ти, ти, йолопе! А лівим назад! Та ні, не ти — отой другий! Облиш стерно, чуєш? Тепер обома разом! Та не так! Ах ви ж...

Потім з катера спускали човен і пливли нам допомагати. Про морочившись із чверть години, нарешті відтягували нас із дороги й могли пливти далі. А ми щиро дякували їм і просили взяти нас па буксир. Але на жодному катері не погодились.

Ми відкрили ще один спосіб драгувати парові катери аристократичного типу: вдавати, ніби вважаємо їх компанією продавців або офіціантів, яку господар везе на щорічний пікнік, і питати, чиї вони: фірми «Брати К'юбіт» чи «Тверезих Бермондсейців», і чи не позичать вони нам каструльки.

Найдужче бояться парових катерів літні жінки, не звиклі до прогулянок річкою. Пам'ятаю, я одного разу плів із Стейнза до Віндзора — той перегін особливо багатий цими механічними потворами — з компанією, в якій були три такі жінки. То була чиста комедія. Тільки-но загледівши вдалині паровий катер, вони вимагали, щоб ми пристали до берега й дали їм перечекати на землі, поки той катер не сховається з очей. Вони казали, що їм дуже шкода, але у них є родини і вони не можуть так відчайдушно ризикувати життям.

Біля Гемблдонського шлюзу ми виявили, що в нас скінчилась вода. Ми взяли дзбан і рушили до сторожового будинку.

Нашим парламентаром був Джордж. З чарівливою усмішкою він сказав:

— Будьте ласкаві, чи не знайдеться у вас трохи води?

— Чом ні,— відповів старенький сторож.— Візьміть скільки вам треба, а решту залиште.

— Дуже дякую,— промимрив Джордж, озирюючись довкола.— А... де вона у вас?

— Там, де й завше, синку,— ліниво відповів дідусь.— Позаду вас.

— Не бачу,— сказав Джордж, обернувшись.

— Господи, де ж ваші очі? — здивовано промовив старий, узяв Джорджа за плече, повернув його й показав рукою на річку.— Он скільки води, а ви не бачите?

— А! — вигукнув Джордж, нарешті зрозумівши.— Але ж ми не можемо пити воду з річки!

— Ну, то зачерпніть дзбаном і пийте з дзбана,— порадив стариган.— Я так роблю вже п'ятнадцять років.

Джордж сказав, що по ньому не видно, щоб це дуже пішло йому на користь, а тому ми воліємо пити воду з колодязя.

Води ми дістали в одній садибі трохи далі. Я чогось думаю, що й та вода була з річки. Але ми того не знали, і нічого з нами не сталось. Чого очі не бачили, те шлункові не завадять.

Того літа, трохи згодом, нам таки довелося скуштувати річкової води, але доброго з того вийшло мало. Ми пливли Темзою вниз і недалеко від Віндзора зупинились в одній заводі попиту чаю. Дзбан наш був порожній, і ми мусили або лишитись без чаю, або набрати води з річки. Гарріс запропонував ризикнути. Він сказав, що як воду переварити, нічого страшного не буде. Мовляв, кип'ятіння вб'є всіх шкідливих мікробів, які є у воді. Отож ми набрали в чайник води з-за борту й поставили закипіти. Ми старанно простежили, щоб вода таки справді закипіла.

Потім заварили чай і повсідались його пити. Джордж уже підносив чашку до губів, коли раптом рука його застигла, і він вигукнув:

— Що то таке?

— Де? — перепитали ми з Гаррісом.

— А он! — сказав Джордж, дивлячись у західний бік.

Ми з Гаррісом теж обернулись туди й побачили, що до нас повільно пливе за водою собака. То був один з найспокійніших, найсумирніших собак, яких я будь-коли бачив. Справді, ще ніколи не зустрічав я собаки, що здавався б задоволенішим і безтурботнішим. Він замріяно плив, лежачи на спині й задерши всі чотири лапи в повітря. Собака був, можна сказати, повнотілий, з добре розвиненим, опуклим огруддям. Він плив і плив, незворушний, сповнений гідності, а порівнявшись із нашим човном, зупинився в комиші й вигідно влаштувався там на ніч.

Джордж сказав, що він не хоче чаю, і вилив свою чашку за борт. Гаррісова спрага теж відразу минулась, і він узяв приклад із Джорджа. Я вже встиг випити півчашки, однак тепер пошкодував за тим.

Я спитав Джорджа, як він гадає: чи не підхопив я тифу?

— Навряд...— відповів він і сказав, що, на його думку, є великі шанси, що ні. В усякому разі, через два тижні я вже знатиму напевне, підхопив чи ні.

Рукавом Темзи ми допливли до Уогрева. Той рукав уливається в річку з правого берега на півмилі вище Маршського шлюзу, і в нього варто звернути, бо він такий гарний, тінистий, та ще й скорочує шлях майже на півмилі.

Звичайно, вхід у нього перегороджений стовпами й ланцюгами і обставлений таблицями, що загрожують усілякими тортурами, ув'язненням і смертю кожному, хто зважиться занурити весло в його води,— мене дивує, як це ніхто з тих берегових жмикрутів не здогадався ще оголосити своєю власністю й повітря над річкою й загрозувати штрафом у сорок шилінгів кожному, хто дихає ним. Але стовпи й ланцюги, маючи трохи спритності, неважко обминути, а щодо таблиць — якщо у вас є вільних п'ять хвилин і поблизу нікого не видно, то можна зірвати одну-дві й кинути в річку.

Пропливши рукав до половини, ми зупинились пообідати. Під час того обіду ми з Джорджем прикро перелякалися.

Гарріс перелякався теж, але я гадаю, його переляк не можна й порівнювати з тим, що відчували ми з Джорджем.

Ось як воно сталось: ми розташувалися на луці ярдів за десять від води і вже сіли їсти. Гарріс затиснув між колінами пиріг із м'ясом і почав його кряти, а я й Джордж чекали з наставленими тарілками.

— Ви ложку вийняли? — спитав Гарріс.— Мені потрібна буде ложка — юшечку вибирати.

Кошик стояв позаду нас, і ми з Джорджем обидва враз обернулись до нього, щоб дістати ложку. Це діло забрало не більш як п'ять секунд. А коли ми обернулись назад, Гарріса й

пирога вже не стало!

Перед нами було широке, чисте поле. На сотні ярдів ні дерева, ні живоплоту, щоб заховатись за ними. В річку пірнути він не міг, бо від води сиділи ми, і йому довелося би перелазити через нас.

Ми з Джорджем обдивилися скрізь довкола. Тоді втупились один в одного.

— Може, його живцем на небо взяли? — сказав я.

— Навряд чи вони б і на пиріг понадились, — відповів Джордж.

Заперечення здавалось досить слухним, і ми відкинули небесну теорію.

— Та це, мабуть, просто стався землетрус, — висловив Джордж простіше й вірогідніше припущення. Потім додав із сумною ноткою в голосі: — І нащо він саме взявся краяти той пиріг!

Зітхнувши, ми ще раз спрямували погляди на те місце, де востаннє бачили на цьому світі Гарріса й пиріг. І враз кров застигла в наших жилах, а волосся стало дибом, бо ми побачили Гаррісову голову — саму лише голову, що стирчала з високої трави. Обличчя було дуже червоне й мало вираз сильного обурення.

Джордж отямився перший.

— Озвися ж! — вигукнув він. — Скажи швидше, живий ти чи мертвий — і де твоє тіло!

— Не клей дурня, — відказала Гаррісова голова. — Ви, мабуть, навмисне це підстроїли.

— Що підстроїли? — закричали ми з Джорджем.

— Посадили мене на це місце! Дурна витівка. Нате, держіть пиріг.

І просто з-під землі, як нам здалося, піднявся пиріг, весь пом'ятий і обдертий, а вслід за ним виліз Гарріс — мокрий, брудний і розпатланий.

Він, не знаючи того, сів на самому краю вузького глибокого рівчака, прикритого високою густою травою, і, відхилившись назад, беркицьнувся в рівчак разом із пирогом.

Гарріс сказав нам, що зроду ще не бував такий здивований, як тоді, коли відчув, що падає. Він же не міг і здогадуватись, що сталося. Спершу він подумав, що це кінець світу.

Гарріс і досі переконаний, що ми з Джорджем підстроїли все це навмисне. Отак несправедливі підозри переслідують навіть найбезвинніших людей, бо, як сказав поет, «Хто зможе наклепу уникнуть?»

Справді — хто?

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

Уогрев. Воскові фігури. Сонінг. Наше рагу. Монтморенсі глузує з нас. Бій Монтморенсі з чайником. Джордж учиться грати на банджо. Неприязне ставлення інших. Труднощі на шляху музиканта-аматора. Як учаться грати на козиці. На Гарріса після вечери нападав смуток. Ми з Джорджем ідемо прогулятись. Вертаємось голодні й змоклі. Чудна поведінка Гарріса. Гарріс і лебеді — дивовижна пригода. У Гарріса неспокійна ніч.

Після обіду ми скористалися з попутного вітерця й під вітрилом проминули Уогрев і Шіплейк. Вид із Темзи на Уогрев, прегарне старовинне містечко, що притулилось у коліні річки й наче дримає під гарячим сонцем літнього дня, надовго закарбовується в пам'яті.

Заїзд «Святий Георгій і дракон» в Уогреві пишається чудовою вівіскою. Один бік її намалював Леслі, член Королівської академії, а другий — Годжсон, теж академік. Леслі зобразив самий бій Георгія з драконом, а Годжсон — сцену після бою: Георгій, скінчивши діло, п'є пиво з великого кухля.

В Уогреві жив Дей, автор «Сендфорда й Мертона»; а втім, ще більше честі містечку з того, що його тут убито. В уогревській церкві є пам'ятник місис Сарі Гіл, що в своєму заповіті призначила щорічну премію в один фунт стерлінгів, яку на Великдень мали ділити між двома школярами й двома школярками, що «ні разу не виявили непослуху батькові й матері і ні разу не були спіймані на тому, що вони вилаялися, збрехали, щось украли або розбили шибку». За п'ять шилінгів на рік відмовлялись від стількох утіх! їй-богу, не варто.

В містечку хваляться, ніби колись, багато років тому, знайшовся один хлопець, який справді не робив нічого зазначеного чи принаймні не спіймався на тому — адже, власне,

тільки цього й вимагав заповіт — і таким чином здобув вінець слави. Потім його на три тижні виставили в ратуші всім напоказ, під скляним ковпаком.

Кому діставалась премія відтоді, невідомо. Кажуть, ніби її щороку передають найближчому музеєві воскових фігур.

Шіплейк — гарненьке сільце, але його не видно з Темзи, бо воно лежить за горою. В шіплейкській церкві вінчався Теннісон.

Далі Темза аж до Сонінга звивається між численними островами, тиха, спокійна і пустельна. Мало людей гуляє по її берегах, хіба що на смерканні побачиш яку парочку сільських коханців. Лондонські дженджики з вищого й нижчого світу всі zostались у Генлі, а до похмурого брудного Редінга ще далеко. В цих місцях хочеться мріяти про минулі дні, про незабутні постаті й обличчя, про те, що могло б статись — але не сталося, чорт би його взяв!

В Сонінгу ми зійшли на берег і прогулялись по селу. Це найчарівніший куточок на всій Темзі. Сонінг більше схожий на театральну декорацію, ніж на справжнє село, збудоване з цегли й вапна. Усі будиночки тонуть у трояндах, а тепер, на початку червня, само час їхнього найпишнішого розквіту. Якщо вам доведеться заночувати в Сонінгу, йдіть до заїзду «Бик», що за церквою. Це справжній старовинний сільський заїзд. Перед будинком — зелене прямокутне подвір'я, де вечорами на лавах під деревами збираються діди випити елю й погомоніти про сільські справи. В самому заїзді низенькі кімнатки, загратовані вікна, незручні сходи й покручені коридори.

Ми тинялись по милому Сонінгу з годину, а потім, оскільки проминути Редінг того дня вже не встигли б, вирішили вернутись на один з островів біля Шіплейка і там зупинитись на ніч. Коли ми влаштувались, було ще рано, і Джордж сказав, що як у нас стільки вільного часу, можна зготувати розкішну вечерю. Він пообіцяв показати нам, якої смакоти можна накуховарити на річці, й запропонував, щоб ми зварили з нашої городини, решток печені та всяких інших залишків ірландське рагу.

Ця ідея відразу нас захопила. Джордж назбирав хмизу й розпалив багаття, а ми з Гаррісом заходились чистити картоплю. Я зроду не думав, що це таке морочливе діло. Можу запевнити, що мені ще ніколи не доводилось робити чогось складнішого. Ми почали бадьоро, майже пустотливо, але, поки обчистили першу картоплину, вся наша жвавість минулася. Що довше ми чистили, то більше лишалось на картоплині лушпайки. А коли ми зчистили її всю й повиколупували всі вічка, тоді не лишилось самої картоплини. Бо те, що лишилось, навряд чи заслуговувало такої назви: воно було завбільшки з квасолину. Джордж підійшов, подивився й сказав:

— Е, це нікуди не годиться. Ви тільки переводите картоплю. Треба її шкребти.

Ми почали її шкребти, однак це виявилось ще важче, ніж чистити. В цієї картоплі така чудернацька форма — самі горбочки, пиптики та ямки. Двадцять п'ять хвилин працювали ми без перепочинку — і обшкребли тільки чотири картоплини. А тоді застрайкували. Сказали, що не встигнемо сьогодні обшкребти себе.

Мабуть, ніщо в світі не може так забруднити людину, як шкребіння картоплі. Важко було повірити, що всі ті ошкребки, які засипали мене й Гарріса трохи не вище голови, вийшли з чотирьох картоплин. Із цього видно, як багато можна досягти дбанням і ощадливістю.

Але Джордж сказав, що класти лише чотири картоплини в ірландське рагу — це безглуздя, тому ми намили ще трохи картоплі — з півдесятка — й укинули її в каструлю нечищеною. Ми поклали туди також головку капусти й усипали кілька фунтів гороху. Джордж усе те перемішав і сказав, що місця в каструлі ще багато. Тоді ми перетрусили обидва кошики, повибирали всі рештки, залишки й недоїдки і теж укинули в рагу. Там знайшлось півпирога зі свининою й трохи холодної вареної шинки — все полетіло в каструлю. Джорджеві трапилась недоїдена бляшанка рибних консервів — він вишкрябав і її туди.

Джордж пояснив, що в цьому головна перевага ірландського рагу: можна спекатися відразу всіх залишків. Я виловив у кошику кілька розколотих яєць; вони теж пішли в рагу. Джордж сказав, що густіша буде юшечка.

Я вже забув, що ми клали туди ще, але знаю, що не пропало ніщо. І пригадую, що Монтморенсі, який з великою цікавістю стежив за всією процедурою, під кінець відійшов кудись із поважною, замисленою міною, а за кілька хвилин повернувся, несучи в зубах дохлого водяного щура, що його, очевидно, хотів запропонувати як свій внесок у вечерю — не знаю вже, чи щиро бажаючи допомогти, чи просто глузуючи з нас.

Ми засперечалися — класти щура в рагу чи ні. Гарріс сказав, що можна спробувати, в суміші з рештою пройде й щур, та й усе ж таки яке не є, а м'ясо. Але Джордж вимагав прецеденту. Він, мовляв, ніколи не чув, щоб у ірландське рагу клали водяних щурів, і воліє не пускатись у ризиковані експерименти.

Гарріс вичитав йому:

— Якщо ніколи не випробовувати нічого нового, то звідки ти можеш дізнатись, яке воно? Такі люди, як ти, гальмують світовий прогрес. А згадай хоч би того, хто придумав чайну ковбасу.

Наше ірландське рагу вдалося на славу. В ньому було щось таке незвідане, свіже. Я, мабуть, ніколи ще не вечеряв з більшим апетитом. Звичні, банальні страви так страшенно набридають, а тут була зовсім нова, не схожа смаком ні на що в світі.

А до того ж і ситна. Адже в неї стільки добра пішло, як сказав Джордж. Правда, горох і картопля могли б бути трохи м'якші, але ми всі мали добрі зуби, отож не дуже зважали на те. Зате юшечка — то вже була справжня мрія! Може, густувата для слабкого шлунка, зате яка поживна!

Закінчили вечерю чаєм і пирогом з вишнями. Поки ми пили чай, Монтморенсі зав'язав бій з чайником, але зазнав ганебної поразки.

Під час усієї подорожі він виявляв велике зацікавлення чайником. Сидів і спантеличено стежив, як він кипить, а час від часу гарчав, пробуючи його роздратувати. А коли чайник починав клекотіти й парувати, Монтморенсі сприймав те як виклик і поривався напасти на нього, але якраз у ту мить хто-небудь із нас схоплювався й забирав здобич у нього з-під носа.

Але того дня він вирішив випередити всіх. Тільки-но чайник засичав, Монтморенсі встав, загарчав і з грізним виглядом рушив на нього. Чайник був невеликий, але повний відваги й ураз сердито чмихнув на фокстер'ера.

— А, ти ось як! — загарчав Монтморенсі, виширивши зуби. — Я тебе навчу, як заводитися з порядним трудящим псом, ти, нещасний носатий нечупаро! Ану, держись!

І, кинувшись на бідолашного чайничка, ухопив його зубами за носик.

А тоді вечірню тишу розітнуло несвітське скавчання, і Монтморенсі, вискочивши з човна, тричі оббіг довкола всього острова зі швидкістю тридцять п'ять миль на годину, раз по раз спиняючись, щоб тицьнутися мордою в холодненьку калюжу.

Від того дня Монтморенсі дивився на чайник водночас із шанобливим страхом, недовірою й ненавистю. Тільки-но побачивши його, він гарчав і, підібгавши хвоста, квапливо задкував геть. А коли чайник ставили на спиртівку, вмить вимітався з човна й сидів на березі, поки ми не скінчимо чаювати.

Після вечері Джордж видобув банджо й хотів заграти, але Гарріс запротестував: сказав, що в нього болить голова і він навряд чи витримає. Джордж почав його запевняти, що музика допоможе йому, — мовляв, музика заспокоює нерви й утамовує головний біль, — і бренькнув двічі-тричі, Гаррісові для проби.

Але Гарріс сказав, що нехай уже краще болить голова.

Джордж так досі й не навчився грати на банджо. Занадто багато зустрічав він перешкод у цьому ділі. Двічі-тричі він пробував трохи повправлятися вечорами під час нашої подорожі, але нічого не вийшло. Гарріс починав сипати такими словами, що в будь-кого відбили б охоту, а на додачу ще й Монтморенсі вив безперестану весь час, поки Джордж грав. Отже, йому просто-таки не дали навчитись.

— Якого він дідька завжди так виє, коли я граю? — обурено питав Джордж, націлюючись у Монтморенсі черевиком.

— А якого дідька ти завжди так граєш, коли він виє? — відповідав Гарріс, перехоплюючи

той черевик.— Не чіпай його. Він не винен. У нього добрий музичний слух; як же йому не вити від твоєї музики?

І Джордж вирішив відкласти навчання, поки не вернеться додому. Але й дома умови були не дуже сприятливі. Тільки-но він почне, вже йде місіс Попетс і каже, що дуже перепрошує, їй самій подобається слухати, але та пані, що живе над нами, при надії, і лікар боїться, щоб дитині не зашкодило.

Тоді Джордж спробував виходити пізно ввечері і вправлятися на площі. Але мешканці довколишніх будинків поскаржились поліції, і одного вечора його там заарештували. Докази проти нього були незаперечні, і його зобов'язали не порушувати тиші протягом шести місяців.

Після цього він, видно, охолов до музики. Коли минули ті шість місяців, він зробив дві чи три нерішучі спроби поновити навчання, але йому знов довелось боротися, з такою самою холодністю й браком співчуття в людях, що його оточували, і він дуже скоро зневірився остаточно, дав у газету оголошення про те, що продає свій інструмент із великою знижкою як «більше не потрібний власникові», й почав навчатися фокусів з картами.

Видно, це взагалі дуже невдячне діло — вчитися грати на будь-якому музичному інструменті. Здавалося б, суспільство задля власного добра повинне всіляко допомагати кожному, хто зважився набути такого вміння. Та де там!

Я знав одного молодого хлопця, що вчився грати на козиці. Ви не повірите, який опір доводилось йому переборювати! Навіть у себе вдома він не знаходив, так би мовити, активної підтримки. Батько його з самого початку рішуче виступив проти цього задуму й говорив про нього без найменшої симпатії.

Мій знайомий спершу вставав і вчився грати рано вранці, але від такої практики йому довелось відмовитися через сестру. Вона була дуже релігійна й казала, що так починати день — це великий гріх.

Тоді він став грати пізно ввечері, коли вся родина полягає спати. Але й з цього добра не вийшло, бо весь дім набув лихої слави. Люди, що пізно вертались додому, зупинялись на вулиці й прислухались, а другого ранку розповідали по всьому місту, що цієї ночі в домі містера Джефферсона сталося жахливе вбивство, й запевняли, ніби чули зойки жертви, брутальну лайку та прокльони вбивці, благання пощади і передсмертне харчання.

Тоді хлопцеві дозволили вправлятися вдень у кухні, позачинявши всі двері; але, незважаючи на всі ці запобіжні заходи, найвдаліші пасажі звичайно долітали до вітальні й доводили його матір трохи не до сліз.

Вона казала, що ці звуки нагадують їй про її бідолашного батька (його, сердегу, проковтнула акула, коли він купався біля берегів Нової Гвінеї; яка тут є аналогія, вона не вмiла пояснити).

Потім для молодого Джефферсона збили будочку в самому кінці саду, за чверть милі від будинку, й він мусив носити свою машинерію туди, коли хотів пограти. Але часом до них навідувався який-небудь гість, що не знав нічого про все це діло, і його забували попередити; він виходив погуляти в садку і раптом опинявся в межах досягу звуків козиці, не підготований і навіть не знаючи, що воно таке. Хто був сильніший духом, той тільки падав непритомний, а люди звичайні божеволіли.

Треба визнати, що перші спроби amatorів гри на козиці справді бувають дуже невтішні. Я сам це відчув, коли слухав мого юного приятеля. Здається, грати на цьому інструменті — досить важке діло. Треба, перше ніж почнеш, запастися повітрям на всю мелодію — принаймні такий висновок я зробив, слухаючи Джефферсона.

Починав він чудово, завзятою, ніби виклик на бій, нотою, від якої вас аж з місця поривало. Та що далі, то дужче сходив на «піано», а останній куплет звичайно завмирав на середині й кінчався булькотінням і сичанням.

Треба мати міцне здоров'я, щоб грати на козиці.

Молодий Джефферсон навчився грати на ній тільки один мотив, але я ні разу не чув, щоб хто нарікав на бідність його репертуару. То був мотив пісні «Йдуть Кембли в бій, ура, ура!»),

як він казав, хоч батько його завжди вважав, ніби це «Шотландські дзвіночки». Видно, ніхто не знав напевне, що воно таке, але всі погоджувалися, що звучить воно справді пошотландському.

Гостям дозволяли вгадувати по три рази, і майже всі за кожним разом помилялись.

Після вечері в Гарріса зіпсувався настрої. Мабуть, винне було рагу — адже він не звик до таких розкошів. Отож ми з Джорджем лишили його в човні, а самі пішли погуляти по Генлі. Він сказав, що вип'є чарочку віскі, викурить люльку й приготує все на ніч. А ми, як вернемося, щоб його покликали, тоді він припливе й забере нас на острів.

— Та гляди не засни,— сказали ми, рушаючи.

— Авжеж, після такого рагу заснеш,— буркнув він і поплив назад до острова.

Генлі вже готувалось до човнових перегонів, і там було дуже людно. Ми зустріли в містечку чимало знайомих, і в їхньому приємному товаристві час минав швидко; була вже одинадцята година, коли ми пустились у чотиримильну дорогу додому,— адже ми на той час уже звикли називати своє суденце домом.

Ніч була похмура, холодна, з мрякою. Ми плентались темними, безмовними полями, і тихо розмовляли, самі не знаючи, тією дорогою йдемо чи ні, й думали про затишний човен, про яскраве світло, що пробивається крізь туго натягнений брезент, і про Гарріса, й про Монтморенсі, й про пляшку з віскі, і нам хотілося швидше опинитись там.

Ми уявляли самих себе в човні, стомлених і трохи зголоднілих; малювали в думці темну річку, невиразні маси дерев, а під ними наше рідне суденце, таке затишне, тепле й веселе, схоже з берега на велетенського світляка.

Ми немов бачили самих себе за пізньою вечерею, як наминаємо печеню, подаємо один одному товсті скибки хліба, і немов чули бадьорий брязкіт ножів та власний гомін і сміх, що сповнює весь намет і виливається надвір, у нічну темряву. І поспішали, щоб побачити й почути все це насправді.

Нарешті ми вийшли на бечівник і зраділи, бо доти взагалі не знали, чи ми йдемо до Темзи, чи від неї, а коли ви втомлені й уже хочете спати, така непевність дратує. Коли ми мінавали Шіплейк, на дзвіниці вибило чверть до дванадцятої, і тоді Джордж замислено спитав:

— Ти не пам'ятаєш, біля котрого острова стоїть наш човен?

— Ні,— відповів я і теж задумався.— Не пам'ятаю. А скільки їх там?

— Та всього чотири,— сказав Джордж.— Якщо він не спить, усе буде гаразд.

— А як спить? — засумнівався я, але ми відігнали цю думку.

Порівнявшись із першим островом, ми гукнули Гарріса, але відгуку не почули. Тоді ми перейшли до другого, гукнули й там — результат був той самий.

— А, згадав,— сказав Джордж.— Біля третього.

Сповнені надій, побігли ми до третього і знов закричали.

Відповіді не було!

Становище робилося серйозним. Уже минула північ. Заїзди в Шіплейку й Генлі напевне переповнені, а не могли ж ми ходити по селищу, стукати серед ночі в кожні двері та питати, чи не можна тут найняти кімнату! Джордж запропонував вернутись у Генлі й напасти на полісмена, щоб нас замкнули на ніч у поліції. Та нас стримала думка: «А що, як полісмен тільки дасть здачі, а заарештувати нас не схоче?»

Так можна цілу ніч проходити, б'ючись із полісменами... Та й крім того, легко перебрати міру й дістати півроку ув'язнення.

В розпачі ми попхалися крізь темряву туди, де, як здавалось нам, чорнів четвертий острів, але й там нічого не досягли. А мряка тим часом перейшла в справжній дощ, і вщухати він, видно, не збирався. Ми промокли до рубця й змерзли як цуцики. Нас уже брав сумнів, чи справді там лише чотири острови, чи більше, і чи ми взагалі поблизу островів, чи, може, за добру милю від них, якщо взагалі не хтозна-де: в темряві все здавалось таким чудним і незнайомим! Ми почали розуміти страждання тих дітей з казки, що заблудились у лісі.

І саме тоді, коли ми вже втратили будь-яку надію... Так, я знаю, саме в таку мить надходить рятунок в усіх романах і казках, але що я можу вдіяти? Починаючи писати цю

книжку, я вирішив бути абсолютно правдивим у всьому і буду правдивим навіть тоді, коли для цього доведеться вдатись до заялжених фраз. А це справді сталося саме тоді, коли ми вже втратили будь-яку надію, і так я й мушу сказати.

Отже — коли ми вже втратили будь-яку надію, я раптом угледів трохи нижче від нас Якесь чудне світло, що мерехтіло між деревами коло другого берега. На мить у мене майнула думка про духів — таке примарне, таємниче було те світло. А ще за мить мені сйнуло в голові, що це наш човен, і я так дико загорлав, що, мабуть, сама ніч стрепенулась у своїй постелі.

З хвилину ми чекали, затамувавши дух, а потім — о божественна музика темряви! — до нас долинула відповідь — гавкіт Монтморенсі. Ми знов закричали, досить гучно, щоб розбудити ведмедя в барлозі, і нарешті,— як нам здалось, через годину, а насправді, мабуть, усього через п'ять хвилин,— побачили освітлений човен, що повільно сунув по чорній воді, й почули сонний Гаррісів голос, що питає, де ми.

Гарріс поведився, якимось дивно. В його млявості відчувалося щось більше, ніж звичайна втома. Він пристав до берега в такому місці, де ми ніяк не могли спуститися в човен, і вмить заснув. Нам довелося знов без кінця кричати, щоб розбудити його ще раз і трохи привести до тями, але нарешті ми цього добились і щасливо заїздили в човен.

Аж тоді ми додивилися, що обличчя в Гарріса якесь смутне. Він був схожий на людину, що побувала у великій халепі. Ми спитали, чи не сталося чого, і він відповів:

— Лебеді

Ми, виявляється, поставили човен біля лебедячого гнізда, і незабаром після того, як ми з Джорджем пішли, прилетіла лебедиця й збила цілу бучу. Гарріс відігнав її, й вона полетіла геть, але незабаром вернулася зі своїм лебедем. Гарріс розповів, що йому довелося витримати справжній бій з цією парою, але кінець кінцем відвага й спритність узяли гору, і він їх переміг.

Та за півгодини вони повернулися з вісімнадцятьма іншими лебедями! Як ми зрозуміли з Гаррісової розповіді, бій був жахливий. Лебеді намагались витягти його й Монтморенсі з човна й утопити, і він чотири години героїчно оборонявся й побив їх усіх; вони попливли геть умирати.

— Скільки, ти сказав, було тих лебедів? — спитав Джордж.

— Тридцять два,— сонно відповів Гарріс.

— А ти ж казав щойно — вісімнадцять,— зауважив Джордж.

— Ні, не казав,— буркнув Гарріс.— Я казав — дванадцять. Що я, рахувати не вмію?

Як там було насправді з тими лебедями, ми так і не дізнались. Уранці ми спитали про них Гарріса, але він тільки перепитав: «Які лебеді?» — і, видно, подумав, що нам із Джорджем щось приснилося.

О, як гарно було нам удома, в човні, після всіх наших пригод і страхів! Ми з Джорджем як слід наїлись і хотіли зробити грог, але не змогли відшукати віскі. Ми почали допитувати Гарріса, що він із ним зробив, але Гарріс скорчив таку міну, ніби він взагалі не знає, що воно за віскі і про що ми говоримо. Монтморенсі мав такий вигляд, ніби він щось знає, але не казав нічого.

Тієї ночі я спав добре і спав би ще краще, якби не Гарріс. Я невиразно пам'ятаю, що він будив мене за ту ніч разів із десять, лазячи по всьому човну з ліхтарем і розшукуючи свою одягу. Та одяга, здається, не давала йому спокою цілу ніч.

Двічі він піднімав Джорджа й мене і дивився, чи ми не лежимо на його штанях. За другим разом Джордж розлютився.

— На якого біса тобі ті штани серед ночі? — спитав він обурено.— Чого ти не спиш, як порядні люди?

А прокинувшись ще раз, я почув, як Гарріс клопочеться, що не може знайти шкарпеток; останній мій невиразний спомин — хтось перекочує мене зі спини на бік і Гаррісів голос мурмоче, що це якась комедія, та й годі: парасолька мов крізь землю провалилась.

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ

Господарські справи. Любов до праці. Старий весляр — що він робить і що розповідає про те. Скептицизм молодого покоління. Перші спогади про плавання. Плоти. Джорджева перша спроба — з помпою. Старий човняр і його метод. Неквапність і спокій. Новачок. На дощанику з жердиною. Прикрий інцидент. Вияви дружби. Як я вперше плавав під вітрилом. Чому ми не потопились — моя гіпотеза.

Уранці ми прокинулись і поснідали, як зажадав Гарріс, по-простому, «без делікатесів». Тоді перемили посуд, прибрали все в човні (це робота, що не має кінця; виконуючи її, я починав досить виразно розуміти одну річ, що раніше була для мене загадкою: куди примудряється дівати час жінка, в якій нема іншого діла, крім догляду за одним-єдиним помешканням). А о десятій вирушили в дорогу з твердим наміром пропливти за день добрий перегін.

Ми домовилися, що зранку задля переміни йтимемо на веслах, а не на буксирі, і Гарріс висловив думку, що найкраще буде, коли ми з Джорджем гребтимемо, а він стернуватиме. Мені ця ідея зовсім не сподобалась; я сказав, що він виявив би більше благородства, якби захотів сісти з Гаррісом за весла, а мені дав трохи перепочити. Мені весь час здавалося, що я працюю більше, ніж слід, і така несправедливість ставала вже нестерпною.

Мені завжди здається, що я працюю більше, ніж би слід. Не подумайте, що я проти роботи. Я люблю її, вона мене чарує. Я можу цілі години сидіти й дивитись на неї. Я люблю, щоб у мене була робота; думка про те, що треба її закінчити й віддати, крає мені серце.

Перевантажити мене роботою просто неможливо. У мене вже виробилася справжня манія накопичувати роботу: мін кабінет такий завалений нею, що в ньому не лишилося й дюйма вільного місця для нової роботи. Мабуть, скоро мені доведеться прибудовувати флігель.

І ставлюсь я до своєї роботи дуже дбайливо. Серед неї є така, що лежить у мене вже багато років, а все як новенька, наче її й пальцем ніхто не торкався. Я дуже пишаюся своєю роботою і час від часу знімаю її з полиць, щоб позмітати порох. Ніхто в світі не зберігає своєї роботи так старанно, як я.

Та хоч яка велика моя жадоба до роботи, я волію бути справедливим і не прошу більше, ніж мені належить по праву. Однак мені й без прохання накидають її більше — принаймні так мені здається. І це мені докучає.

Правда, Джордж запевняє, що мені не варто турбуватись через це. Він запевняє, що це тільки моя надмірна делікатність змушує мене боятись, чи не працюю я більше, ніж мені слід. Насправді ж я не роблю й половини того, що слід би. Але мені здається, що він каже так, аби тільки заспокоїти мене.

Як я помітив, під час подорожі в човні кожен член команди буває твердо переконаний, що він сам робить усе. Гарріс вважав, що лише він працює, а ми з Джорджем весь час байдикуємо. Джордж, навпаки, сміявся з самої думки, ніби Гарріс взагалі щось робить, а не лише їсть та спить, і був непохитно впевнений, що це він, Джордж, робить усю роботу, варту згадки.

Він сказав, що зроду ще не подорожував із такими двома ледацюгами, як Гарріс і я.

Гарріса ці слова насмішили.

— Ви послушайте! Наш Джордж говорить про роботу,— зареготав він.— Та йому півгодини попрацювати — і з нього дух вилетить! Ти бачив коли-небудь, щоб Джордж працював? — звернувся він до мене.

Я підтвердив, що ніколи того не бачив — принаймні під час цієї подорожі.

— Та певне, звідки ти можеш знати, працюю я чи ні,— відрубав Гаррісові Джордж,— коли ти спиш без просипу весь час! Ти бачив коли-небудь Гарріса не сонного, якщо тільки не за їжею? — спитав він мене.

Я не міг ухилитись від правди й підтримав Джорджа. Де йшлося про роботу, там із Гарріса було небагато пуття з самого початку.

— Ну, хай там як, а я працював більше від Дж.! — не здавався Гарріс.

— Звісно, менше працювати було вже нікуди,— погодився Джордж.

— Дж., мабуть, думає, що він у нас пасажир,— провадив Гарріс.

Оце така була їхня вдячність за те, що я пер і їх, і їхній нещасний човен від самого Кінгстона, і наглядав за всім, і добував усе, і дбав про них самих, і взагалі жили з себе тяг. Отак воно й ведеться на світі...

Нарешті ми домовилися, що Гарріс і Джордж гребтимуть, поки минемо Редінг, а далі я потягну човен на буксирі. Гребти у важкому човні проти сильної течії — така робота не дуже надить мене тепер. То колись давно я сам набивався на важку працю, а тепер я волію полишати цю віху молодим.

Я помічав, що більшість старих, досвідчених веслярів виявляє таку скромність, коли треба добре помахати веслами. Досвідченого весляра завжди можна впізнати по тому, як він, розлігшись на подушках на дні човна, підбадьорює гребців байками про свої подвиги минулого літа.

— І оце ви називаєте важкою роботою? — тягне він, задоволено пахаючи люлькою і звертаючись до двох упрілих новачків, що вже півтори години без перепочинку гребуть проти швидкої течії.— Та ми з Джеком і Джімом Біфлзом торік улітку за півдня пропливли від Марло до Горінга, ні разу не спинившись! Пам'ятаєш, Джеку?

Джек, що на носі човна вимостив собі постіль з усіх пледів та плащів, які знайшов, і вже дві години спить там, трохи пробуркується, почувши крізь сон це запитання, й починає згадувати той день з додатковими подробицями: що течія тоді всю дорогу була якась незвичайно сильна і весь час віяв різкий супротивний вітер.

— Десь із тридцять чотири милі ми тоді пропливли,— вкидає перший, простягаючи руку по ще одну подушку, щоб підкласти під голову.

— Ну, не прибріхуй, Томе,— докірливо мурмоче Джек.— Щонайбільше тридцять три.

І обидва, Том і Джек, знесилені такою втомливою розмовою, знову засинають. А двоє простосердих юнаків, страшенно горді від того, що їм припало везти в човні двох таких видатних веслярів, як Том і Джек, насаджуються ще дужче.

Коли я сам був молодий, то частенько чув такі байки від старших, і слухав їх роззявивши рота, і жадібно ковтав кожне слово, ще й просив добавки. Але нове покоління, здається, вже втратило цю наївну віру. Ми — Джордж, Гарріс і я — торік улітку якось узяли з собою на Темзу одного «зеленого» й усю дорогу щедро пригощали його постійними веслярськими байками про наші подвиги на річці.

Ми розповіли йому всі традиційні, освячені часом побрехеньки, що багато років вірою й правдою служили всім темзинським веслярам, і додали сім цілком нових, оригінальних, що їх вигадали самі, в тому числі одну цілком правдоподібну історію, засновану на майже дійсному випадку, що в трохи інакшій формі трапився кілька років тому з одними нашими знайомими,— історію, якій спокійнісінько могла б повірити й мала дитина.

І що б ви думали? Той молодик тільки глузував із нас і вимагав, щоб ми повторили свої подвиги зараз, і закладався, що ми не зможемо цього зробити.

Цього ранку ми розговорилися про різні випадки з нашої веслярської практики й почали згадувати перші свої спроби в мистецтві веслування. Найперший мій спогад із цієї царини — це як ми ще хлопчиками вп'ятьох склались по три пенси і спустили на озеро в Ріджент-парку досить чудернацьку саморобну споруду, а потім сушилися у сторожці парку.

Ця пригода не відбила в мене потягу до води, скорше навпаки, і потім я чимало плавав на плотах у ставках за містом. Таке плавання куди цікавіше й багатше гострими відчуттями, ніж може здатися, надто коли ви впливете на середину, а на березі раптом з'явиться з великим дрючком у руці власник матеріалів, з яких ви спорудили пліт.

Побачивши його, ви раптом відчуваєте, що вам чомусь не хочеться товариства, не хочеться ні з ким розмовляти, і, якби можна було зробити це, не здавшись нечемним, ви воліли б уникнути зустрічі з ним. Тому ви зразу спрямовуєте пліт до протилежного берега, щоб тихенько й хутенько піти собі додому, вдаючи, ніби ви його не помітили. А він, навпаки, жадає взяти вас за руку й поговорити з вами.

Виявляється, що він знає вашого батька й близько знайомий з вами самими, але й це чомусь не приваблює вас до нього. Він каже, що навчить вас, як брати його дошки й робити з них пліт, але з огляду на те, що ви вже й самі це добре вмiєте, його пропозиція, хоч, безперечно, дуже щира й ласкава, здається вам зайвою, і ви не хочете завдавати йому клопоту, прийнявши її.

Однак ваша стриманість нітрохи не остуджує його палкого бажання зустрітися з вами, і те завзяття, з яким він бігає сюди й туди по березі, щоб у потрібну хвилину опинитись там, де ви сходитимете з плоту, й привітати вас, справді вельми для вас почесне.

Якщо він огрядний і задишкуватий, ви легко можете ухилитись від виявів його люб'язності; але, як він молодий і довгоногий, зустріч неминуча. Розмова, правда, виходить зовсім коротенька, і говорить переважно він. Ваша участь у ній обмежується майже виключно односкладовими вигуками, і при першій нагоді ви вириваєтесь із його рук і покидаєте його, навіть не попрощавшись.

На плотах я поплавав місяців зо три, а набувши достатнього досвіду в цій галузі мистецтва, вирішив навчитись веслувати по-справжньому й записався в один з веслярських клубів на річці Лі.

Плавання човном по цій річці, особливо в суботу по обіді, дуже швидко розвиває неабияку вправність у кермуванні човном, а також спритність, потрібну для того, щоб ухилитись від барж або від човнів, якими кермують хулігани. Крім того, там ви маєте досить нагод навчитися моторно і з невимушеною грацією падати на дно човна, щоб вас не збило в воду чиєюсь буксирною лінвою.

Але стильного веслування ви там не навчитеся. Стиль я виробив, тільки потрапивши на Темзу. Тепер моїм стилем веслування всі захоплюються. Кажуть, що він дуже оригінальний.

Джордж не бував на воді й навіть біля води до шістнадцяти років. А тоді він і ще восьмеро громадян приблизно такого ж віку якось у суботу подалися до К'ю з думкою найняти там човен і прогулятися ним до Річмонда й назад; один із них, патлатий юнак на прізвище Джоскінс, запевнив їх, що це чудова розвага: він раз чи двічі плавав у човні по Серпентайну¹⁹.

Коли вони прийшли на причал, був саме відплив, сильна течія, та ще й різкий вітер, але їх це зовсім не стурбувало, і вони заходились вибирати човен.

На причалі, піднята з води, лежала спортивна вісімка; ось її вони й уподобали і попросили: «Нам оцей, будь ласка». Сторожа саме не було, і на причалі порядкував його син-підліток. Він спробував остудити їхнє захоплення вісімкою й показав на вибір два-три дуже вигідних човни для сімейних прогулянок, але ті човни зовсім не підходили юнакам: вони думали, що у вісімці матимуть найшикарніший вигляд.

Отже, хлопець спустив її на воду, а вони поскидали пальта й наготувались сідати. Хлопець порадив, щоб Джордж, який уже й тоді був у кожній компанії найважчим, сів четвертим номером. Джордж відповів, що залюбки буде четвертим номером, і миттю, зійшовши в човен, сів на місце носового, та ще й спиною до корми. Кінець кінцем його посадили як слід, а потім і всі його товариші зайняли свої місця.

Одного хлопця з дуже слабкими нервами посадили стерновим, і Джоскінс у загальних рисах пояснив йому, як стернувати. Сам Джоскінс сів загірним. Він запевнив приятелів, що гребти — дуже просте діло; нехай тільки всі роблять, як він.

Вони сказали, що вже готові, й сторожів син гаком відіпхнув їх від причалу.

Що було з ними далі, Джордж не може розповісти докладно. В нього лишились тільки переплутані згадки, як зразу, щойно вони відпливли, його сильно вдарило в попереk держакom весла п'ятого номера, а з-під , нього самого наче якимись чарами вислизнула лавка, і він гепнувся на дно човна. І ще він зацікавлено помітив, що номер другий лежить на спині, задерши вгору ноги; видно, його вхопили корчі.

Вони пропливли під мостом К'ю бортом уперед, зі швидкістю вісім миль на годину, і з усіх веслував тільки Джоскінс. Джордж, коли знов зіп'явся на свою лавку, спробував йому

---

19 Серпентайн — низка ставків у лондонському Гайд-парку.

допомагати, та ледве-но занурив весло у воду, як воно, на превеликий його подив, зникло під човном, трохи не затяглій туди і його.

А стерновий кинув обидві шворки від стерна за борт й залився слізьми.

Як вони вибрались на берег, Джордж не пам'ятає, але це забрало в них рівно сорок хвилин. На мості К'ю стовпилась ціла юрма, що з великою цікавістю стежила за ними, і кожне гукало їм інакші поради. Тричі вони спромоглись вигребтися з-під мосту, і тричі їх знов затягувало туди. І щоразу, коли стерновий, звівши очі вгору, бачив над собою міст, він наново заходився плачем.

Того дня, сказав нам Джордж, він не думав, що йому ще колись захочеться сісти в човен.

Гарріс — той більше звик веслувати на морі, ніж на річці, і каже, що як фізична вправа морське веслування йому більш до вподоби. Я про себе не можу цього сказати. Торік улітку, в Істберні, я якось найняв був маленький човник. Колись давно мені доводилось чимало веслувати на морі, і я думав, що все буде гаразд, але виявилось, що я вже зовсім розучився. Одно весло у мене заривалось глибоко в воду, а друге шалено вимахувало в повітрі. Щоб гребнути обома одночасно, я мусив стати на ноги. А на березі повно було шикарної, аристократичної публіки, і ось мені довелося пливати перед очима в неї отаким кумедним способом. Я проплив тільки півдороги, а тоді зійшов на берег і скористався з послуг одного старого човняра, щоб вернутись назад.

Я люблю дивитись, як веслує старий човняр, особливо найнятий погодинно. В його манері є спокійна краса, але нема отого прикрого поспіху, отого несамовитого поривання вперед, що дедалі більше отруює наше сучасне життя. Він не насаджується без перепочинку, щоб випередити інші човни. І якщо котрийсь човен справді його випередить, це йому не дошкуляє. Власне, його всі човни випереджають — принаймні ті, що пливають в одному з ним напрямі. Інших людей це б засмутило чи роздратувало; горда байдужість, яку виявляє найнятий човняр під час такого випробування, — це чудова наука для людей честолюбних і пихатих.

Навчитися просто веслувати з чисто практичною метою, щоб рухати човен уперед, — не бозна-яке хитре діло; зате довго треба вправлятись, перше ніж весляр зможе почувати себе невимушено, гребучи під поглядами дівчат. Найбільше клопоту завдає новачкові веслування в такт. «Комедія! — каже він, удвадцять за п'ять хвилин розчіплюючи свої весла й ваші. — Коли я веслю сам, у мене все йде гаразд!»

Дуже цікаво дивитись, як силкуються гребти в такт два новачки. Носовий ніяк не може пристосуватись до загібного, бо той, мовляв, гребе якось чудно. Загібний на ті слова сердиться до нестями й пояснює, що це він останні десять хвилин із себе пнеться, намагаючись пристосувати свої руки до неадекватної манери носового. Тоді вже ображається носовий і вимагає, щоб загібний не сушив собі голови тим, як гребе він (носовий), а більше думав про те, щоб самому гребти по-людському.

— Може, мені сісти загібним? — додає він, видимо переконаний, що тоді все зразу налагодилось би.

Ярдів сотню вони ляпають веслами з іще помірнішим успіхом, а потім загібного враз, мов блискавкою, осяває здогад, у чому ж причина всіх їхніх невдач.

— Я вже знаю, в чому річ! — гукає він. — Ти взяв мої весла! Давай їх сюди.

— То ж бо я й дивуюся, чого ними так погано гребти, — відповідає зраділо носовий і квапиться поміняти веслами. — Тепер усе піде як слід.

Проте надія їхня не справджується. Тепер загібний насилу може дотягтись руками до своїх весел, а весла носового за кожним змахом сильно б'ють його в груди. Тому вони міняються ще раз і доходять висновку, що сторож на причалі дав їм взагалі не ті весла. Вони починають лаяти його, і між ними самими відновлюється якнайкраща згода і приязнь.

Джордж сказав, що йому давно вже хочеться коли-небудь поплавати ще на дощанику з жердиною. Орудувати жердиною на дощанику не так легко, як здається. Як і у веслуванні, рухати ваше суденце вперед і спрямовувати його куди треба ви навчаєтесь швидко, але потрібні довгі вправи, поки ви навчитесь робити це з гідністю й так, щоб рукава у вас не

були мокрі аж до пліч.

З одним моїм знайомим юнаком трапилась дуже сумна пригода, коли він уперше спробував гнати дощаник. У нього відразу все пішло так добре, що він набрався самовпевненості й ходив уперед та назад по дощанику, орудуючи жердиною з такою недбалою грацією, що аж любо було дивитись. Він ішов на перед дощаника, впирав жердину в дно, а тоді перебігав на задній кінець, мов справжній досвідчений човняр. Виходило просто чудово!

Так само чудово було б і далі, якби він, на нещастя, замилювавшись красвидом, не ступив одного абсолютно зайвого кроку, коли біг назад, і не зійшов зовсім з дощаника. Жердина глибоко вгрузла в мул, і він повиснув на ній, а дощаник поплив далі. В тій позі йому не під силу було зберігати гідність. Якийсь шибеник, що йшов берегом, негайно загукав до свого приятеля, що відстав від нього: «Йди швидше подивися — мавпа на тичці!»

Я не міг порятувати товариша, бо, як на те, ми не взяли з собою про всяк випадок другої жердини. Я міг тільки сидіти й дивитись на нього. Я довіку не забуду виразу його обличчя в той час, коли жердина повільно хилилась під його вагою: в тому виразі відбивалася глибока думка.

Я спостерігав, як він помалу опустився в воду, а потім вибрів на берег, мокрий і невеселий. Я не міг стримати сміху, такий кумедний був у нього вигляд. Я довго потихеньку хихотів, та раптом збагнув, що, як добре подумати, мені має бути не до смішків. Я ж був сам на дощанику, без жердини, зовсім безпорадний, і мене несло за водою — можливо, до водоскиду в греблі.

Тоді мене взяла просто-таки злість на товариша, що отак по-дурному зійшов за борт. Невже він не міг хоч би жердину мені залишити?

Так я проплив із чверть милі, а тоді побачив рибальський дощаник, що стояв на якорі серед річки. В ньому сиділо двоє старих рибалок. Вгледівши, що я пливу прямо на них, вони стали кричати, щоб я звернув.

— Не можу! — заволав я у відповідь.

— Та ти й не пробуєш! — гукнули вони.

Підпливши ближче, я пояснив їм, у чому річ, і вони перехопили мене й позичили свою жердину. До греблі лишалося всього з півсотні ярдів. Я й досі радий, що ті рибалки трапилися там.

Вперше я вибрався поплавати на дощанику з трьома приятелями, що мали навчити мене орудувати жердиною. Ми не могли вийти всі разом, тому я сказав, що піду на річку перший, візьму дощаник і трохи побовтаюсь сам, спробую, як воно, поки прийдуть вони.

Але взяти дощаник мені не пощастило — всі вже були розібрані. І мені більш нічого не лишалося, як сидіти на березі, дивитись на річку й дождати приятелів.

Незабаром мою увагу привернув один чоловік, що плавав на дощанику. Мене здивувало те, що куртка й кашкет на ньому точнісінько такі, як на мені. Він, видно, був новачок у цьому ділі, й спостерігати його було дуже цікаво. Нізачо в світі не можна було вгадати, що станеться наступного разу, коли він упрє жердину в дно: він, певне, й сам цього не знав. То він штовхав свій дощаник проти води, то за водою, а то просто крутився на місці кругом жердини. Та хоч би що в нього виходило, він здавався однаково здивованим і невдоволеним.

Досить скоро він привернув до себе увагу всіх людей на березі, і вони почали битись об заклад, який буде результат наступного поштовху.

Тим часом на другому березі з'явилися мої приятелі. Вони теж здивувались на цього чоловіка. Він саме стояв до них спиною, і вони бачили тільки його куртку та кашкет. Вони відразу вирішили, що це не хто інший як я, їхній щирий товариш, роблю тут із себе таке посміховище, і радість їхня не мала меж. Вони почали немилосердно глузувати з бідолахи.

Я спочатку не здогадався про їхню помилку й подумав: «Яка невихованість — отак поводитися з чужісінькою людиною!» Хотів був уже сердито гукнути, спинити їх, та раптом здогадався, в чому річ, і потихеньку сховався за дерево.

Як же вони тішились, висміюючи того чоловіка! Добрих п'ять хвилин стояли вони гам і

кричали йому всяку гидоту, дражнили його, глузували, кепкували, збиткувалися з нього. Обсипали його всіма старими, заяженими дотепами і навіть вигадали декілька нових. Жбурляли в нього всіма родинними жартами, що мали обіг у нашому дружньому колі й напевне були зовсім незрозумілі йому. Нарешті він, неспроможний більше витримувати ці брутальні насмішки, обернувся до них — і вони побачили його обличчя!

Мені приємно було відзначити, що в них збереглося ще досить почуття сорому, щоб зніяковіти. Вони почали виправдовуватись і пояснювати, що помилились: думали, що він їхній знайомий. І висловили надію, що він не має їх за людей, здатних так ображати когось, крім своїх близьких приятелів.

І, звичайно, те, що вони вважали того чоловіка за свого знайомого, виправдовує їх. Гарріс колись розповів мені про одну пригоду, що сталася з ним у Булоні, під час купання в морі. Він плавав недалеко від берега, коли раптом відчув, що хтось ухопив його за в'язи й силоміць тягне під воду. Гарріс почав шалено пручатись, але той, хто його вхопив, був справжній Геркулес, і всі Гаррісові зусилля були марні. Врешті він покинув борсатись і вже відганяв думки про земне, але ворог раптом пустив його.

Гарріс став на ноги й обернувся обличчям до свого можливого вбивці. Той стояв просто перед ним і щиро реготав, але в ту мить, коли побачив Гаррісове обличчя, відсахнувся й страшенно збентежився.

— Ох... вибачте, будь ласка...— промимрив він, затинаючись.— Я гадав — це мій приятель!

Гарріс подумав, що йому ще пощастило: якби той чоловік сплутав його зі своїм родичем, то напевне втопив би зовсім.

Щоб плавати з вітрилом, теж потрібні наука й досвід, хоча підлітком я так не думав. Мені тоді здавалося, що це вміння приходить само собою, як уміння грати в гилки або у квача. Я мав товариша, що поділяв цю гадку, і одного дня, коли віяв добрий вітер, ми надумали спробувати. Ми жили тоді в Ярмуті й вирішили прогулятись угору Ярм. Найняли вітрильний човен на пристані біля мосту й відпливли.

— Вітрець сьогодні свіжий,— сказав нам човняр, коли ми відчалювали.— Краще візьміть один риф і ходіть крутим бейдевіндом, коли впливете за поворот.

Ми відказали, що неодмінно так і зробимо, бадьоро попрощались і рушили, питаючи себе подумки, де ж це той «крутий бейдевінд», яким ми повинні ходити, і звідки взяти той «риф», і що з ним потім робити.

Ми йшли на веслах, поки місто не сховалося з очей, а потім, впливши на широке плесо, над яким свистів справжній ураган, вирішили, що пора братись до діла.

Гектор — так, здається, звали мого товариша — веслував далі, а я почав розгортати вітрило. То виявилась досить складна справа, але кінець кінцем я з нею впорався. І тоді виникло питання: де ж у вітрила верх, а де низ?

Звичайно, природжений інстинкт відразу підказав нам, що низ — це верх, і ми почали піднімати вітрило на щоглі догори ногами. Дуже довго ми його піднімали, повертаючи і так, і сяк. Йому, видно, здавалося, що ми граємось у похорон і що я зображую небіжчика, а йому дісталась роль савана.

А коли воно нарешті збагнуло, що помилилось, то вдарило мене гіком по голові й відмовилось робити будь-що.

— Намочи його,— порадив Гектор.— Опустити за борт і намочи.

Він пояснив, що на кораблях, перше ніж підняти вітрила, завжди намочують їх. Я так і зробив, але від цього мені не стало легше. Не дуже приємно, коли навіть сухе вітрило липне тобі до ніг і обмотує голову, а вже коли воно мокре, аж тече з нього, тоді це дратує просто страшенно.

Та кінець кінцем ми таки підняли вітрило, коли взялись до діла вдвох. Поставили його не те що догори ногами, а скорше боком, і прив'язали до щогли фалом, який відрізали задля цього.

Я можу тільки відзначити як факт, що наш човен не перекинувся. А чому він не

перекинувся — нього я неспроможний пояснити. Я потім часто думав про це, але жодного задовільного пояснення цього дивовижного факту так і не знайшов.

Можливо, причиною була природна непокірливість усіх речей на світі. Мабуть, човен, спостерігаючи нашу поведінку, дійшов до висновку, що ми надумали задля розваги вчинити гарненьке самогубство, і вирішив поламати наші плани. Це єдина вірогідна гіпотеза, яку я зміг придумати.

З усієї сили чіпляючись обома руками за планшир, ми якось примудрялися не вилетіти за борт, однак це давалось нам нелегко. Гектор сказав, що пірати та інші мореплавці, коли налітає сильний шквал, звичайно прив'язують до чогось стерно й спускають бом-квівер, то чи не спробувати й нам зробити щось таке; та я стояв за те, щоб полишити човнові самому пливти за вітром.

Мою пораду було найлегше виконати, і врешті ми її прийняли: вперто держались і далі за планшир, а човнові полишили пливти як він хоче.

З милю він промчав угору по річці так швидко, як мені відтоді більше не доводилось плавати, та не дуже й хочеться. Потім на повороті накренився так, що вітрило до половини занурилось у воду. А тоді якимсь чудом вирівнявся й помчав просто на довгу обмілину, вкриту м'яким мулом.

Та обмілина врятувала нас. Човен, прооравши кілем мул, зупинився аж на середині її. Побачивши, що нас уже не жбурляє в усі боки, мов горошинки в свинячому міхурі, і що ми можемо рухатись як самі хочемо, ми підповзли до щогли й відрізали вітрило.

З нас було вже досить плавання під вітрилом; ми не хотіли перебирати міри, щоб не набридло. Ми поплавали з вітрилом — поплавали добре, цікаво, відчули весь смак такої плавби, а тепер, для різноманітності, вирішили пливти далі на веслах.

Узявшись за них, ми спробували зіпхнути човен з обмілини, але майже зразу одне весло переломилось. Другим ми почали орудувати дуже обережно, але весла були старенькі, і друге зламалося ще швидше, ніж перше. Далі ми вже не могли зробити нічого.

Перед нами на сотню ярдів тяглась багниста обмілина, а позаду була вода. Єдине, що нам лишалося,— це сидіти й чекати, поки хтось нагодиться й побачить нас.

Погода була не така, щоб дуже вабити людей на річку, і минуло годин зо три, поки нарешті з'явився хтось. То був старий рибалка. Він на превелику силу стяг нас із обмілини, і ми якнайганебнішим чином вернулись до пристані на буксирі.

Дорого обійшлося нам те плавання: могорич рятівникові й плата за поламані весла та за чотири з половиною години користування човном поглинули наші кишенькові гроші за багато тижнів уперед. Зате ми здобули досвід, а недарма-ж кажуть, що за досвід ніяких грошей не шкода.

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ

Редінг. На буксирі в парового катера. Обурлива поведінка малих човнів. Як вони заважають паровим катерам. Джордж і Гарріс знов ухиляються від роботи. Досить банальна історія. Стрітлі і Горінг.

До Редінга ми підпливли годині об одинадцятій. Темза там брудна й нецікава. В околицях Редінга надовго затримуватись не хочеться. Саме місто дуже старовинне, засноване ще в повиті млою часи короля Етельреда²⁰, коли датчани висадились із бойових човнів у затоці Кеннет і, ставши табором біля Редінга, плюндрували весь Уессекс. Тут-таки Етельред і його брат Альфред зітнулися з ними в бою й перемогли їх. Під час того бою Етельред молився, а Альфред бився.

Пізніше Редінг, видно, вважався підходящим місцем, куди можна було втікати, коли в Лондоні ставало непереливки. До Редінга звичайно давав драпака парламент, коли у Вестмінстері з'являлась чума; а 1625 року за парламентом подалось і правосуддя, і всі суди

---

²⁰ Англосаксонський король, що 871 року обороняв Уессекс від датчан. Під час війни помер, і трон зайняв його молодший брат Альфред.

відбувались у Редінгу. Мабуть, лондонцям таки варто було час від часу перетерпіти невеличку чуму, щоб спекатись відразу і законників, і парламенту.

Коли парламент воював із королем²¹, Редінг облягало військо графа Ессекса, а через чверть сторіччя принц Оранський розгромив там короля Якова.

В Редінгу похований Генріх I — у бенедиктинському монастирі, який він сам і заснував і руїни якого можна побачити ще й тепер. У тому самому монастирі великий Джон Гонт²² вінчався з леді Бланш.

Біля Редінзького шлюзу нас наздогнав паровий катер, що належав одним моїм знайомим. Вони взяли нас на буксир, і так ми допливли майже до Стрітлі. Як гарно пливати на буксирі в парового катера! По-моєму, куди приємніше, ніж гребти. А було б іще краще, якби не безліч отих паскудних човнів, що раз по раз траплялись на дорозі в катера, і він мусив тоді стишувати хід і зупинятись. Страшенно неприємна звичка в отих веслярів — теліпатись на дорозі в кожного парового катера. Слід би заборонити таке неподобство.

А до того ж вони ще й такі нахабні! Доводиться свистіти, поки у вас ледь казан не лусне, щоб вони нарешті зволили взятись за весла й звернути вам з дороги. Якби моя влада, я б час від часу топив човен чи два, просто задля науки.

Трохи далі за Редінгом Темза знов стає дуже гарна. Біля Тайлгерста її трохи псує залізниця, але від Меплдарема до Стрітлі вона розкішна. Трохи вище Меплдаремського шлюзу стоїть Гардвік-Гаус, де Карл I грав у кулі. Околиці Пенгборна, де є прегарний заїздик «Лебідь», напевне, знайомі постійним відвідувачам художніх виставок не гірше, ніж тамтешнім жителям.

Перед гротом ми відв'язались від катера, і Гарріс почав доводити, що тепер моя черга веслувати. Це здалось мені вкрай нелогічним. Адже зранку ми домовилися, що я допроваджу човен три милі за Редінг, а тепер ми вже були аж десять миль за Редінгом! Звісно, гребти була їхня черга.

Та я ніяк не міг переконати Джорджа й Гарріса, що вони помиляються, а тому, щоб не сперечатись марно, взявся за весла. Я гріб усього з хвилину, коли раптом Джордж побачив на воді щось чорне. Ми підгребли до нього, Джордж перехилився через борт і вхопив ту річ. А тоді зойкнув, відсмикнув руку й зблід як крейда.

То була мертва жінка. Вона легенько погойдувалась на воді, і обличчя її було лагідне й спокійне. Воно не було вродливе, бо передчасно зістаріло, схудло, змарніло; і все ж, незважаючи на печать убозтва й тяжкого життя, то було миле, приємне обличчя, і на ньому був вираз безмежного спокою, який можна часом бачити на обличчях хворих людей, коли в них утихне біль.

На щастя для нас,— бо тинятись по слідчих та по судах ми не мали ані найменшої охоти, — якісь люди ще раніш побачили її з берега, і ми передали тіло тим людям.

Згодом нам розповіли історію тієї жінки. Звичайно, це була стара, як світ, банальна трагедія. Вона покохала, і її одурено, чи то вона сама себе одурила. Так чи так, вона згрішила — з багатьма таке трапляється,— і родина та знайомі в праведному обуренні зачинили перед нею двері.

Змушена сама боротися проти лихої долі, з каменюкою ганьби на шиї, вона падала дедалі нижче й нижче. Якийсь час вона утримувала себе й дитину за дванадцять шилінгів на тиждень, які добувала тяжкою працею по дванадцять годин денно: шість шилінгів платила за утримання дитини, а рештою намагалась утримати власну душу в тілі.

Але шість шилінгів на тиждень не прив'язують душі до тіла дуже міцно. Коли між ними є тільки такий слабенький зв'язок, вони зовсім легко можуть роз'єднатись; і ось одного дня, мабуть, уся мука, вся похмура безнадія її життя постала перед її зором виразніш, ніж

---

21 Ідеться про початок англійської буржуазної революції, коли в 1642 році вибухла громадянська війна між парламентом і королем. Граф Ессекс командував парламентським військом.

22 Герцог Ланкастерський, син Едуарда III і батько Генріха IV; відогравав велику роль у політичному житті Англії в кінці XIV ст

звичайно, і глумлива примара налякала її. Вона востаннє звернулась по допомогу до друзів, але голос нещасної грішниці не зміг пробитися крізь крижану стіну їхньої респектабельності. Тоді вона востаннє сходила побачити свою дитину, обняла її й поцілувала нерадісно, зморено, не виявляючи ніяких особливих почуттів. Тицьнула їй коробку дешевеньких цукерок і пішла; а тоді за останні кілька шилінгів купила квиток і приїхала до Горінга.

Видно, з лісами, перелісками та пишними зеленими луками навколо Горінга були пов'язані найгіркіші спогади в її житті. Але жінки чомусь люблять пригортати до серця ніж, що вразив їх, та й, можливо, до гіркоти були домішані й сонячні згадки про щасливі години, проведені на цих водах, затінених віттям великих дерев, що так низько схиляється над ними.

Цілий день ходила вона в лісі понад берегом, а потім, коли настав вечір і сірі присмерки розгорнули над водами темні шати, вона простягла руки до безмовної річки, що знала її горе і її радощі. І стара річка прийняла її в свої ласкаві обійми, і поклала її змучену голову собі на груди, і втамувала біль.

Отак згрішила ця жінка в усьому — і в житті, і в смерті. Нехай їй земля пером — їй і всім іншим грішникам...

Горінг на лівому березі, а Стрітлі на правому — чарівні містечка, де непогано спинитись на кілька днів. Річкові плеса вниз аж до Пенгборна так і надять поплавати під вітрилом у сонячний день або на веслах при місяці, і весь край там сповнений краси. Ми збирались того дня допливти до Уоллінгфорда, проте любе усміхнене лице річки спокусило нас лишитися. Отож ми залишили човен біля мосту, подались у Стрітлі й підобідали в заїзді «Бик», на превелику втіху Монтморенсі.

Кажуть, ніби гори на обох берегах річки колись були одним суцільним кряжем, що перегороджував течію нинішньої Темзи, і в давнину вона закінчувалась трохи вище Горінга, вливаючись у велике озеро. Я не можу ні заперечити, ні підтвердити цього. Я просто переказую чужі слова.

Стрітлі — старовинне місто, воно засноване, як більшість міст і сіл понад Темзою, ще за бриттів і саксів. Горінг не такий гарний, і якщо ви маєте змогу вибирати, де пробути кілька вільних днів, я раджу вам зупинитись у Стрітлі. Але й Горінг по-своєму непоганий, до того ж він ближче від залізниці — на той випадок, коли вам буде треба вшитись, не сплативши рахунку в готелі.

РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ

Прання. Риба й рибалки. Про вудкарське мистецтво. Чесний ловець на муху. Рибальська історія.

Ми пробули в Стрітлі два дні й віддали там випрати свою одежу. Ми спершу самі пробували прати її в Темзі, під Джорджевим керівництвом, але нас спіткала невдача. Та ні, навіть більше, ніж невдача, бо після того прання ми опинились у гіршому становищі, ніж були до нього. Наша одежа, поки ми її не прали, була брудна, дуже брудна, це правда; але її ще можна було носити. А після того, як ми її попрали... безперечно, вода в річці від Редінга до Генлі стала багато чистіша, ніж була до нашого прання. Весь бруд, який тільки був у Темзі від Редінга до Генлі, ми зібрали під час того прання на свою одежу і втерли в неї.

Праля в Стрітлі сказала, що почуття обов'язку перед собою не дозволяє їй узяти з нас менше, ніж потрійну плату. І пояснила, що під час того прання почувала себе не пралею, а скорше землекопом.

Ми заплатили їй, і не пробувавши торгуватись.

Околиці Горінга й Стрітлі — улюблене місце рибалок. Там справді можна чудово порибалити. В річці повно щук, пліток, линів та вугрів, і можна сидіти й ловити їх з ранку до вечора.

Дехто так і робить. Але в них ніколи ніщо не ловиться. Я ні разу не бачив, щоб хтось щось уіймав у Темзі, крім хіба пічкура або дохлого kota, а яка це, самі скажіть, риболовля! І місцевий рибальський путівник теж не згадує й словом про те, що тут колись щось спіймано. В ньому сказано тільки, що там «добрі місця для риболовлі», і як судити з усього, що я бачив

у тих краях, це щира правда.

Немає в світі місця, де можна більше натішитись риболовлю або ловити рибу протягом довшого часу. Деякі рибалки приїзджать сюди порибалити на цілий день, а інші застаються тут і рибалять цілий місяць. Можна залишитися ще на довше й рибалити цілий рік; результат буде той самісінький.

«Вудкарський путівник по Темзі» каже, що «окуні та щупаки там теж ловляться». Але щодо цього «Вудкарський путівник» помиляється. Окунів і щупаків там ловлять. Вони там справді є, це я добре знаю. Їх можна там бачити, коли ходиш понад берегом: вони плавають цілими табунцями й канючать у вас печиво, вистромляючись до половини з води й роззявляючи роти. Коли ви купаєтесь, вони теж оточують вас, і заважають плавати, і докучають вам. Але щоб вони ловилися на гачок із шматочком черв'яка чи ще на щось таке, — це вже даруйте!

Сам я — рибалка абиякий. Колись я приділяв чимало уваги цьому ділу й робив, як мені здавалось, непогані успіхи. Але досвідчені рибалки сказали, що чогось справді путнього з мене не вийде ніколи, й порадили облишити риболовлю. Вони визнавали, що закидаю вудку я дуже гарно, і кмітливості мені не бракує, і природним лінивством я наділений достатньою мірою. Однак вони були певні, що справжнього рибалки а мене не буде. Бо в мене недосить багата фантазія.

Вони сказали, що для поета, автора детективних романів, газетного репортера тощо вистачило б і такої, але щоб здобути якесь реноме серед темзинських вудкарів, потрібна буйніша уява й більша винахідливість.

Дехто вважає, що для того, щоб стати добрим рибалкою, потрібна тільки здатність брехати легко й не червоніючи. Але така думка помилкова. Самі голі вигадки нічого не варті, вони до снаги й найзеленішому новачкові. Досвідченого вудкаря можна впізнати по докладних подробицях, тонких штрихах, які надають розповіді правдоподібності, і загальному враженню педантичної, майже хворобливої правдивості.

Прийти й сказати: «Ви знаєте, я за вчорашній вечір спіймав сто вісімдесят окунів» або: «Я в той понеділок витяг пічкура три фути завдовжки, вісімнадцять фунтів вагою» може абихто. Для таких вигадок не потрібна майстерність і навіть просте вміння. Вони свідчать тільки про відвагу, і більш нічого.

Ні, справжній вудкар погребує брехати отак незграбно. Його метод — ціла наука.

Він заходить спокійно, не скидаючи капелюха, вибирає найвигідніший стілець, закурює люльку й довгенько пахає нею мовчки. Дає молодим рибалкам трохи повихвалитись, а тоді, скориставшись із хвилинної паузи, виймає люльку з рота й зауважує, вибиваючи з неї попіл об ґратки каміна:

— А мені у вівторок увечері попалося таке, що й розказувати не варт.

— О! А чого ж це? — питають його.

— Бо однаково ніхто не повірить, — відповідає стариган спокійно, без найменшої гіркої нотки в голосі. Тоді знов натоптує люльку й просить господаря принести йому на три пенси шотландського.

Настає мовчанка, бо ніхто не почуває в собі достатньої впевненості, щоб заперечити старому. І йому доводиться провадити далі без будь-якої підтримки.

— Авжеж, — задумливо каже він, — я б і сам нізащо не повірив, якби мені хто таке розповів. І все ж таки це правда. Я просидів над річкою від самого обіду й до вечора і не ввіймав... ну нічогісінько. Там якихось півсотні пліточок та десятків зо два щупачків. Уже думав іти додому, бо пуття ніякого, коли ж чую — смикнуло за вудку, й добре смикнуло. Я спершу подумав — знов якась дрібнота. Підсікаю, тягну — коли ж де там! Не потягну. Півгодини воловодився — так, так, півгодини! — поки виволік. І весь час потерпав, що волосінь урветься. Нарешті витяг — і що б ви думали? Осетра! Сорокафунтовий осетер попався! На вудку! Дивуєтесь? Ще б пак не дивуватись! Господарю, ще на три пенси шотландського, будьте ласкаві.

Далі він оповідає, як чудувалися всі, хто бачив того осетра, і що сказала дружина, коли він

приніс його додому, і якої думки був про цю подію Джо Баглз.

Я якось спитав одного шинкаря з-над Темзи, чи не дратують його іноді ті побрехеньки, що розповідають рибалки у нього в шинку. Він мені відповів:

— Ні, сер. Тепер уже не дратують. Спершу мене, правда, трохи брало за печінки, але тепер і я, й моя стара залюбки слухаємо їх хоч і цілий день. Хто до чого звик, сер... Хто до чого звик.

У мене колись був один знайомий, дуже совісний хлопець. Коли він почав вудити на муху, то постановив собі ніколи не перебільшувати свого влову більше, як на двадцять п'ять процентів.

— Коли я спіймаю сорок рибин,— казав він,— то розповідатиму, ніби спіймав п'ятдесят, і так далі. Але понад це ніколи не брехатиму, бо брехати гріх.

Однак цей двадцятип'ятипроцентний план було не так легко здійснити, а точніше — він виявився зовсім нездійсненим. Моєму знайомому щастило спіймати за день щонайбільше три рибини, а як же ти додаси двадцять п'ять процентів до трьох рибин?

Тому він збільшив ліміт брехні до тридцяти трьох і однієї третини процента, але й це не годилося, коли за день попадалась лише одна чи дві рибини. Тому, задля простоти, він вирішив подвоювати число спійманих рибин.

Кілька місяців він держався цього принципу, але скоро й це перестало його задовольняти. Ніхто йому не вірив, коли він казав, що тільки подвоює кількість, а отже, він не здобув своєю поміркованістю доброї слави, зате опинився в невідгданому становищі серед інших вудкарів. Бо як йому щастило вивудити три маленькі рибки і він казав, ніби спіймав шість, тоді його брала страшна заздрість, коли він чув, яв той, кому насправді попалась тільки одна, ходив і вихвалявся, ніби спіймав два десятки.

Тому кінець кінцем він уклав сам із собою умову, якої відтоді свято дотримується: кожну спійману рибину рахувати за десять і ще десяток додавати для почину. Наприклад, коли він не спіймає жодної рибини, то каже, ніби спіймав десять,— за цією системою просто неможливо спіймати менше десяти рибин, така її основа. Ну, а якщо йому пощастить спіймати одну, він її рахує за двадцять; дві рибини рахуються за тридцять, три — за сорок і так далі.

Цей принцип дуже простий і легко здійснений, тому останнім часом висловлювано пропозиції запровадити його серед усього братства вудкарів.

Президія Темзинської спілки вудкарів років зо два тому рекомендувала прийняти його, однак декотрі зі старіших членів сказали, що погодяться тільки в тому разі, якщо коефіцієнт іще подвоїти, тобто кожну рибину рахувати за двадцять.

Якщо ви плаватимете по Темзі і у вас трапиться вільний вечір, я б радив вам завітати до котрого-небудь сільського шиночка й посидіти в залі. Ви майже напевне застанете там двох-трьох старих вудкарів, що неквапно цідять грог, і вони за півгодини наплетуть вам стільки рибальських байок, що ви їх і за місяць не зможете перетравити.

Ми з Джорджем — що сталося з Гаррісом, я не знаю, бо він зразу після сніданку сховався поголитись, а вернувшись, добрих сорок хвилин глянував свої черевики, й відтоді ми його більше не бачили,— отож ми з Джорджем та з Монтморенсі, лишившись самі, другого вечора вирушили прогулятися до Уоллінгфорда. Дорогою звідти ми зайшли до одного шиночка над річкою перепочити й підкріпитися.

Ми ввійшли в залу й посідали. Там сидів іще якийсь стариган, що курих довгу череп'яну люльку, і ми, звичайно, розбалакалися з ним.

Він сказав нам, що сьогодні дуже гарний день, а ми йому відповіли, що й учора день був непоганий, а потім ми всі троє погодились на тому, що й завтра, певне, буде непоганий день, і Джордж іще додав, що хліб у полі вдався начебто добрий.

Потім якось виринуло в розмові, що ми не тутешні й завтра вранці вже відпливаємо звідси.

Після цього розмова завмерла, і ми знічев'я почали розглядати залу. Врешті наші очі спинились на старій, запорошеній скляній скриньці, що висіла над каміном, трохи не під

самою стелею. В скриньці була рибина — форель. Я прикипів до неї очима, мов заморожений: то була не форель, а страховище. Спершу я навіть подумав, що це тріска.

— А! — озвався стариган, помітивши, куди я дивлюсь.— Гарна штучка, правда?

— Просто диво,— промимрив я, а Джордж спитав у старого, скільки, на його думку, могла важити така рибина.

— Вісімнадцять фунтів і шість унцій,— сказав наш співрозмовник, підвівшись і скидаючи піджак.— Еге,— провадив він,— це третього липня вже ось шістнадцять років буде, як я її витяг. Зразу за мостом, на пічкура. Дійшло до мене, що бачили її в річці, я зразу сказав, що спіймаю її,— і спіймав. Тепер ви навряд чи побачите тут таку. Ну, будьте здорові, панове, будьте здорові.

Він вийшов, і ми zostались самі.

Після цього ми вже не могли відвести очей від тієї рибини. Вона справді була прегарна, дивовижна. Ми ще дивились на неї, коли на дверях зали став із кухлем пива в руці тамтешній фурман, що саме зупинився перед шинком. Він теж звів очі на рибину.

— Добряча форель,— сказав Джордж, обернувшись до нього.

— Правду кажете, сер,— відповів фурман і, сьорбнувши пива, додав: — Мабуть, вас тут не було, коли цю рибину піймано?

— Не було,— відповіли ми й пояснили, що ми не Тутешні.

— Ну, тоді, звісно, ви не могли тут бути,— погодився фурман.— Ось уже скоро п'ять років тому, як я спіймав цю форель.

— А, то це ви її зловили? — спитав я.

— Авжеж, сер,— відповів добродушний чолові'яга.— Я її вивудив якось у п'ятницю по обіді отам зразу за шлюзом, тобто де був тоді шлюз. І найдивовижніше, що спіймалась вона на муху. Я вибрався вудити шук, мені форель і не в голові була, і як побачив оце одоробло на своїй вудці, то, їй же богу, трохи не впав з дива. Та й що ви хочете, вона затягла на двадцять шість фунтів. Ну, будьте здорові, панове.

За п'ять хвилин після фурмана ввійшов ще один чоловік і розповів нам, як в і н піймав цю форель рано вранці на верховодку; а коли він пішов, з'явився четвертий, поважний, флегматичний на вигляд чоловік середніх літ, і сів біля вікна.

Якусь часинку ми всі мовчали; та врешті Джордж обернувся до нього й сказав:

— Перепрошую... Ви, сподіваюся, пробачите нам, що ми, люди не тутешні й зовсім з вами не знайомі, так запросто до вас звертаємось, але мій друг і я були б дуже вдячні вам, якби ви розповіли, як ви спіймали оту форель.

— А хто вам сказав, що це я спіймав її? — здивовано спитав чоловік.

Ми пояснили, що ніхто нам того не казав, але ми якось, так би мовити, інстинктивно відчували, що її зловив він.

— Дивно... Дуже дивно,— сміючись, відповів флегматичний незнайомиць.— Бо ви таки не помилилися. Зловив її справді я. Але як ви про це здогадалися? Далєбі, диво якесь, та й годі.

І почав оповідати, як цілих півгодини морочився з цією фореллю, поки витяг її, і як у нього зламалось вудлице. А коли приніс рибину додому, то старанно зважив її, й вона затягла тридцять чотири фунти.

Потім пішов і він, а до нас вийшов сам шинкар. Ми переказали йому всі розмаїті історії про форель, розказані нам, і дуже його насмішили. Ми всі реготали до знемоги.

— Подумати лишень, і Джім Гейтс, і Джо Маглз, і містер Джонс, і старий Біллі Мондерс хвалились вам, ніби це вони її спіймали! Ге-ге-ге! Оце то так! — гоготів старий добряга.— Авжеж, то якраз такі люди, що віддали б її мені повісити в моїй залі, якби це вони зловили її. Ге-ге-ге!

А тоді розповів нам справжню історію форелі. Виявилось, що то він сам спіймав її дуже давно, ще зовсім хлопчаком, і спіймав не якимсь там особливим рибальським умінням, а чисто випадково, завдяки тому незрозумілому щастю, яке начебто завжди чекає на школяра, що в сонячний день утік з уроків і подався вудити рибу на прив'язану до довгої хворостини

шворку.

Він сказав, що ця рибина, принесена додому, врятувала його від доброї прочуханки. Навіть учитель тоді визнав, що така здобич варта потрійного правила й ділення з дробом.

Ту мить його покликали з кімнати, і ми з Джорджем знов утупили очі в рибину.

Форель була таки справді дивовижна. Що довше ми на неї дивились, то більше чудувались.

Джордж так нею зацікавився, що виліз аж на спинку стільця, щоб краще роздивитись. Та стілець раптом похитнувся, і Джордж мимовільним рухом ухопився за скриньку, щоб не впасти. Скринька відірвалась і гримнула. додолу. Джордж упав на неї, а стілець на Джорджа.

Я схопився й закричав:

— Форель! Форель ціла?

— Сподіваюся, що ціла,— відказав Джордж, підводячись і озируючись.

Але форель не була ціла. Вона лежала, розбита на тисячу уламків — а втім, може, їх там було й дев'ятсот. Я не рахував.

Нам здалось дивним і незрозумілим те, що висушена й напхана тирсою форель отак розбилась на маленькі шматочки.

І справді воно було б дивно й незрозуміло, якби та форель була висушена й напхана; але вона не була такою.

Форель була гіпсова.

РОЗДІЛ ВІСІМНАДЦЯТИЙ

Шлюзи. Джорджа і мене фотографують. Уоллінгфорд. Дорчестер. Абінгдон. Батько родини. Важкий перегін. Поганий вплив річкового повітря на характер.

Зі Стрітлі ми відпливли раненько другого дня й веслували аж до Калема, а там запливли в заводь і переночували в човні, напнувши тент.

Від Стрітлі до Уоллінгфорда Темза не дуже цікава. За Клівом цілих шість з половиною миль нема жодного шлюзу; це, мабуть, найдовший вільний перегін вище Тедінгтона, і там тренуються на спортивних вісімках оксфордські студенти.

Та хоч веслярам-спортсменам і вигідно, що там нема шлюзів, але тому, хто плаває човном задля власної втіхи, скорше доводиться шкодувати.

Ось я, наприклад, люблю шлюзи. Вони так приємно порушують одноманітність веслування. Я люблю сидіти в човні й 'повільно підійматися з прохолодних глибин на нові простори, до нових краєвидів або ж спускатися, немов залишаючи світ, а тоді чекати, поки зариплять похмурі ворота і з'явиться між ними вузька смужка денного світла. Вона ширшає, ширшає, і ось уже перед вами прослалась у всій своїй красі весела річка, і ви знов ви водите свій човен із недовгого ув'язнення на її привітні води.

Які вони мальовничі, ті шлюзи! І які милі люди — огрядний літній сторож, або його весела дружина, або ясноока донька, як приємно погомоніти з ними часинку!

Зайшла мова про шлюзи, і мені пригадалось, як ми з Джорджем колись трохи не загинули в шлюзі біля Гемптон-Корта.

Був погожий літній ранок, у шлюз набилось повно човнів. Вода повільно підіймала нас, і якийсь заповзятливий фотограф, як це часто буває на Темзі, ладнався зняти цю мальовничу картину.

Я спочатку його не помітив і тому дуже здивувався, побачивши, що Джордж квапливо розгладжує рукою штани, розкуйовджує чуб і хвацько збиває кашкет на потилицю, а потім, напустивши на обличчя привітний і трохи сумний вираз, сідає на лавку в елегантній позі, намагаючись сховати ноги.

Спершу я подумав, що він несподівано вгледів якусь знайому панночку, й озирнувся довкола, шукаючи її поглядом. Тоді мені впало в очі, що всі в шлюзі позастигали, наче вирізьблені з каменю. Всі до одного стояли або сиділи в якихсь чудних неприродних позах, мов намальовані на японському віялі. Жінки всміхались. Усі вони здавалися такими принадними! А чоловіки понасуплювали брови, прибравши суворо-благородного вигляду.

Нарешті я збагнув, у чому річ, і злякався, що вже запізно. Наш човен був найближче, і мені подумалося, що негарно буде, коли я зіпсую фотографові знімок.

Тому я хутенько повернувся до нього обличчям і став на носі човна, недбало спираючись на гак, у позі, що свідчила про спритність і силу. Я провів рукою по волоссю, скинувши один кучерик на чоло, і напустив на обличчя вираз лагідного смутку з легким відтінком презирства, — кажуть, що такий вираз мені личить.

Так ми й стояли, чекаючи знаменної миті, коли раптом ззаду хтось гукнув:

— Агов, гляньте на свій ніс!

Я не міг обернутися й побачити, в чому річ і хто це повинен глянути на свій ніс. Я зиркнув нишком на Джорджів ніс — із ним усе було гаразд. Принаймні 'жодної вади, яку б можна виправити. Тоді я скосив очі на свій власний ніс — і з ним начебто теж усе було гаразд.

— Та гляньте ж на свій ніс, роззяви! — пролунав той самий голос уже гучніше.

Потім озвався ще один:

— Виштовхніть свій ніс! Чуєте? Ви, двоє, з собакою!

Ми з Джорджем не важились озирнутися. Фотограф уже взявся рукою за ковпачок на об'єктиві й міг зробити знімок щомиті. Невже це на нас кричать? І що таке з нашими носами? Звідки треба їх виштовхнути?

Тим часом кричав уже весь шлюз, і чийсь громовий голос ревно ззаду:

— Гляньте на свій човен! Ви, в червоних із чорним кашкетах! Та хутчіше, а то на знімку вийдуть ваші трупи!

Тоді ми глянули — й побачили, що ніс нашого човна застряг між цямринням шлюзу, а вода, прибуваючи, підіймає й перехиляє човен. Ще хвилинка — і він би перекинувся. Ми блискавично похапали весла; сильний удар держаками об цямриння вмить вивільнив човен, а ми самі попадали на спину.

Ми з Джорджем вийшли не дуже гарно на тій фотографії. Таке наше щастя: звичайно, як і слід було сподіватись, фотограф скинув той дурний ковпачок зі свого дурного апарата саме в ту мить, коли ми лежали на спині, з безтямними, розгубленими обличчями, й відчайдушно дригали ногами в повітрі.

Безперечно, наші ноги вийшли на знімку найпримітнішими. Власне, крім наших ніг там мало що було видно. Вони заповнювали весь передній план. За ними ледь видніли інші човни та клаптики краєвиду, але все в шлюзі здавалось таким дрібним і незначним порівняно з нашими ногами, що решта людей, соромлячись самих себе, не схотіли замовити собі знімків.

Хазяїн одного парового катера, що вже був замовив шість фотокарток, скасував своє замовлення, коли побачив негатив. Він сказав, що візьме картки, якщо хтось зможе розшукати на них його катер, але ніхто не зміг того зробити. Катер був десь за правим Джорджевим черевиком.

Взагалі той знімок наробив чимало прикрості. Фотограф гадав, що ми з Джорджем повинні замовити по дванадцять карток, бо наші зображення займали дев'ять десятих усього знімка. Але ми відмовились. Ми сказали, що не заперечуємо, щоб нас фотографували на весь зріст, однак ж не догори ногами.

Уоллінгфорд, що лежить за шість миль від Стрітлі, — дуже старовинне містечко, де вельми активно творилась англійська історія. За бриттів то було неоковирно зліплене з глини селище, та згодом бриттів виселили з нього римляни, які замість глиняних валів набудували могутніх мурів, що їх час і досі не зміг згладити з лиця землі — так добре вміли мурувати ті стародавні муляри.

Та час, хоч і не впорався з римськими мурами, дуже скоро стер на порох самих римлян, і в тих місцях згодом дикі сакси билися з дебелими данами, поки не прийшли норманни.

Уоллінгфорд був укріпленим містом аж до самої парламентської війни. Тоді Ферфакс піддав його тривалій, жорстокій облозі, кінець кінцем узяв місто, і мури були зруйновані.

Від Уоллінгфорда до Дорчестера місцевість над Темзою дедалі гористіша, різноманітніша, більш мальовнича. Дорчестер лежить за півмилі від річки. Якщо ваш човен невеликий, до

містечка можна допливти річечкою Темом, але найкраще лишити човен біля Дейського шлюзу й іти пішки полями. Дорчестер — прегарне старовинне містечко, сповите мирною тишею і сонним спокоєм.

Дорчестер, як і Уоллінгфорд, за бриттів був містом і звався Каер Дорен, тобто «місто на воді». Пізніше римляни спорудили там великий укріплений табір, вали довкола якого ще й тепер видні як невисокі рівні підвищення. За саксів він був столицею Уессексу. Це престаре містечко було колись велике й могутнє. Тепер воно принишло осторонь гамірливого життя, куняє і снить про давнину.

Напрочуд гарні й барвисті береги Темзи біля Кліфтон-Гемпдена, та й саме село, патріархальне, тихе, все в квітах, теж чарівне. Якщо вам доведеться ночувати в Кліфтоні, найкраще зупинитись у «Скирті ячменю». По-моєму, це безперечно найоригінальніший старосвітський заїзд на всій Темзі. Він стоїть праворуч від мосту, зовсім осторонь села. Солом'яна стріха, невисокі причілки, гратчасті вікна роблять його схожим на малюнок із книжки казок, а всередині він ще більше справляє враження казкової старовини.

Героїня сучасного роману не могла б зупинитись у такому заїзді. Бо героїня сучасних романів неодмінно буває «висока, мов богиня» і має звичку раз у раз «випростуватись на весь зріст». У «Скирті ячменю» вона б щоразу буцалась об стелю головою.

Не годиться цей заїзд і для п'яних. Там для них було б забагато несподіванок: у ту кімнату треба спускатись із коридора сходишками, а в ту — підніматись. А вже зійти там сходами нагору до своєї спальні або, опинившись там, знайти своє ліжко — про це п'яній людині нема чого й думати.

Другого дня ми встали раненько, бо хотіли ще до вечора прибути в Оксфорд. Просто диво, як рано можна вставати, коли ночуєш під брезентом. Якщо лежиш на дошках, угорнувшись у плед і підклавши під голову валізку замість подушки, зовсім не так хочеться «ще п'ять хвилин полежати», як тоді, коли спиш на перині. О пів на дев'яту ми вже не тільки поснідали, а й пройшли Кліфтонський шлюз.

Від Кліфтона до Калема береги Темзи пласкі, одноманітні й нецікаві, та коли минете Калемський шлюз — найглибший і найхолодніший на всій річці,— починаються приємніші краєвиди.

Абінгдон стоїть над самою Темзою. Це типове провінційне містечко — тихе, надзвичайно добропорядне, чисте і безнадійно нудне. Воно пишається своєю старовинністю, але навряд чи може зрівнятися щодо цього з Уоллінгфордом і Дорчестером. Там колись був славетний монастир, а тепер у його освячених стінах — чи в тому, що від них лишилось,— варять пиво.

В абінгдонській церкві св. Миколая є пам'ятник Джонові Блекволу і його дружині Джейн: вони, щасливо проживши в шлюбі довгі літа, померли в один день, 21 серпня 1625 року. А в церкві св. Єлени є запис про те, що В. Лі, який помер 1637 року, «за своє життя породив на світ дві сотні без трьох». Якщо підрахувати, скільки ж це,— вийде, що родина містера Лі налічувала сто дев'яносто сім душ. Безперечно, містер В. Лі, якого п'ять разів обирали мером Абінгдона, був благодійником свого покоління, але я щиро сподіваюся, що в нашому перенаселеному дев'ятнадцятому сторіччі таких, як він, знайдеться небагато.

Перегін від Абінгдона до Ньюема-Кортні дуже гарний. Мاستок Ньюем-парк варто відвідати. Його можна оглядати у вівторок і четвер. У домі є чудова колекція картин і старожитностей, та й парк розкішний.

Чорторій нижче Сендфордської греблі, відразу за шлюзом,— якнайкраще місце для того, щоб утопитись. Там дуже сильна підводна течія; досить попасти в неї — і ви готовенькі. Над тим місцем, де вже потонуло двоє, поставлено кам'яний обеліск, і тепер з його сходинок звичайно стрибають у воду юнаки, які хочуть пересвідчитись, чи справді там так небезпечно.

Іфлійський шлюз і млин, за милю перед Оксфордом,— улюблений сюжет темзинських пейзажистів. Насправді там зовсім не так гарно, як можна думати, побачивши їхні картини. Я взагалі помітив, що в нашому світі дуже мало таких речей, які можуть зрівнятися зі своїми зображеннями.

Іфлійський шлюз ми проминули о пів на першу, а тоді, прибравши в човні й

підготувавшись до висадки, взялися за весла, щоб пропливти останню милю.

Перегін від Іфлі до Оксфорда, наскільки я знаю, найважчий на Темзі. Щоб плавати там упевнено, треба народитись і вирости в тій околиці. Я проплив там уже чимало разів, але й досі не вмію пристосовуватись. Той, хто зможе провести човен на веслах навпростець від Оксфорда до Іфлі, напевне, зміг би вжитись під одним дахом зі своєю дружиною, тещею, старшою сестрою й бабусею-служницею, що доглядала його ще немовлям.

Спочатку течія кидає вас до правого берега, потім до лівого, потім виносить на середину, тричі обкручує човен і несе його назад, у напрямі Оксфорда, а під кінець неодмінно намагається розбити об яку-небудь баржу.

А тому, звичайно, поки пропливеш ту милю, перепиниш дорогу багатьом іншим човнам, і тобі теж багато човнів перепинятиме дорогу, а наслідок, певна річ,— рясна злива крутих слів.

Не знаю, чого воно так, але на річці всі завжди робляться якісь надзвичайно дратливі. Всякі дріб'язкові прикросці, на які б ви й уваги не звернули на суходолі, доводять вас трохи не до шаленства, коли трапляються на воді. Коли Гарріс і Джордж клеять дурня на твердій землі, я тільки поблажливо всміхаюся, а коли вони поводяться, як йолопи, в човні, я лаю їх послідущими словами. А коли мені перепиняє дорогу інший човен, я буваю ладен ухопити весло й повбивати всіх, хто пливе в ньому.

Люди, на березі найлагідніші, робляться лютими й кровожерними, тільки-но сядуть у човен. Якось мені довелося катати на човні одну панночку. Важко уявити вдачу спокійнішу й лагіднішу, ніж у неї. А проте на річці її страшно було слухати.

— А, холера б його взяла! — вигукувала вона, коли якийсь нещасливий весляр опинявся в нас на дорозі.— Чого він не дивиться, куди пливе?!

А коли вітрило не хотіло підійматись на щоглу, вона хапала його, шалено торсала й кричала:

— От погань, щоб ти пропало!

Тим часом на березі вона була сама доброта й привітність.

Видно, річкове повітря погано впливає на людський характер, і, мабуть, якраз через це навіть матроси на баржах бувають не зовсім чемні один з одним і частенько вживають висловів, за якими, безперечно, шкодують у спокійнішу хвилину.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ

Оксфорд. Уявлення Монтморенсі про рай. Найнятий у верхів'ях Темзи човен, його принади й переваги. «Гордість Темзи». Погода міняється. Темза з різних поглядів. Не дуже веселий вечір. Прагнення до недосяжного. Втішна розмова. Джордж грав на банджо. Тужлива мелодія. Ще один дощовий день. Втеча. Легенька вечеря з тостом.

В Оксфорді ми пробули два досить приємних дні. В цьому місті дуже багато собак. Першого дня Монтморенсі погризся з одинадцятьма, другого — з чотирнадцятьма і, очевидно, думав, що потрапив у рай.

Ті, кого не тішить тяжка фізична праця,— тобто люди занадто слабосилі або занадто ледачі,— звичайно їдуть до Оксфорда поїздом, там наймають човен і спускаються Темзою вниз. Та для людей, сповнених сили й завзяття, краще підходить подорож річкою вгору. Негарно весь час пливати за водою. Куди більше задоволення дістанете, напружуючи м'язи, борючись із течією й просуваючись уперед навсупереч їй,— принаймні так мені здається, коли Гарріс і Джордж гребуть, а я стерную.

А тим, хто все ж таки воліє вирушати в подорож із Оксфорда, я раджу мати власний човен (звичайно, тільки в тому разі, якщо ви не можете взяти чийсь чужий, не ризикуючи потрапитися).

Ті човни, які можна найняти на Темзі вище Марло, звичайно бувають дуже добрі. Вони майже не течуть і, поки з ними поводитись обережно, дуже рідко розвалюються або тонуть. В них є лавки, на яких можна сидіти, і все — чи майже все — потрібне для того, щоб гребти

й стернувати.

Але краси в них не шукайте. Човен, найнятий на Темзі вище Марло,— це не така річ, якою можна похизуватись і в якій можна попишатись. Найнятий у верхів'ях човен не дозволяє своїм пасажирам таких дурощів і зразу спиняє навіть спроби. Це його головна, а може, і єдина перевага.

Той, хто пливе найнятим у верхів'ях човном, завжди буває скромний і ненав'язливий. Він воліє держатись тінистого берега, пливти попід деревами і більшу частину подорожі відбуває рано вранці або пізно ввечері, коли на річці небагато людей, які можуть його побачити.

А коли йому самому трапиться побачити когось знайомого, він зразу сходить на берег і ховається за деревом.

Я одного разу був у компанії, що найняла влітку човна кілька днів поплавати. Ніхто з нас доти не бачив найманого човна з верхів'їв, а коли ми його побачили, то не зрозуміли, що це таке.

Ми замовили його наперед, листом: написали, що нам потрібен звичайний човен-двійка. І коли прийшли вже з валізками на пристань та назвали свої прізвища, хазяїн човнів сказав:

— А, знаю, це ви та компанія, що замовляла двійку! Гаразд, гаразд. Джіме, піджени-но сюди «Гордість Темзи».

Хлопчак відійшов, а за п'ять хвилин вернувся, насилу посуваючи вперед якусь допотопну дупласту колоду, що мала такий вигляд, наче її недавно звідкись відкопали, та ще й відкопали вкрай необережно, пошкодивши дужче, ніж слід.

Мені з першого погляду здалося, що то рештки чогось давньоримського,—«чого саме, не знаю; можливо, труни.

Місцевість по верхній течії Темзи багата пам'ятками римської доби, і моє припущення здавалось мені вельми правдоподібним; та один з нашої компанії, поважний юнак, що трохи цікавився геологією, висміяв мою давньоримську теорію. Він сказав, що кожній хоч трохи тямущій людині (в голосі його звучав щирий жаль, що він не може зарахувати мене до таких людей) зрозуміло: хлопець знайшов кістяк викопного кита. І вказав нам багато ознак, які доводили, що кістяк цей напевне походить із дольодовикового періоду.

Щоб розв'язати нашу суперечку, ми звернулись до хлопця. Попросили, щоб він, не боячись нічого, сказав нам: чи це скелет доісторичного кита, чи давньоримська домовина?

Хлопець відповів, що це «Гордість Темзи».

Спершу ми подумали, що його відповідь — дуже вдалий жарт, і хтось із нас навіть дав хлопцеві два пенси за дотепність. Та він наполягав на своєму, і ми розсердились : адже й у жартах треба знати міру.

— Годі, годі, хлопче,— сказав наш капітан.— Не дури нам голови. Відведи ці ночви назад, до матусі, а нам прижени човен.

Тоді прийшов сам хазяїн і словом честі, як ділова людина, запевнив нас, що це справді човен, той самий човен-двійка, якого він добрав для нас, на наше замовлення.

Ми довгенько бурчали. Ми питали, чи не міг він принаймні побілити або обсмолити цю посудину, щоб її хоч можна було відрізнити від уламка розбитого корабля. Але він не міг добачити в своєму човні жодної вади.

Він, здавалось, навіть ображався на наші зауваження. Він сказав, що вибрав найкращий човен із усіх, які в нього є, і сподівався від нас більшої вдячності.

Він заявив, що «Гордість Темзи», отак як вона є, служать вірою й правдою вже сорок років — принаймні за його пам'яті! — і що досі на неї ніхто ні разу не нарікав, а тому він не розуміє, чим це вона не догодила нам.

Ми більше не сперечались.

Ми зв'язали той так званий човен мотузочками, дістали шматок шпалерів, позаліплювали ними трухлявіші місця, тоді помолилися богу й сіли в човен.

За користування тією руїною протягом шести днів з нас здерли тридцять п'ять шилінгів; а я певнісінький, що за чотири з половиною шилінги можна було купити назовсім таку саму на будь-якому складі виловлених із Темзи дров.

Третього дня погода зіпсувалась,— вибачте, це я вже про наше теперішнє плавання,— і ми вирушили з Оксфорда в дорогу додому під дрібним, але невпинним дощем.

Наша Темза — коли сонце грає блискітками в хвилях, золотить зелено-сизі стовбури високих буків, лісові стежки цяткує, гонить тіні по гладіні, рясно перли й діаманти з млинового ронить кола, зацілює лілеї, білить греблі шумовинням, і сріблить імшисті мури, й осяває всі оселі, і поля усі та луки, й мерехтить крізь очерети, й, визираючи, сміється нам із кожної затоки, і ясним вогнем жаріє на далекому вітрилі, і теплом повітря гріє,— наша Темза в ту годину золота і чарівна.

Але річка у негоду, коли дощ холодний ллється на повільні бурі води, ніби жінка тихо плаче десь у темному покої, а ліси безмовні, темні, вгорнені в туман вологий, понад берегом чатують, мов привиддя сумовите з мовчазним в очах докором, мов привиддя злих учинків, мов привиддя давніх друзів, нами зраджених, забутих,— то потік журний, похмурий через край пустих жалів.

Сонячне світло — жива кров природи. Очі матері-землі дивляться на нас тупо й бездушно, коли сонце покидає її жили. Нам тоді сумно з нею, вона ніби не впізнає, не пам'ятає, не любить нас. Тоді вона — вдова, що оплакує коханого мужа: діти торкають її руку й заглядають їй у очі, але вона не всміхнеться до них.

Цілий день ми веслували під дощем, і невесела то була робота. Спочатку ми вдавали, ніби вона тішить нас. Казали, що це все ж таки якась переміна і що річку цікаво побачити з різних поглядів. Не можна сподіватися, що весь час буде сонце, та не варто й бажати цього. Ми запевняли один одного, що природа завжди прекрасна — навіть тоді, коли вона в сльозах.

Справді, перші кілька годин ми з Гаррісом були в щирому захваті. Ми співали пісню про циганське життя, яке воно чудове й привільне, відкрите й негоді, й сонцю, й усім вітрам, і як тішить цигана дощ, і який він корисний для нього, і як циган сміється з усіх, хто не любить дощу.

Джордж радів не так бурхливо й не випускав із рук парасольки.

Перед обідом ми нап'яли тент і вже не спускали його. Тільки на носі лишили отвір, щоб хтось із нас міг гребти одним веслом та дивитись уперед. Таким способом ми пропливли дев'ять миль і зупинились на ніч трохи нижче від Дейського шлюзу.

По щирості кажучи, вечір у нас був не дуже веселий. Дощ лив рівно й безупинно. Все в човні було вогке й холодне. Вечеря нам не смакувала. Пиріг із телятиною, коли ви не дуже голодні, не лізе в горлянку. Мені хотілося смаженої рибки й котлет; Гарріс щось плів про камбалу з білою підливою, а недоїдений шматок пирога кинув Монтморенсі, але і той не захотів його, а, видимо ображений, відійшов у другий кінець човна й сів там, насупившись.

Джордж попросив, щоб ми не говорили про такі речі — принаймні доти, поки він доїсть свою холодну печеню без гірчиці.

Після вечері ми сіли грати в наполеон на дрібні гроші. Грали години півтори; за цей час Джордж виграв чотири пенси — йому завжди щастить у картах,— а ми з Гаррісом програли рівно по два пенси кожен.

Потім ми вирішили кинути гру. Гарріс сказав, що азартними іграми не можна дуже захоплюватись, бо надмірне збудження шкідливе для здоров'я. Джордж пропонував дати нам відігратись, але ми з Гаррісом не захотіли більше змагатися з долею.

Ми зготували собі грогу й трохи посиділи, погомоніли. Джордж розповів про одного свого знайомого, який два роки тому плавав Темзою, переночував у вогкому човні отаку ніч, як ця, тяжко застудився й через десять днів помер у муках від ревматичної гарячки; його вже ніщо не могло врятувати. Він був ще зовсім молодий, сказав Джордж, і саме збирався одружитись. Джордж не пам'ятав сумнішої історії.

Ця розповідь нагадала Гаррісові про одного його приятеля, що добровільно пішов на військову службу. В Олдершотських таборах він переспав у наметі одну вогку ніч — «точнісінько як оця», сказав Гарріс,— а вранці прокинувся калікою на все життя. Гарріс пообіцяв познайомити нас із ним, коли повернемось до Лондона. У нас серце кров'ю обіллється, коли ми його побачимо.

Далі, звичайно, у нас пішла дуже приємна балачка про ішіас, пропасницю, грип, бронхіти, сухоти, і Гарріс зауважив, як не до речі буде, коли хто з нас цієї ночі по-справжньому захворіє, бо де ж тут знайдеш лікаря!

Після такої розмови нам, цілком природно, захотілося чогось веселішого, і я необачно запропонував, щоб Джордж видобув своє банджо та заспівав нам які-небудь комічні куплети.

Мушу сказати, що довго умовляти Джорджа нам не довелося. Він не відбалакувався тим, що, мовляв, забув свій інструмент удома, чи ще якими дурницями. Зразу розшукав банджо й заграв «О милі чорні очі».

До того вечора я завжди вважав «О милі чорні очі» досить банальною мелодією. І мене вкрай здивував струмінь щирої туги, що його зумів видобути з неї Джордж.

Ми з Гаррісом слухали ті скорботні звуки, і в нас обох зростало бажання кинутись один одному в обійми й заридати. Насилу-насилу стримуючи сльози, ми мовчки слухали нестямно-журливий мотив.

Коли настав час для приспіву, ми навіть зробили відчайдушну спробу розвеселитись. Налили собі ще грогу й підхопили мелодію. Гарріс тремтячим від зворушення голосом заспівував, а ми з Джорджем вторували, відстаючи на кілька слів:

О милі чорні очі,
Темніші ви від ночі,
Такий у вас докір і гнів!
О...

На цьому спів урвався. Джордж, акомпануючи, взяв до того «О» таку невимовно жалібну ноту, що ми в нашому пригніченому настрої не могли вже витримати. Гарріс розридався, мов мала дитина, а Монтморенсі завив так, аж я злякався, що в нього або серце розірветься, або звихнеться щелепа.

Джордж хотів був заспівати другий куплет. Він запевняв, що вже трохи освоївся з мелодією і зможе виконувати її вільніше, невимушеніше, а тому вона звучатиме не так сумно. Одначе більшість виступила проти такого експерименту.

Робити нам більше не було чого, і ми лягли спати — тобто пороздягалися, полягали на дно човна й три-чотири години переверталися з боку на бік. Аж потім якось спромоглися заснути неспокійним сном, а о п'ятій годині ранку вже попрочились і сіли снідати.

Другий день був точнісінько такий, як і перший. Дощ лив і лив, а ми сиділи під напнутим брезентом, повгортавшись у плащі, й повільно пливли за водою.

Котрийсь із нас — не пам'ятаю, хто саме, але здається, що я,— зранку кілька разів нерішуче спробував знову Завести оту циганську бредню про те, що ми, мовляв, діти природи та що нам до вподоби негода, але нічого не вийшло. Було аж занадто очевидно, що «Я не люблю дощу, о ні!» — настільки очевидно, що співати ці слова було зовсім зайве.

Щодо одного ми були однастайні: хай там що, але ми доведемо задумане до кінця. Ми вирішили два тижні відпочивати на Темзі, і два тижні ми відпочиватимемо. Нехай навіть доведеться головою накласти — що ж, наші родичі й друзі сумуватимуть, але нічого не вдієш. Ми почували, що сплохувати перед дощем у такому кліматі, як наш,— це означатиме подати згубний приклад майбутнім поколінням.

— Лишилося тільки два дні,— сказав Гарріс,— а ми молоді й дужі. Врешті, може, нічого з нами й не станеться.

Годині о четвертій ми почали обговорювати плани на вечір. Ми щойно проминули Горінг і вирішили допливти до Пенгборна, а там уже зупинитись на нічліг.

— Ще один веселенький вечір! — буркнув Джордж.

Ми сиділи й розмірковували, що ж нас чекає. До Пенгборна допливемо о п'ятій. Вечеря скінчиться десь так о пів на сьому. Потім доведеться тинятись по селу під рясним дощем, поки настане час лягати спати, або ж сидіти в тьмяно освітленому шинку й гортати сільськогосподарський календар.

— Ех, в «Альгамбрі», мабуть, було б таки веселіше,— сказав Гарріс, на мить виткнувши голову з-під брезенту поглянути на небо.

— А тоді піти легенько повечеряти в ***²³,— докинув я зовсім мимовільно.

— Справді, трохи жаль бере, що ми вже так наважились до останку не розлучатися з човном,— відказав Гарріс, і запала досить довга мовчанка.

— Еге ж, якби ми не наважились доп'ясти собі певної смерті в цій дурній мокрій домовині,— зауважив Джордж, окинувши човен поглядом, сповненим лютої ненависті,— то варт було б згадати, що з Пенгборна десь після п'ятої — це я точно знаю — відходить поїзд на Лондон, і ми, приїхавши, якраз би встигли попоїсти й піти в те місце, що ти, Гаррісе, оце про нього згадував.

Ніхто не відповів. Ми дивились один на одного, й кожен ніби читав на обличчях двох інших свої власні ниці, негідні думки. Мовчки ми витягли й перетрусили валізу. Тоді подивились на річку перед нами й позаду. Ніде ні Душі!

Через двадцять хвилин можна було побачити, як три людські постаті, а за ними соромливо похнюплений фокстер'єр вийшли з повітки для човнів при заїзді «Лебідь» і крадькома рушили до станції. Вони мали на собі таке не вельми охайне і не вельми шикарне вбрання: чорні шкіряні черевики, досить брудні; фланелеві веслярські костюми, дуже брудні; брунатні фетрові капелюхи, геть пом'яті; плащі, зовсім мокрі; парасольки.

Сторожа біля човнів у Пенгборні ми одурили. У нас не стало духу сказати йому, що ми втікаємо від дощу. Ми залишили човен із усім, що було в ньому, під його доглядом, попросивши, щоб приготував його для нас на дев'яту годину ранку. Ну, а якщо... якщо станеться щось непередбачене, ми йому напишемо.

О сьомій годині ми були вже на Педінгтонському вокзалі й звідти подалися просто до ресторанчика, який я згадував. Там ми трохи підвечеряли, залишили Монтморенсі й замовлення, щоб нам приготували справжню вечерю до пів на одинадцятую — і рушили далі, на Лестер-сквер.

У «Альгамбрі» ми привернули до себе загальну увагу. Коли ми підійшли до каси, нас досить нечемно послали на ріг, до службового входу, ще й сповістили, що ми на півгодини спізнилися.

Не без труднощів ми переконали касира, що ми не «усланені на весь світ гутаперчові люди з Гімалайських гір», а глядачі, і він узяв гроші і впустив нас.

У залі ми справили ще більший фурор. Наші прегарно засмаглі обличчя й мальовниче вбрання притягували до себе захоплені погляди. Ми стали центром уваги всієї зали.

То була тріумфальна мить.

Після першого балету ми вийшли з театру й подались назад до ресторану, де на нас уже чекала вечеря.

Мушу визнати щиро, що та вечеря таки смакувала мені. Адже ми днів із десять жили, можна сказати, на самій холодній печені, пирогах та хлібі з повидлом. Це проста й поживна їжа, але смаком вона не чарує, і тому пахощі бургундського й французьких підлив та вигляд чистих серветок і довгих батонів постукались до нас у душу, як жадані гості.

Якийсь час ми жували й ковтали мовчки, сидячи прямо й міцно стискаючи в руках виделки та ножі, але врешті настала хвилина, коли ми повідхилялись на спинки стільців і почали їсти ліниво й недбало, попростягали ноги під столом, повпускали серветки додолю й позводили до закуреної стелі погляди, критичніші, ніж доти. Ми повідставляли свої келихи трохи далі й відчували себе добрими, мудрими й поблажливими.

Потім Гарріс, що сидів біля вікна, відхилив завіску й виглянув надвір.

Вулиця мокро лисніла в тьмяному світлі ліхтарів, що блимали з кожним подувом вітру, дощ безупинно хлющав по калюжах, і вода лилася з ринв у переповнені рівчаки. Квапливо пробігали нечисленні перехожі, скулившись під мокрими парасольками; жінки йшли, високо

---

²³ Чудовий затишний ресторанчик поблизу ***, де подають дуже смачні й недорогі французькі обіди й вечері і де можна дістати за три з половиною шилінги пляшку якнайкращого вина; але я, звичайно, не такий дурний, щоб його рекламувати. (Прим, автора).

підбравши спідниці.

— Ну що ж,— сказав Гарріс, простягаючи руку до келиха.— Ми непогано поплавали, і я від щирого серця дякую старенькій матінці Темзі,— але гадаю, що ми добре зробили, розпрощавшись з нею. Випиймо ж за Трьох, що вибралися щасливо з одного човна!

І Монтморенсі, зіп'явшись перед вікном на задні лапи і вдивляючись у ніч, уривчасто гавкнув на знак того, що він цілком схвалює цей тост.

ОПОВІДАННЯ

ЯК БУТИ БЕЗДІЯЛЬНИМ

Це тема, на якій я справді знаюся,— не гріх і похвалитись. Добродій, що в молоді мої літа причащав мене в джерелі мудрості за дев'ять гіней у семестр (без ніяких доплат), любив приказувати, що він зроду не бачив другого такого хлопця, який міг би так мало зробити за такий довгий час. І ще я пам'ятаю думку моєї бідної бабусі: навчаючи мене частіше брати в руки молитовник, вона зауважила, що дуже сумнівається, чи я коли-небудь робитиму те, чого не слід робити, зате не має ані найменшого сумніву, що я залишатиму невиконаною чимало тієї роботи, яку повинен виконати.

Боюсь, однак, що я десь так наполовину відступив від пророцтва моєї бабусі. Нехай простить мені небо, але, незважаючи на все своє лінивство, я зробив дуже багато того, чого не повинен був би робити. Проте її твердження, ніби я не робитиму багато такого, що повинен був би зробити, справдилося повністю. Я завжди був на висоті, коли йшлося про бездіяльність. У цьому нема ніякої моєї заслуги — це просто хист. Мало кому даровано його. Ледачих людей скільки завгодно, повільних — так само, але бездіяльний зроду — це рідкість. Це не та людина, що вештається без діла, заклавши руки в кишені: навпаки, найразючіша риса такої людини, що вона ні хвилини не буває вільна.

Не можна відчутти справжньої втіхи від бездіяльності, якщо не маєш повно роботи, яку повинен виконати. Невелика приємність нічого не робити, коли ти не маєш чого робити. Збавляти час тоді — це просто робота, і то найвиснажливіша. Бездіяльність — як і поцілунок — приємна тоді, коли вона вкрадена.

Багато років тому, коли я був ще юнаком, я тяжко захворів. Я так ніколи й не зрозумів, що саме підхопив тоді — хіба що сильну застуду. Але, здається, хвороба (чи як її там назвати) була досить серйозна, бо лікар сказав, що я мав би звернутись до нього на місяць раніше і що якби я спізнився ще на тиждень, то він не ручився б за наслідки. Дивна річ, але я ніколи не чував про такого лікаря, який, буди викликаний до хворого, не заявив би, що один день затримки з лікуванням рівнозначний смертельному кінцеві. Наш медичний порадник, філософ і друг — немовби герой мелодрами: він завжди з'являється на сцені саме в останню, і тільки в останню критичну хвилину. Він — це-провидіння, ось він хто, наш лікар.

Отож, як я вже казав, я тяжко захворів, і лікар звелів мені на місяць поїхати в Бакстон, давши суворі вказівки весь цей час нічого не робити.

— Відпочинок — ось чого ви потребуєте, цілковитий відпочинок,— заявив він.

Така перспектива здалась мені дуже знадливою. «Цей чоловік добре розуміє мою недугу», — подумав я і уявив собі, який пречудовий буде це час: чотири тижні *dolce far niente*²⁴ з невеличкою домішкою хвороби. Небагато її, але саме в міру, щоб відчутти присмак страждання й мати поетичніший вигляд. Я вставатиму пізно, питиму шоколад і снідатиму в капцях і халаті. Тоді буду лежати на гамаку в саду й читати сентиментальні романи з сумними кінцівками, аж поки книжка випаде з моєї безсилої руки і я відкинусь на спину, дрімотно вдивляючись у глибоку блакить, стежачи за перистими хмарками, що пропливають, наче білі вітрильники, по бездонному склепінню неба, і прислухаючись до веселого щебету пташок та тихого шелесту дерев. Або, коли я занадто підупаду на силі, щоб виходити надвір, мене вмоцуватимуть біля відчиненого фасадного вікна першого поверху, обтикуватимуть подушками, і я сидітиму, такий виснажений і привабливий, що всі гарненькі дівчата аж зітхатимуть, проходячи повз моє вікно.

І двічі на день я вибиратимусь у кріслі на коліщатах до колонади «пити води». Ох, ці води! Тоді я ще нічого не знав про них і був навіть трохи захоплений цією ідеєю. «Пити води» звучало так модно й фешенебельно, що я не міг цього не вподобати. Та ба, тільки-но минуло перших три-чотири ранки... Слова Сема Уеллера про ці води, що вони «відгонять теплою праскою», дають лише тьмяне уявлення про всю їх відворотну нудотність. Коли щось і може швидковилікувати хворого, то це саме усвідомлення того, що він муситиме щодня пити по склянці цих вод аж до повного видужання. Шість днів підряд я сумлінно

---

24 Солодке неробство (італ.)

випивав свою порцію і під кінець був уже ледь живий. Але після цього я вирішив запивати води келишком міцного коньяку із звичайною водою, і відтоді мені значно полегшало. Опісля я довідався від різних медичних світил, що спирт повністю нейтралізує дію залізистих складових частин води. Що ж, я можу тільки тішитись, що мені пощастило самотужки дійти до цього відкриття.

Але обов'язок «пити води» був лише невеличкою часткою тих мук, що я зазнав за цей пам'ятний місяць — безперечно, найнещасніший місяць у моєму житті. Більшу частину місяця я неухильно виконував лікареві вказівки й не робив анічогісінько, а тільки тинявся по кімнатах та в садку і щодня на дві години вибирався з дому в кріслі на коліщатах. Це трохи різноманітило моє існування. Подорожувати в кріслі на коліщатах, надто якщо ви не при звичасні до сильних відчуттів, набагато цікавіше, ніж може здатись випадковому спостерігачеві. Почуття небезпеки, яке хтось сторонній навряд чи й зрозуміє, ні на мить не полишає пацієнта. Щохвилини він жахається, що вся споруда може перекинутись, і цей страх особливо загострюється поблизу канави або недавно забрукованої дороги. Кожен проїжджий екіпаж начебто ось-ось зіткнеться з кріслом, а підіймаючись на узгірок чи спускаючись униз, пацієнт щоразу неминуче починає міркувати, яка буде його доля, коли раптом його слабосилий опікун — що здається вельми ймовірним — випустить крісло з рук.

Але через якийсь час навіть ця розвага втратила свою силу, і нудьга стала просто нестерпна. Я відчував, що мій розум не витримає такого тягара. У мене й без того розум не надто великий, і я подумав, що було б нерозважливо піддавати його надміру важкому випробуванню. Отож десь так двадцятого ранку я раненько встав, добре поснідав і подався пішки до Гейфільда, принадного гамірливого містечка у мальовничій долині біля гори Кайндер-Скаут, містечка, в якому я побачив, між іншим, двох гарненьких жіночок. Принаймні тоді вони були гарненькі; одна з них, минаючи мене на мосту, як мені здалося, всміхнулась, а друга саме стояла на порозі дому, зайнята дуже невдячним ділом: вона цілувала своє червонолице дитя. Але це було багато років тому, і досі, гадаю, вони обидві давно вже зробилися опасистими й сварливими. Коли я вертався назад, мені трапився один дідуган, що розбивав каміння, і в мене так засвербіли руки до роботи, що я попросив його на часину поступитися своїм місцем, у віддяку за це запропонувавши йому випити чарку. Старий виявився добросердим і вволив моє бажання. Я заходився трошити каміння з усією силою, нагромадженою в моїх м'язах протягом трьох тижнів неробства, і за півгодини натрощив більше, ніж він за цілий день. Але моя працьовитість не збудила в старому ніяких заздощів.

Наважившись на перший крок, далі я вже не стримував себе на шляху розваг: щоранку вирушав у довгу прогулянку пішки, а щовечора слухав оркестр на естраді. Але однаково дні минали таки повільно, і я був щиро радий, коли настав останній з них і я міг чимшвидше забратися з цього подагричного, сухотного Бакстона в Лондон з його суворою працею і життям. Коли ми мчали ввечері через Гендон, я виглянув з вагона. Багряна імла, що піднімалась над величезним містом, здавалося, зігрівала мені серце, а коли пізніше мій кеб загуркотів колесами, від'їжджаючи від станції Сент-Пенкрес, давній знайомий гул, що наростав круг мене, звучав для моїх вух наче найніжніша музика, якої я не чув уже багато днів.

Звісно ж, така бездіяльність упродовж цілого місяця не дала мені ніяких радощів. Бездіяльність мені до вподоби тоді, коли я не повинен бути бездіяльним, а не тоді, коли я просто не маю чого робити. Така вже моя дурна вдача. Стояти спиною до каміна й розмірковувати, як багато я маю обов'язків, мені найбільше подобається тоді, коли на моєму столі лежить величезна купа листів, на які треба відповісти негайно. Обід я люблю найдовше затягувати тоді, коли на мене чекає важка вечірня праця. І якщо з якоїсь пильної причини мені треба дуже рано встати вранці, то саме тоді більше, ніж будь-коли, я люблю полежати в ліжку зайвих півгодини.

Ах, як приємно перевернутись на другий бік і знову заснути, «тільки на п'ять хвилин»! Чи знайдеться на світі хоч одна людська істота (крім героїв «оповідок для хлопчиків» з недільних шкіл), яка без усякого примусу підводиться вранці? Є такі люди, що для них

устати в належну годину просто неможливо. Якщо вони повинні встати о восьмій, вони неодмінно лежать до пів на дев'яту. Якщо обставини зміняться і їм треба встати о пів на дев'яту, тоді їм просто несила підвестись раніш, як о дев'ятій. Вони скидаються на того державного діяча, про якого казали, що він завжди приходив точнісінько з півгодинним запізненням. До яких тільки способів вони не вдаються! То купують будильники (ці хитромудрі пристрої, що дзвонять не в ту пору і будять не тих, кого треба). То кажуть покоївці постукати в двері й розбудити їх, а коли покоївка так і зробить, вони пробурчать у відповідь «умгу» і любісінько вмощуються далі спати. Я знав одного чоловіка, який і справді підводився, коли його будили, і біг під холодний душ, але навіть це не допомагало, бо потім він знову стрибав у постіль, щоб зігрітись.

Щодо мене, то, раз уставши, я вже можу втриматись і не лягти знову. Якраз відірвати голову від подушки — ось що мені найважче дається, і ніяка рішучість, звечора така сильна, не полегшує справи. Цілий вечір марно силкувавшись засісти за роботу, я кажу собі кінець кінцем: «Ну добре, сьогодні в мене вже нічого не вийде, ось я завтра встану рано»,— і я тоді справді сповнений рішучості, тобто звечора. Однак уранці мене вже не так захоплює ця ідея, і я розмірковую, що було б краще, якби я довше посидів увечері. А потім ще ж і клопіт з одяганням, і що більше думаєш про це, то дужче хочеш відмовитись від свого наміру.

Дивна річ це наше ліжко, ця подоба могили, в якій ми випростуємо свої натруджені кінцівки і спокійно поринаємо в тишу й спочинок. «О ліжко, ліжко, райське ложе, що завжди втомленим допоможе», як співає бідолашний Гуд,— ти немов старенька нянечка для нас, вередливих хлопчиків і дівчаток. Розумних і тупуватих, нахабних і добрих, ти всіх нас садовиш на свої материнські коліна і втишуєш наші примхливі плачі. Дужа людина, яку тривожать турботи; хвора, яку діймає страждання; дівчина, що ридає через зраду коханого,— усі ми, як діти, кладемо свої зболілі голови тобі на білі груди, і ти лагідно заколисуєш нас.

Але як тяжко нам тоді, коли ти відвертаєш своє лице і не хочеш заспокоїти нас. Як довго чекати світанку, коли не приходять сон! Ох, ці жахливі ночі, коли нас пече біль і трясє гарячка, коли ми лежимо, ніби живі серед небіжчиків, втупивши погляд у темні години, що так повільно наближають нас до світанку! І ще жахливіші ночі, коли ми сидимо біля когось недужого, коли тендітний вогник, тривожачи нас, то блимне, то пригасне, а цокання годинника здається ударами молота, який вибиває життя з того, хто лежить перед нами на постелі.

Але годі вже про ліжка й спальні. Я вже й так занадто довго на них затримався, навіть як на бездіяльну людину. Краще-но вийдімо та покуримо. Це незгірше збавляє час і не виглядає так похмуро. Тютюн — це благословення для нас, курців. Важко навіть уявити, про що могли собі мізкувати канцеляристи ще до часів сера Уолтера²⁵, коли в Англії ще не знали тютюну. На мою думку, молоді люди в середні віки були такі забіякуваті лише тому, що не мали цього заспокійливого зілля. Роботи в них не було, а курити вони не вміли, отож ті хлопці й заводилися раз у раз битись та сваритись. Коли траплялась рідкісна часина без війни, вони починали зводити сімейні рахунки з сусідами, а коли й після цього лишалась вільна хвилина, вони затівали суперечки, чия наречена вродливіша, як аргументи використовуючи топірці, дрюки тощо. Питання смаку в ті дні вирішувалися швидко. Коли юнак дванадцятого сторіччя закохувався, він не відступав на три кроки, не заглядав дівчині в очі і не казав, що вона надміру прекрасна для цього світу. Ні, він казав, що вийде надвір і з'ясує це діло. І якщо надворі йому випадало спіткати іншого юнака й він розбивав йому голову — тобто перший юнак другому,— то це доводило, що його — першого юнака — дівчина справді гарна. Але якщо другий юнак розбивав йому голову — тобто першому юнакові,— в такому разі його дівчина — не дівчина першого юнака, того, якому розбили голову, а дівчина саме другого, була... Стривайте, ось я поясню простіше: якщо хлопець А розіб'є голову хлопцеві Б, тоді дівчина хлопця А — гарна; але якщо Б розбив голову А, тоді гарною була дівчина не хлопця А, а хлопця Б. Оце такий був у них метод художньої критики.

---

25 Уолтер Ралей, або Ролі (1552—1618) — англійський мореплавець і завойовник колоній в Америці.

А тепер ми запалюємо собі люльки й полишаємо дівчатам самим битися між собою.

І вони управляються з цим чудово. Вони домагаються того, щоб виконувати всю нашу роботу. З них стають лікарі, адвокати, художники. Вони керують театрами, виручають шахраїв, редагують газети. Я вже бачу той час, коли нам, чоловікам, не лишиться ніякої роботи, як тільки лежати в постелі до полудня, читати по два романи на день, частувати один одного чаєм о п'ятій годині і не сушити собі голови нічим іншим, крім обговорення найновішого фасону штанів та дискусій про те, з якого сукна пошито пальто містера Джонса і чи добре воно облягає йому фігуру. Для бездіяльних чоловіків це преславна перспектива.

ОРЕНДА «СХРЕЩЕНИХ КЛЮЧІВ»

Це історія про одного єпископа; таких історій чимало.

Якось у неділю у соборі св. Павла службу божу мав правити єпископ. Оскільки випадок цей був винятковий, усі благочестиві газети Англії відрядили до собору своїх спеціальних представників для звіту.

Одним із трьох тих репортерів був добродій такого поважного вигляду, що в ньому ніхто б і не признав газетяра. Його звичайно вважали за члена ради графства або принаймні за архідиякона. Насправді, однак, він був людиною далеко не безгрішною і полюбляв джин. Мешкав він у Боу і в згадану неділю о п'ятій годині вирушив з дому до місця своєї роботи.

У сльотаву й непривітну надвечірню пору йти пішки від Боу до Сіті — річ не надто приємна, отож і невеликий був гріх, що дорогою наш репортер разів зо два заглядав до шиночків і підбадьорював себе чарочкою улюбленого напою. Опинившись поблизу собору, він побачив, що має в запасі ще двадцять хвилин — часу саме достатньо, щоб вихилити ще одну, останню чарку. У вузькому подвір'ї поряд із цвинтарем він помітив тихий шинок і, зайшовши туди, скрадливо прошепотів, нахилиючись над прилавком:

— Прошу вас, голубко, чарочку гарячого джину.

В голосі його бриніла смиренна гордість задоволеного своєю кар'єрою священнослужителя, а вся поведінка свідчила про бажання не привертати зайвих поглядів. Буфетниця, на яку його манери й зовнішність справили належне враження, кивнула на нього хазяїнові шинку. Хазяїн непомітно придивився до обличчя відвідувача, скільки його було видно між застібнутим до самого коміра пальтом і насунутим на очі капелюхом, і його пройняв подив, що такий статечний і скромний добродій знає про існування джину.

Однак подив подивом, а клієнта треба обслуговувати. Отож замовлене питво подали, і воно йому припало до смаку. Газетяр, як добрий знавець, відразу визначив, що джин чудовий. Цей джин йому так сподобався, що він вирішив не пропускати нагоди й замовив ще чарку. За другим заходом був, можливо, і третій. А далі репортер увійшов у собор, сів на лаву й наготував блокнот.

Під час відправи його опанувала та байдужість до всього земного, яку можуть нав'язати лиш релігія або вино. Він чув, як добрий єпископ прочитав вірш із біблії — тему, якій було присвячено сьогоднішню проповідь,— і відразу ж занотував собі його. Потім він почув: «Пошосте і останнє...» — і це теж занотував. А тоді придивився до своїх записів і вразився, де ж це поділись «по-перше» і т. д., аж до «по-п'яте» включно. Він так сидів і все дивувався, а тоді підвів голову й бачить, що публіка вже встає й готується виходити. Тільки тепер йому нарешті проясніло: то це він проспав найголовнішу частину проповіді?!

Що ж тепер було робити? Він був представник однієї з провідних клерикальних газет. Цього-таки вечора йому треба було здати докладний звіт про відправу. Спіймавши за полу якогось церковнослужителя, він з тривогою запитав, чи єпископ ще в соборі. Служитель відповів, що той саме збирається виходити.

— Я мушу негайно його побачити! — схвильовано вигукнув газетяр.

— Неможливо,— похитав головою служитель.

Газетяр зовсім знетямився й закричав:

— Перекажіть єпископові, що покаянный грішник прагне поговорити з ним про сьогоднішню проповідь! Завтра буде пізно!

Служителя це зворушило, єпископа теж. Він погодився прийняти бідолаху.

Репортер зі слізьми на очах розповів єпископові всю правду, за винятком джину.

Він сказав, що він бідна людина й має погане здоров'я, що він півночі не спав і всю дорогу від Боу йшов пішки. Особливо налягав він на те, що коли не подасть звіту про відправу, це матиме катастрофічні наслідки для нього і його родини. Єпископа пройняв жаль. А ще ж йому хотілося, щоб звіт про його проповідь потрапив на сторінки газети.

— Сподіваюся, це буде вам наука і ви більше не заснете в церкві,— поблажливо усміхаючись, сказав він.— На щастя, я захопив із собою свої нотатки і можу позичити їх вам, якщо ви обіцяєте поводитися з ними дуже дбайливо й повернути мені завтра рано вранці.

З цими словами єпископ розчинив і простяг репортеріві чепурненьку чорну шкіряну валізку, в якій лежав дбайливо згорнений у трубку рукопис.

— Краще візьміть його разом з валізкою,— додав єпископ.— Тільки не забудьте завтра якнайраніш принести мені одне й друге.

Коли репортер при світлі лампи в притворі заглянув у валізку, його опанувала просто неймовірна радість. Записи дбайливого єпископа були такі детальні й чіткі, що, власне, не поступалися перед звітом. Репортер мав у руках готовий матеріал! Він так зрадів, що вирішив ще причаститися джином і з цією метою рушив до згаданого вище закладу.

— У вас тут справді пречудовий джин,— звернувся він до буфетниці, вихиливши чарку.— А чи не наллете, голубко, ви мені ще одну?

Об одинадцятій годині хазяїн чемно, але твердо запропонував клієнтові вийти з шинку, і газетяр підвівся й за допомогою хлопчини-прислужника перетнув подвір'я. Коли репортер вийшов, хазяїн помітив біля того місця, де він сидів, акуратну чорну валізку. Оглянувши її з усіх боків, шинкар побачив під ручкою мідну пластинку з вигравіруваним на ній ім'ям і титулом власника. А всередині валізки лежав дбайливо скручений рукопис, і у верхньому його кутку стояли єпископові ім'я й адреса.

Хазяїн вражено присвиснув і, втупивши у валізку вирячені очі, довго стояв над нею. Тоді надів пальто, взяв валізку і, пирскаючи сміхом, вийшов. По той бік подвір'я було помешкання каноніка, що жив при соборі; отож до нього й подзвонив шинкар.

— Перекажіть містерові ***,— звернувся він до служниці,— що мені треба його бачити. Я б не турбував його такої пізньої пори, але справа вкрай важлива.

Гостя провели на другий поверх. Там він тихо причинив за собою двері й шанобливо кахикнув.

— Отже, що сталося, містере Пітерс? (назвімо шинкаря хоча б так) — запитав канонік.

— Сер,— відповів містер Пітерс, ретельно добираючи слова.— Я щодо цієї самої оренди. Я все-таки маю на вас, добродію, надію, що ви якось там улаштуєте, щоб вона була не на чотирнадцять років, а на двадцять один.

— Боже милостивий! — обурений канонік аж схопився з місця.— То це вас принесло об одинадцятій годині вечора, та ще й у неділю, щоб морочити мені голову своєю орендою?

— Ну, не тільки це, сер,— анітрохи не збентежившись, відповів містер Пітерс.— Я маю ще одну невеличку справу до вас, ось оцю.— І власник шинку поклав перед каноніком валізку, а тоді розповів усю пригоду з нею.

Канонік витріщився на гостя, а гість на каноніка.

— Це якесь непорозуміння,— промовив нарешті канонік.

— Ніякого непорозуміння,— заперечив містер Пітерс.— Я зразу, як його побачив, укмітив, що діло тут нечисте. До нас такі не заглядають, і я бачив, як він ховав лице. Коли це не наш єпископ — уважайте, що я нічогосінько не тямлю в єпископах, це я вам кажу. Та й ось же його валізка і його проповідь.

Містер Пітерс схрестив руки на грудях і чекав, що скаже канонік. Той сидів і міркував. Що ж, в історії церкви таке траплялося, і в нинішній пригоді нема нічого неймовірного.

— Хто-небудь, крім вас, знає про цю пригоду?

— Жодна жива душа,— відказав містер Пітерс.— Поки що.

— Я гадаю, містере Пітерс... Гадаю, що нам пощастить продовжити вашу оренду до

двадцяти одного року.

— Широ вам дякую, сер,— сказав містер Пітерс і вийшов.

Наступного ранку канонік прибув до єпископа й виклав перед ним валізку.

— А-а, отже, це він передав її через вас,— весело промовив єпископ.

— Так, сер,— відповів канонік.— Хвалити бога, що він приніс її саме мені. Я вважаю за свій обов'язок поінформувати ваше преосвященство, що мені відомі обставини, за яких ви залишили цю валізку.

Єпископ трохи ошелешено засміявся, побачивши докірливий погляд каноніка.

— Може, й справді мені не слід було так робити,— примирливо сказав він канонікові.— Але все добре, що добре кінчається,— і єпископ знов засміявся.

Канонік не витримав.

— Ох, сер! — запально вигукнув він.— В ім'я творця... заради нашої церкви, прошу вас... благаю вас ніколи більш не допускатись такого!

В єпископі почав прокидатися гнів.

— Та в чому річ? Чого ви через якусь там дрібницю так розходилися? — вигукнув він, але страдницький вигляд каноніка не дав йому говорити далі.— Як до вас потрапила ця валізка? — спитав єпископ.

— Мені її приніс власник «Схрещених ключів»,— відповів канонік.— Учора ввечері ви забули її в його закладі.

Єпископ розтулив рота й важко осів у крісло. Трохи опам'ятавшись, він розповів канонікові, як усе було насправді, і бідолашний канонік досі силкується в це повірити.

ЛЮДИНА, ЩО ПРАГНУЛА КЕРУВАТИ

Мені розповідали — і я не маю підстав не вірити, бо це говорили люди, які добре його знали,— що у півторарічному віці він заливався гіркими слізьми, коли бабуся не дозволяла йому годувати її з ложечки. А коли він мав три з половиною роки, його виловили ледь живим із діжки з водою, куди він забрався, щоб навчити жабу плавати.

Через два роки він мало не втратив лівого ока, показуючи кішці, як треба переносити її кошенят, щоб їм не було боляче. Десь так о цій самій порі його дуже сильно вжалила бджола, що її він хотів пересадити з одної квітки, де вона, на його думку, тільки марнувала час, на іншу, багатшу медом.

Він просто палав бажанням допомагати іншим. Він міг просидіти цілий ранок перед старою квочкою, пояснюючи їй, як слід висиджувати курчат; він залюбки відмовлявся від пообідньої прогулянки по ягоди і залишався вдома лущити горіхи для своєї улюблениці-білочки.

Ще не мавши й семи років, він уже підказував матері, як треба поводитись із дітьми, а батькові дорікав, що той неправильно його виховує.

В дитинстві він над усе любив доглядати за іншими дітьми. Це давало йому величезну втіху, а для них було не меншою прикрістю. Він самохіть брав на себе цей неспокійний обов'язок, зовсім не маючи на думці винагороди чи подяки. Йому було байдуже, старші це діти чи менші від нього, дужчі вони чи слабкіші — будь-де й будь-коли натрапивши на них, він одразу брався доглядати за ними.

Одного разу під нас шкільної прогулянки в лісі десь здалеку почувся крик. Учитель побіг туди з'ясувати, в чому річ, і побачив таке видовище: Поплтон лежить ницьма на землі, а на ньому сидить верхи його двоюрідний брат, удвічі важчий і сильніший за нього, і розмірено гамселить кулаками свою жертву. Звільнивши Поплтона, вчитель запитав:

— Чого ти не граєшся з однолітками? Чого лізеш до старших?

— Перепрошую, сер,— відповів Поплтон.— Я доглядав за ним.

Він став би доглядати й за Ноем, якби той трапився йому під руку.

Він був дуже добрий хлопчик і, навчаючись у школі, охоче дозволяв усім списувати зі своєї грифельної дошки. Він навіть наполягав, щоб його товариші це робили. Він бажав їм добра. Але оскільки його відповіді щоразу виявлялись хибними і відзначалися своєрідним

неповторним безглуздям, то й наслідки для тих списувачів бували вельми сумні. Після цього, — з суто дитячою легковажністю, яка не бере до уваги мотивів, а керується тільки результатами,— вони дожидалися його біля виходу й немилосердно лупцювали.

Вся його енергія йшла на повчання інших, а на власні справи її вже зовсім не лишалося. Він приводив недосвідчених підлітків до себе додому й навчав їх боксу.

— Ану спробуй, бий мене в ніс,— казав він, стаючи в оборонну позицію.— Не бійся, гати щосили!

І підопічний гатив... Тільки-но наш герой приходив до тям, а кров, що текла йому з носа, більш-менш утамовували, як він ревно брався пояснювати супротивникові, що той усе зробив не так і що він, Поплтон, легко б міг оборонитись, якби удар було завдано за правилами.

Показуючи новачкам під час гри в гольф, як треба бити по м'ячу, він двічі підбивав собі ногу і щоразу після того накульгував цілий тиждень. Що ж до крикету, то одного разу з його ворітець вибили середню стійку саме в ту мить, коли він захоплено пояснював котромусь гравцеві, як слід атакувати ворота супротивника. Тоді він надовго заходився сперечатися з суддею про те, чи вибув він із гри, чи ні.

Розповідають, як, переправляючись через Ла-Манш під час шторму, він, украй схвильований, вискочив на капітанський місток і заявив капітанові, що «оце щойно бачив вогонь за дві милі ліворуч». А їдучи омнібусом на верху, він неодмінно сідає поряд з візничим і весь час показує йому на різні об'єкти, що можуть завадити рухові екіпажа.

Саме в омнібусі ми з ним і познайомились. Я сидів ззаду за двома дамами. Підійшов кондуктор одержати гроші за проїзд. Одна з дам простягла йому шестипенсову монету й сказала: «До Пікаділлі-Серкус», що коштувало два пенси.

— Ні,— озвалася друга.— Адже я вам винна шість пенсів. Ви дайте мені чотири пенси, і я заплачу за нас обох,— і вона подала кондукторові шилінг.

Кондуктор взяв і цю монету, видав два двопенсових квитки й став міркувати, скільки він має дати решти.

— Дуже добре,— промовила та дама, що дала йому шилінг.— Дайте моїй приятельці чотири пенси.

Кондуктор так і зробив.

— Тепер ви дайте ці чотири пенси мені.

Приятелька віддала.

— А ви,— звернулася дама знову до кондуктора,— дайте мені вісім пенсів, і ми з вами розрахуємось.

Кондуктор недовірливо відлічив їй вісім пенсів — одну монету в шість пенсів, одержану від першої дами, тоді один пенс і ще дві монетки по півпенса, які він дістав зі своєї сумки,— і відійшов далі, забурмотівши собі під ніс, що він не арифмометр і не повинен уміти рахувати з блискавичною швидкістю.

— Тепер,— обернулася старша дама до молодшої,— я винна вам шилінг.

Я думав, що епізод цим і вичерпається, аж раптом один червонолиций добродій, що сидів по другий бік проходу, заявив на весь голос:

— Кондукторе, ви недодали цим дамам чотири пенси!

— Хто це кому недодав чотири пенси? — обурився кондуктор з горішньої сходинки.— Квиток коштує два пенси.

— Двічі по два пенси це не вісім пенсів! — запально заперечив червонолиций добродій.— Скільки ви йому дали, пані? — звернувся він до першої дами.

— Шість пенсів,— відповіла дама, перевіrivши свій гаманець.— А потім, пригадуєте, я дала ще чотири пенси вам? — додала вона, обертаючись до приятельки.

— Дорогенькі ж у вас вийшли квитки,— зауважив простакуватий на вигляд пасажир, що сидів ззаду.

— Та що ви, голубонько, хіба це могло бути?!— здивувалася друга дама.— Адже я з самого початку була винна вам шість пенсів.

— Але ж я вам дала чотири пенси! — наполягала перша.

— Ви дали мені шилінг,— сказав кондуктор, підійшовши ближче і осудливо тицяючи пальцем на старшу даму.

Та кивнула головою.

— А я вам дав одну монету в шість пенсів і дві по пенсу, так?

Дама підтвердила.

— А їй,— кондуктор показав на другу даму,— дав чотири пенси. Правильно?

— І ці чотири пенси, пригадуєте, я віддала вам,— підхопила молодша дама, звертаючись до старшої.

— Стривайте, так тоді виходить, що я віддав зайвих чотири пенси! — зняв крик кондуктор.

У цю хвилину знову втрутився червонолиций добродій:

— Але ж друга дама ще раніше заплатила вам шість пенсів!

— А їх я віддав їй.— І кондуктор удруге тицьнув пальцем на старшу даму.— Нема в мене цих клятих шести пенсів! Дивіться ось у сумку, як хочете. Жодного шестипенсовика нема!

На цей час уже ніхто не міг пригадати, як усе відбувалося насправді, кожен кричав щось своє і суперечив сам собі та іншим.

Червонолиций добродій заходився відновлювати справедливість і, перше ніж омнібус доїхав до Пікаділлі-Серкус, троє пасажирів уже пообіцяли поскаржитись на кондуктора за непристойні вислови. Кондуктор викликав полісмена і записав прізвища й адреси обох дам, погрожуючи притягти їх до суду за недоплачені чотири пенси (які, до речі, вони мали щирий намір віддати йому, якби не заборонив їм червонолиций добродій). Під кінець дороги молодша дама остаточно пересвідчилася, що приятелька хотіла її обдурити, а старша, не витерпівши такої образи, вдарила у сльози.

Червонолиций добродій, так само, як і я, їхав далі, до вокзалу Черінг-Крос. Біля каси з'ясувалося, що обом нам потрібні квитки до тієї самої станції, отож ми поїхали разом. І всю дорогу він без угаву обговорював питання про чотири пенси.

Розпрощалися ми біля хвіртки мого будинку, де він висловив свою надзвичайну радість від того, що ми майже сусіди. Я так і не зрозумів, чому він так прихилився до мене. Балачки у нього були нуднощі, і я насилу приховував неприязнь до нього. Згодом я довідався, що це була така чудна риса його вдачі — захоплюватись кожним, хто тільки не кидав образ йому просто в очі.

Через три дні він без попередження вбіг до мене в кабінет,— очевидно, вже вважаючи себе найближчим моїм другом,— і заходився перепрошувати, що не завітав раніше. Я охоче дарував йому цю невеличку недбалість.

— Дорогою до вас я зустрів листоношу,— сказав він, простягаючи мені синій конверт.— І він дав мені ось це для вас.

То був рахунок за воду.

— Ви повинні протестувати,— вів він далі.— Рахунок по двадцять дев'яте вересня, а тепер ще тільки червень. І не думайте платити наперед.

Я відповів щось у тому дусі, що, мовляв, за воду все одно доведеться платити, то яка різниця — в червні чи в вересні.

— Не в тому річ! Принцип, ось що важливе,— запалився він.— Нащо вам платити за воду, якою ви ще не користувались? Яке вони мають право вимагати з вас те, чого ви не повинні робити?

Розводився він красномовно, а я був такий дурень, що слухав його. І за півгодини він переконав мене, що йдеться тут про мої права людини й громадянина і що коли я сплачу цих чотирнадцять шилінгів десять пенсів у червні, а не у вересні, то буду не гідний спадкових привілеїв і прав англійця, освячених кров'ю предків.

Він незаперечно довів мені, що водопровідна компанія зовсім не має рації, і, здаючись на його підмову, я сів і написав образливого листа директорові компанії.

Секретар компанії відповів так: беручи до уваги позицію, на яку я став, вони вважають,

що цю справу слід розглянути в судовому порядку, і гадають, що мій адвокат не відмовиться взяти на себе клопіт виступити в обороні моїх інтересів.

Поплтон був просто захоплений, коли я показав йому цього листа.

— Можете покластись на мене,— заявив він, згортаючи листа й ховаючи в кишеню.— Ми їм покажемо.

Я поклався на нього. Єдине, чим я можу виправдатись — це надзвичайною своєю заклопотаністю в той час. Я саме писав твір, що тоді називався «драмою-комедією». І ту незначну кількість тверезого глузду, яку мені даровано, я повністю вклав у п'єсу.

Ухвала мирового судді трохи остудила мій запал, але ще дужче розпалила завзяття мого новоявленого приятеля. Всі мирові — це старі неприторенні²⁶ дурні, заявив він. Справу треба передати вище.

У вищій інстанції суддя, дуже люб'язний старий пан, сказав, що, зважаючи на неясність у формулюванні приміток до даної статті закону, він схиляється до висновку про можливість звільнити мене від сплати судових витрат водопровідної компанії. Таким чином на цю справу пішло в мене не дуже багато грошей — якихось півсотні фунтів, включаючи й ті первісні чотирнадцять шилінгів десять пенсів за воду.

Після цього наша приязнь трохи охолола. Але ми мешкали близько один від одного, і мені хоч-не-хоч доводилось часто бачити його і ще частіше чути про нього.

Особливою запопадливістю відзначався він на різних балах і бенкетах, причому найбільшої шкоди міг заподіяти тоді, коли бував у найкращому гуморі. Жодна людина на світі не вклала так багато праці в загальні веселощі і не викликала цим такої відчайдушної нудьги.

Якось увечері на різдво зайшов я до одного приятеля й бачу там таку картину: Поплтон грає на фортепіано, а чотирнадцять чи п'ятнадцять підстаркуватих леді й джентльменів повагом дріботять навколо крісел, розставлених уряд посеред вітальні. Час від часу він переставав грати, і тоді всі учасники забави, очевидно раді перепочинкові, знеможено падали в крісла — всі, крім одного, котрий хуленько шмигав у двері, а решта присутніх проводили його заздрісними поглядами.

Стоячи на порозі, я вражено спостерігав цю похмуру сцену. Незабаром до мене підійшов один із тих щасливців, які вибули з гри, і я попросив його пояснити, що за дивовижа тут діється.

— Ет, і не питайте! — роздратованим тоном відповів він.— Нова ідіотська витівка Поплтона.— І додав розлючено: — А потім ще мусимо грати у фанти.

Служниця все вичікувала нагоди доповісти про мій прихід. Але я попросив її не робити цього, підсиливши своє прохання шилінгом, і непомітно зник.

Після ситного обіду він звичайно пропонував улаштувати танці й чіплявся до вас, щоб ви згорнули килим або допомогли йому пересунути рояль у найдальший кутку кімнати.

Поплтон знав стільки найрізноманітніших застільних ігор, що цілком міг би відкрити своє власне невелике чистилище. В самий розпал якоїсь цікавої розмови або в ту мить, коли ви перебували в приємному тет-а-тет з гарненькою дамою — невідь звідки він раптом налітав на вас і гукав: «Швидше! Ходімо! Будемо грати в літературну вікторину!» Він волік вас до столу, клав перед вами аркуш паперу і вимагав: «Змалюйте вашу найулюбленішу героїню з роману». І пильно стежив, щоб ви таки змалювали.

Нещадним він був і до самого себе. Щоразу він перший зголошувався проводити на станцію стареньких дам і нізащо не відступав від них до тієї хвилини, поки не всадовлював

---

26 НЕПРИТОРЕННИЙ, а, е, розм. Який відзначається великою мірою негативної ознаки; несосвітений (несусвітній); // Уживається як лайливе слово. [Софія:] *Докажу я, на всіх докажу, не виховається!..* [Репиха:] *Навіжена, неприторенна!..* (Марко Кропивницький, III, 1959, 78).

[Словник української мови: в 11 томах. — Том 5, 1974. — Стор. 370.](#)

кінець кінцем не в той поїзд. Саме він улаштував з малечою забави в «диких звірів» і до того залякував бідних дітлахів, що вони потім цілу ніч не спали й плакали зі страху.

Завжди сповнений щонайкращих намірів, він міг би вважатись за незрівнянно добру людину. Відвідуючи хворих, він неодмінно приносив у кишені що-небудь смачненьке — і обов'язково шкідливе для недужого, таке, що могло тільки погіршити його стан. Він організовував своїм коштом прогулянки на яхтах і запрошував людей, які страждають від хитавиці; а коли потім вони терпіли муки, їхні нарікання він вважав за чорну невдячність.

Ще він надзвичайно любив бути розпорядником на весіллі. Одного разу він так чудово все розрахував, що молода прибула до церкви на три чверті години перед молодим, і день, який мав би бути для всіх радісним святом, охмарили переживання зовсім іншого характеру. Іншим разом він забув покликати священика. Єдине тільки, що, зробивши помилку, він охочісінько це визнавав.

На похороні він також завжди був на першому плані: пояснював зажуреним родичам, як це добре для всіх навколишніх, що небіжчик нарешті віддав богу душу, і висловлював святобливу надію, що невдовзі й вони всі підуть за його прикладом.

Але не знав він більшої радості, як брати участь у хатніх сварках. На багато миль навкруг не траплялося жодної родинної колотнечі, до якої він не був би причетний. Починав він звичайно як миротворець, а кінчав у ролі головного свідка скаржника.

Якби він був журналістом чи політиком, блискучий хист до розуміння чужих справ завоював би йому загальну повагу. Лихо його було в тому, що він силкувався прикладати свої таланти до життя.

ЛЮДИНА, ЩО ЗБИЛАСЯ З ПУТТЯ

Уперше я зустрівся з Джеком Барріджем років десять тому на іподромі в одному з північних графств.

Дзвін щойно оповістив, що незабаром почнеться головний забіг. Я ходив спроквола, застромивши руки в кишені, й спостерігав скорше людське стовпище, ніж перегони, коли знайомий жокей, що біг до стаєнь, ухопив мене за руку й хрипко прошепотів на вухо:

— Вдар скільки сили по місіс Уоллер. Певне діло.

— Вдарити... по кому?

— По місіс Уоллер,— ще настійливіше повторив він і побіг далі.

Я проводжав його зчудованим поглядом. Що такого вчинила ця місіс Уоллер, що я маю здійснити на неї руку? І навіть якщо вона справді чимось завинила, то чи годиться так поводитися 'з жінкою?

В ту хвилину я саме проходив попід трибунами і, звівши очі вгору, побачив, що на дошці тоталізатора написано крейдою: «Місіс Уоллер — дванадцять до одного». Аж тоді я збагнув, що Місіс Уоллер — це кобила, а подумавши ще трохи, дійшов до висновку, що порада мого знайомого, перекладена на пристойнішу мову, означала: «Постав на Місіс Уоллер, скільки зможеш».

«Е ні, дзуськи,— сказав я сам собі.— Я вже ставив напевне, за підказкою. Якщо надумаю ще коли поставити, то заплющу очі й тицьну пальцем у список коней»

Однак слова знайомого таки пустили корінець. Вони все крутились у мене в голові, й навіть пташки над головою щebetали: «Вдар по Місіс Уоллер, вдар по Місіс Уол- лер».

Я намагався взяти себе в руки. Нагадував собі про свої давні авантюри. Однак нездоланне бажання якщо не всадити всі свої гроші, то хоч би ризикнути півсовереном тільки сильнішало від того, що я з ним борюся. Я почував, що як не поставлю на Місіс Уоллер, а вона виграє, то довіку собі не пробачу.

Я був по другий бік поля й не мав часу вернутись на трибуну, бо коней уже виводили на старт. За кілька кроків від мене під білим парасолом голосно вигукував остаточні ставки вуличний букмекер — дебелий добродушний чолов'яга з чесним червоним обличчям.

— Як Місіс Уоллер? — спитав я його.

— Чотирнадцять до одного,— відповів він.— І хай вам пощастить.

Я дав йому півсоверена, а він виписав мені квиточок. Я сховав його в жилетну кишеньку й побіг дивитись на перегони. На мій превеликий подив, Місіс Уоллер виграла. Я не звик до такого і тому так схвилювався, що зовсім забув про свою ставку й згадав про неї аж за годину.

Я подався шукати чолові'ягу під білим парасолем, але там, де я начебто покинув його, ніякого білого парасоля не було видно.

Втішаючи себе думкою, що так мені й треба, коли я, мов дурень, звірився на вуличного «букі», я повернувся й рушив до свого місця. Раптом чийсь голос гукнув мене:

— А, ось і ви, сер! Вам же треба Джека Барріджа. Йдіть сюди, сер!

Я озирнувся і вгледів Джека Барріджа зовсім поруч.

— Я бачив, що ви мене шукаєте,— сказав він,— але не міг догукатись. Ви ж не з того боку галереї шукали.

Мені було приємно, що враження від його чесного обличчя не підвело мене.

— Дуже вам вдячний,— подякував я йому.— А я вже й не сподівався побачити вас. І свої сім фунтів,— додав я, всміхаючись.

— Сім фунтів десять шилінгів,— поправив він.— Ви забули про свою ставку, сер.

Віддавши мені гроші, він вернувся до свого парасоля.

Йдучи з іподрому, я ще раз побачив його. Якийсь волоцюга лупцював худу, змарнілу жінку. Довкола зібрався невеликий натовп і в задумі дивився на ту сцену.

Джек відразу оцінив ситуацію й почав стягувати з себе піджак.

— Гей, ви, шановний англійський джентльмене! — гукнув він волоцюзі.— Повертайте-но сюди, побачимо, як у вас це діло зі мною вийде!

Волоцюга був здоровий лобур, а Джек, видно, боксер не першорядний. Не зчувся він, як уже мав синець під оком і розтовчену губу. Та, незважаючи на це — і не тільки на це,— Джек не піддався й урешті таки збив волоцюгу з ніг.

А потім, допомагаючи йому підвестись, доброзичливо шепнув:

— Ну чого ти завівся з жінкою, га? Такий здоровило! Трохи мені не всипав. Щось тобі, мабуть, у голову шибнуло.

Цей чоловік мене зацікавив. Я дочекався його, і ми пішли разом. Він розповів мені про свою домівку в Лондоні, на Майл-Енд-род, про батька з матір'ю, про менших братів та сестер, про те, що він хоче для них зробити. Доброта неначе сочилася з усіх пор його обличчя.

Багато хто з перехожих, видно, знав Джека, і кожен, побачивши його червоний круглий вид, мимоволі починав усміхатись. На розі Гай-стріт нам зустрілося вбоге дівча-підліток. Розминаючись із нами, воно промовило:

— Добри вечір, містере Баррідж.

Він моторно обернувся й піймав дівчинку за плече:

— Як дато?

— Знов без роботи, містере Баррідж. Адже ж фабрики всі позачинялись,— відповіло дівча.

— А матуся?

— Не полегшало їй...

— За що ж ви живете?

— Джіммі тепер трохи заробляє, містере Баррідж...

Він видобув з жилетної кишені кілька соверенів і тицьнув дівчинці в руку.

Вона, затинаючись, забурмотіла слова подяки.

— Ну, годі, годі, мала,— перебив він її.— Неодмінно напишіть мені, як не налагодиться у вас. А де знайти Джека Барріджа — самі знаєте.

Увечері, гуляючи по місту, я опинився біля готелю, де жив Джек Баррідж.

Вікно обідньої зали було розчинене, і з нього лилася в туманну ніч старовинна застільна пісня. Заспівував Джек. Його гучний життєрадісний голос, мов подув вітру, своєю людяною бадьорістю вимітав із серця всю негідь. Він сидів за столом на чільному місці серед веселої

компанії. Я трохи постояв, дивлячись на неї,— і світ здався мені не таким похмурим, як я його часом уявляв.

Я вирішив, що відшукаю Джека, коли повернусь до Лондона, і якимось увечері справді вирушив шукати той завулок біля Майл-Енд-род, де він мешкав.

Тільки-но я звернув за ріг, як просто на мене викотив Джек, правуючи двоколкою. То був чепурненький екіпажик з добрим конем у запрягу. Поруч Джека сиділа охайна зморшкувата бабуся, і Джек відрекомендував її мені як свою матір.

— Я йому товчу, щоб він яку-небудь кралю біля себе садовив, а не таку стару бабу, що тільки всю картину псує,— мовила старенька, злязючи на землю.

— Таке скажете,— відповів він сміючись, теж зіскочив додолу й віддав віжки хлопчаків, що нагодився тут.— Ви у мене, матусю, ще будь-якій кралі носа втрете.

Я завжди обіцяв моїй матінці, що колись вона їздитиме у власній колясці, — звернувся Джек уже до мене.— Правда, матусю?

— Авжеж, авжеж,— відповіла старенька, жваво переступаючи вгору сходинками.— Ти в мене добрий син, Джеку, гріх нарікати.

Я зайшов слідом за ними до вітальні. Всі, хто був там, аж засяяли, побачивши Джека, й дружно привітали його радісними словами. Двері за мною зачинились, і старий непривітний світ zostався за ними. Мені здалось, наче я перенісся в країну, населену героями Діккенса. З бездонних Джекових кишень з'явився тютюн для старого батька; величезне гроно тепличного винограду для хворого сусідського хлопчика, що жив у них; книжка Генті, улюбленця хлопчаків,— для непосидючого шибеника, що назвав його дядечком; пляшка портвейну для немолодої жінки з утомленим одутлим обличчям, їхньої родички, як я дізнався згодом; цукерки для малюка (чийого — я так і не зрозумів) у кількості, достатній, щоб у того малюка цілий тиждень болів живіт; і нарешті — згорточок нот для меншої сестри.

— Ми неодмінно зробимо з неї леді,— сказав Джек, пригорнувши її сором'язливе личко до свого барвистого жилета й перебираючи товстими пальцями шовкові кучері.— А як виросте велика — віддамо за жокея.

Після вечері він зготував із віскі предобрый пунш і почав умовляти стареньку господиню пристати до нашої компанії. Вона довго відмовлялась, але нарешті здалася й на очах у мене вицідила повну склянку. А для малечі Джек наколотив якоїсь дивовижної суміші, що її назвав «сонним зіллям». До її складу входили гарячий лимонад, імбирне вино, цукор, апельсиновий сік і малиновий оцет. Суміш справила сподіваний ефект.

Я засидівся у них допізна, вислуховуючи оповідки з невичерпних Джекових запасів. Здебільшого він сміявся разом з нами, і від його гучного заразливого реготу аж підскакували дешевенькі скляні цяцьки на каміні. Але інколи на його обличчя набігала тінь якогось спогаду, і тоді воно поважніло, а густий Джеків голос ледь тремтів.

Пунш трохи розв'язав язика, і старі батько й мати почали співати синові справжні дифірамби, та Джек урвав їх майже брутально.

— Годі вам, мамо,— сердито буркнув він.— Як я що роблю, то для власної втіхи. Мені до вподоби, коли всім біля мене добре. А як їм погано, мені це ще прикріше, ніж їм.

Після того я не бачив Джека понад два роки. Аж раптом одного жовтневого вечора, гуляючи по Іст-Енду, зіткнувся з ним, коли він виходив із каплички на Бардет-род. Він так змінився, що я б не впізнав його, якби не почув, що одна перехожа привіталася з ним:

— Добри вечір, містере Баррідж!

Пишні баки надавали його червоному обличчю виразу грізної респектабельності. Вдягнений він був у кепсько пошитий чорний костюм і в одній руці ніс парасольку, а в другій — книжку. Якимсь незбагненим чином він примудрявся здаватись шуплявішим і нижчим, ніж той Джек Баррідж, якого я знав колись. У мене було таке враження, наче від давнього Джека лишилась тільки зморщена оболонка, а самого його — живу людину — не знати як вийняли з неї й видушили всі животворні соки.

— О, та це ж Джек Баррідж! — вигукнув я, зчудовано витріщившись на нього.

Його маленькі очиці забігали в усі боки.

— Ні, сер,— відповів він.— Голос його втратив колишню жвавість і звучав твердо, металеву.— Це, слава богу, не той Джек, що ви давніше знали.

— Ви що, покинули своє давнє ремесло?

— Так, сер, покинув. Колись я був, хай Господь простить мене, мерзенним грішником. Але, дякувати небові, вчасно покався.

— Ходімо, перешилимо по чарчині,— сказав я, беручи його під руку.— Та розкажете, що з вами сталося.

Він звільнив руку не різко, але рішуче.

— Я не маю сумніву, що наміри у вас якнайкращі, сер, але я вже не п'ю.

Видно було, що він дуже хоче спекатись мене, але відчепитись від літератора, що зачув поживу для своєї кухні, не так легко. Я спитав його про старих батька й матір — чи вони й досі живуть із ним.

— Так,— відповів він,— поки що живуть. Але ж не можна вимагати, щоб я їх довіку утримував. У наш час не так легко прогудувати стільки ротів, а тут іще кожне так і норовить, щоб скористатися з твоєї доброї душі та сісти тобі на шию.

— Ну, а як ваші справи?

— Дякую, сер, непогано. Господь не забуває своїх слуг,— відповів він, самовдоволено всміхаючись.— У мене тепер невеличкий заклад на Комершел-род.

— А де саме? — не вгавав я.— Мені б хотілось зазирнути до вас.

Адресу він дав неохоче і сказав, що для нього буде велика втіха й честь, коли я зроблю йому таку ласку й навідаю його. Це була явна брехня.

Другого дня я пішов до нього. Виявилося, що він держить позичкову касу і справи там ідуть таки непогано. Самого Джека я не застав: він пішов на засідання товариства тверезості; але в касі порядкував його батько, і він запросив мене в дім. Хоч день був холодний, камін у вітальні не топився, і обоє старих сиділи біля нього мовчазні й невеселі. Спершу мені здалося, що вони зраділи мені не більше, ніж їхній син, але трохи згодом природна балакучість місіс Баррідж узяла гору, й зав'язалася дружня розмова.

Я спитав, що поробляє їхня родичка, ота жінка з одутлим обличчям.

— Не можу сказати вам напевне, сер,— відповіла старенька.— Вона в нас більше не живе. Бачте, сер, наш Джек дуже змінився. Він тепер не полюбляє тих, хто мало богу молиться. А Джейн, бідолаха, ніколи не була дуже побожна.

— Ну, а мала? — поцікавився я.— Оте втішне кучеряве дівчатко?

— А, Бессі? В служниці віддали. Джон вважає, що молоді не годиться байдикувати.

— І справді, місіс Баррідж, ваш син, здається, дуже змінився,— зауважив я.

— Е, що там казати, сер,— потвердила старенька.— У мене спершу просто серце рвалося. Так усе змінилось у нашому домі. Не те щоб я хотіла синові дорогу заступити. Нехай уже ми на цім світі трохи потерпимо, аби лиш йому на тім було краще. Правда, старий?

«Старий» понуро гмукнув на знак згоди.

— І що, він так змінився несподівано? — запитав я.— Як це з ним сталося?

— Збила його з пуття одна молодичка,— почала розповідати старенька.— Вона збирала гроші на щось там та й постукалась до нас. А Джек і відвалив їй п'ять фунтів, він же в нас був завжди такий щедрий. За тиждень приходить вона знову ще чогось, та й засиділась у нас у вітальні, й почала розводитися про Джекову душу. Мовляв, він котиться прямісінько в пекло і треба йому покинути оте букмекерство та взятись за якесь почесне й боговгодне діло. Він зразу все на смішки переводив, та вона як напосілась на нього зі своїми книжечками, а там таке понаписувано, що аж страх бере. А тоді затигла Джека до одного з отих проповідників, ну, той уже й зовсім його доконав.

Відтоді нашого Джека мовби підмінили. Він кинув перегони й купив оцю касу, а яка тут різниця бігме, не доберу. Аж серце крається, коли чуєш, як мій Джек бідняків обдирає. Наче й не він. Я бачила, що і йому воно спочатку не до душі було, та оті йому сказали, що як люди бідні, то самі й винні і що така божа воля, бо всі бідняки — то п'яниці та марнотрати. А тоді примусили Його, щоб пити покинув. А він же, Джек наш, любив інколи чарчину перешилити.

А тепер оце кинув, і я так гадаю, що й озлився від того, мовби вся веселість із нього вивітрилась. Ну, звісно, і нам із старим теж довелось забувати про цю невеличку втіху. А тоді сказали, щоб і тютюну не кури́в, бо й це, мовляв, у пекло заведе,— ну, й від цього він не став веселіший, та й старому без кури́ва не солодко. Правда, старий?

— Еге,— злісно буркнув стариган.— Хай би їх чорт забрав, усіх отих, що на небо пнуться. Грім мене побий, як у пеклі компанія не буде веселіша.

Нас перебила якась сердита розмова в касі. То вернувся Джек і вже страхав поліцією якусь перелякану жінку. Вона, видно, помилилась і принесла проценти на день пізніше, ніж слід. Спекавшись її, Джек увійшов до вітальні. В руці він тримав годинник, через який і виникла суперечка.

— Воістину ласка божа безмірна,— сказав він, милуючись годинником.— Адже ж цей годинник коштує в десять разів дорожче, ніж я під нього позичив.

Він відіслав батька назад у касу, а матір — на кухню готувати йому чай, і ми якийсь час сиділи вдвох і розмовляли. Те, що він казав, здавалось мені чудною сумішшю самовихваляння, прикритого тоненькою запоною самоупослідження, приємної впевненості, що він забезпечив собі тепленьке місце в раю, та не менш приємної впевненості, що більшість інших людей такого місця собі не забезпечили. Розмовляти з ним було нудно, і я, нібито згадавши про якесь ділове побачення, підвівся й почав прощатись.

Він і не пробував мене затримувати, але видно було, що йому аж кортить щось мені сказати. Нарешті, видобувши з кишені якусь церковну газету й тицьнувши пальцем у одну шпальту, він промовив:

— Сади господні вас, мабуть, зовсім не цікавлять, сер?

Я глянув на ті рядки, що він показував. На початку списку жертводавців на якусь місію в Китаї стояло: «Містер Джон Баррідж — сто гіней».

— Ви багато жертвуєте, містере Баррідж,— зауважив я, повертаючи йому газету.

Він потер свої великі руки й відповів:

— Господь віддасть сторицею.

— І про всяк випадок треба мати письмове потвердження, що аванс внесено, еге? — додав я.

Він пронизав мене поглядом, але не відповів. Потиснувши йому руку, я вийшов.

ЗАБУДЬКУВАТИЙ

Ви запрошуєте його до себе на обід у четвер; прийде кілька чоловік, що хотіли б із ним познайомитись.

— Тільки не переплутай і не з'явись у середу,— попереджуєте ви, пам'ятаючи про давнішні непорозуміння.

Він безтурботно сміється, розшукуючи по всій кімнаті свого записника.

— Середа відпадає,— каже він.— Я в цей день маю малювати ескізи костюмів на прийомі в лорд-мера, а в п'ятницю від'їжджаю до Шотландії, щоб устигнути на відкриття виставки в суботу. Гадаю, цього разу все буде як слід. Але куди, в чорта, він подівся — мій записник? Та нічого, я запишу ось тут, бачиш?

.Ви стоїте поряд і стежите, як він позначає день візиту на великому аркуші поштового паперу і пришпилює його над своїм письмовим столом. Після цього ви заспокоєно виходите.

— Сподіваюся, він не забуде,— кажете ви дружині в четвер, передягаючись до обіду.

— А ти певен, що він тебе зрозумів? — підозріливо запитує вона. І ви маєте таке відчуття, що, хоч би що сталося, провина впаде на вас.

Восьма година, зібралися всі гості. О пів на дев'яту покоївка таємниче викликає з кімнати вашу дружину й повідомляє, що в разі дальшої затримки куховарка скидає з себе всяку відповідальність.

Повернувшись, дружина натякає, що як взагалі обідати, то вже нема чого зволікати. Вона просто не сумнівається, що ви тільки прикидаєтесь, ніби його чекаєте: було б чесніше й мужніше відразу сказати правду, що ви забули його запросити, та й годі.

Коли подадуть суп, ви починаєте розповідати різні історії про його забудькуватість. З появою на столі риби порожній стілець неначе кидає похмуру тінь на всіх присутніх, а за ростбіфом розмова переходить на померлих родичів.

У п'ятницю о чверть на дев'яту він підлітає до ваших дверей і завзято дзвонить. Почувши знайомий голос у передпокої, ви виходите назустріч.

— Пробач, що я спізнився,— весело гукає він.— Йолоп-візник запроторив мене на Альфред-плейс замість...

— А чого ти, власне, заявився? — уриваєте ви це красномовство, аж ніяк не захоплені його появою. Ви з ним давні приятелі, отож можна говорити без фальшивої делікатності.

Він сміється і плескає вас по плечу.

— Як чого, мій любий? Обідати! Я помираю з голоду.

— Ну, в такому разі ти тут нічим не поживишся, можеш подаватись куди-інде,— бурчите ви у відповідь.

— Що за чортівня? — дивується він.— Ти ж сам запрошував мене обідати!

— Запрошував, але на четвер. А сьогодні п'ятниця.

Він недовірливо витріщає на вас очі.

— Тоді чого ж це в голові у мене застряла п'ятниця?

— А того, що твоя голова така: в ній неодмінно застряне п'ятниця, коли треба четвер,— пояснюєте ви.— Я гадав, що сьогодні ти їдеш в Едінбург.

— О боже! — вигукує він.— Та звичайно ж! — І без дальшої мови він вилітає на вулицю й гукає той самий кеб, яким щойно приїхав.

Повернувшись до кабінету, ви уявляєте собі, як Він до самої Шотландії їде у фрак, і зловтішно думаєте, що завтра вранці він пошле готельного швейцара до крамниці купувати готовий костюм.

Ще гірше буває, коли він сам виступає в ролі господаря. Пригадую, одного разу був я в нього на яхті. О першій годині дня ми сиділи вдвох на кормі, звисивши ноги у воду; було те десь так напівдорозі між Уоллінгфордом і Дейським шлюзом — околиця там малолюдна. Коли це з-за повороту річки вигулькує два човни, і в кожному по шестеро чепурно вбраних людей. Побачивши нас, вони заходились розмахувати хустинками й парасольками.

— Ти бачиш, до тебе вітаються,— сказав я.

— А тут так заведено,— відповів він, навіть не обертаючись у той бік.— Це, мабуть, якась компанія, що їздила в Абінгдон на гулянку.

Човни підпливли ближче. Коли вони були ярдів за двісті від яхти, літній добродій з першого човна підвівся й щось гукнув до нас.

Почувши цей голос, Маккей так здригнувся, що мало не впав у воду.

— Боже мій! Я зовсім забув!

— Що ти забув? — запитав я.

— Та це ж Палмери, й Греми, й Гендерсони. Я запросив їх усіх на сніданок, а на яхті ані крихточки їсти — тільки дві баранячих котлети й фунт картоплі. А я ще й хлопця-служку відпустив до вечора!

Іншого разу, коли ми з ним снідали в ресторані «Гогарт-молодший», до нас підійшов наш спільний знайомий, такий собі Голярд.

— Що ви маєте зараз робити, друзі? — поцікавився він, підсівши до нашого столика.

— Я лишуся тут і писатиму листи,— відповів я.

— Якщо у вас вільний час, їдьмо зі мною,— запропонував Маккей.— Я везу Ліну в Річмонд.— Ліна була тією його нареченою, про яку він пам'ятав. Як з'ясувалось опісля, в той час Маккей був заручений з трьома дівчатами відразу, але про двох інших він тоді зовсім забув.— Ззаду в колясці місце вільне.

— Дуже добре,— погодився Голярд, і вони разом від'їхали.

Години за півтори після цього похмурий і знесилений Голярд увійшов до курильної кімнати й упав у крісло.

— Хіба ви не поїхали з Маккеєм у Річмонд? — здивувався я.

— Поїхав,— відповів він.

— Сталась якась пригода?

— Так.

Відповіді були надто вже скупі.

— Коляска перекинулась?

— Ні, тільки я.

Голярдові нерви й мова були виразно розладнані, отож бажані пояснення я одержав лише трохи згодом.

— До Патні було все гаразд, тільки раз зіткнулися з трамваєм,— почав він.— Потім стали вибиратись нагору, коли це раптом Маккей звернув за ріг. Ви знаєте, яка в нього манера завертати — через тротуар і бруківку й навпростець на ліхтарний стовп. Я цього чекав, але випустив з уваги саме те місце. А коли прийшов до тями, побачив, що сиджу серед дороги й з десятків бовдурів витріщують на мене очі й щирять зуби.

При такій пригоді треба хоч кількох хвилин, щоб зміркувати, де ти й що сталося; коли ж я схопився на ноги, коляска вже була ген далеко. Я добрих чверть милі біг за нею й гукав на весь голос, а за мною мчала згряя хлопчаків і теж верещала щосили. Але все марно — мертвого, й то було б легше догукатись. Отож я сів у омнібус і повернувся назад.

— Якби їм хоч крихту здорового глузду, вони б зрозуміли, що сталося,— докінчив Голярд.— Адже коляска зразу поїхала швидше. Я ж бо не пір'їна.

Він сказав, що піде додому, бо таки добряче забився. Я порадив йому взяти кеб, проте він волів іти пішки.

Увечері я зустрів Маккея в театрі Сент-Джеймс. Була прем'єра, і він робив малюнки для «Графіка».

— О, а я тебе хотів бачити! — вигукнув він, підходячи ближче.— Слухай, возив я сьогодні в Річмонд Голярда чи ні?

— Возив,— сказав я.

— Ось і Ліна теж такої думки,— розгублено зауважив він.— Але слово честі: коли ми під'їхали до «Дому королеви», його в колясці не було.

— Звісно, що не було. Ти ж загубив його в Патні.

— Загубив у Патні?! — повторив він.— А я й не помітив.

— Зате він помітив. Спитай його. Він поділиться враженнями.

Всі казали, що Маккей зроду-віку не одружиться: де ж би хто подумав, що він спроможний запам'ятати відразу й день, і церкву, й дівчину! Та навіть як він і дійде до вівтаря, то забуде, навіть якщо прийшов, уявить, що він весільний батько, й віддасть наречену заміж за власного дружбу. Голярд гадав, що Маккей давно вже одружений і тільки забув про це. Я, зі свого боку, був упевнений, що як він і жениться, то забуде про це зараз же на другий день.

Але ми всі помилялись. Як не дивно, а весілля відбулося, і якщо Голярд мав рацію (а це зовсім не виключене), слід було чекати ускладнень. Що ж до моїх власних побоювань, то від них не лишилося й сліду, тільки-но я побачив його дружину. Це була мила й весела жіночка, однак зовсім не з тих, що дозволяють забути про себе.

Побралися вони навесні, і відтоді ми з ним не бачились. Яюсь, вертаючись із Шотландії, я зупинився на кілька днів у Скарборо. Після вечері я накинув плащ і пішов прогулятись. Сіявся дощ, але місячне перебування в Шотландії зробило мене байдужим до англійської погоди, і, крім того, мені хотілося побути на свіжому повітрі. Вітер віяв просто в обличчя, і я насилу ступав берегом. Раптом у темряві натикаюсь на якогось чоловіка, що скорчився під стіною курзалу, аби хоч трохи сховатись від негоди.

Я сподівався вже почути з його уст лайку, але він, мабуть, був занадто пригнічений і змучений, щоб виявляти обурення.

— Перепрошую,— сказав я,— я вас не завважив.

Незнайомий аж підскочив при цих моїх словах.

— Друзяко, це ти? — закричав він.

— Маккей! — вигукнув я.

— Боже, зроду я ще так не радів, когось зустрівши! — сказав він і шосили став трясти мені руку, мало не відриваючи її.

— Але що в дідька ти тут робиш? — здивувався я.— Ти ж мокрий як хлющ!

На ньому були тенісні штани й легка сорочка.

— Це правда. Але хто б його подумав, що піде дощ! Ранок був такий погожий.

Мене взяв острах, чи не потьмарився від втоми його розум.

— Чого ж ти не йдеш додому?

— Не можу. Я не знаю куди. Адресу забув. Ради бога, відведи мене куди-небудь і дай попоїсти. Я страх зголоднів.

— У тебе зовсім немає грошей? — спитав я, коли ми повернули до готелю.

— Ані пенса. Ми з дружиною прибули з Норка під одинадцять. Речі лишили на вокзалі й пішли шукати помешкання. А коли влаштувались, я передягся й вийшов прогулятись. І ще попередив Мод, що повернуся до першої, обідати. Такий з мене йолоп — адреси ж я не взяв і не запам'ятав, в який бік пішов.

Це жах,— вів він далі.— Я навіть не уявляю, як її тепер знайти. Думав, може, вона вийде ввечері погуляти біля курзалу, і від шостої години стовбичив там біля входу. Я не мав навіть трьох пенсів, щоб увійти всередину.

— І ти не звернув уваги, яка то була вулиця або який вигляд мав будинок? — розпитував я.

— Ні. Я в усьому поклався на Мод і ні про що не клопотався.

— А в пансіони ти не пробував заходити?

— Де там не пробував! — гірко відказав він.— Увесь день я стукався скрізь й питав, чи не живе тут місіс Маккей. Здебільшого мені навіть не відповідали, а просто зачиняли перед носом двері. Я звернувся до полісмена, думав знайти якусь пораду, а цей бевзь тільки зареготав мені в лице. Мене взяла така злість, що я підбив йому око й мусив дати драла. Тепер мене, мабуть, розшукують... Пішов я в ресторан,— похмуро мовив він далі,— спробував попросити біфштекс у борг. Але хазяйка заявила, що вже чула цю байку, і в усіх на очах витурила мене. Коли б не ти, я б, мабуть, утопився.

Передягшись і повечерявши, він трошки заспокоївся, хоч становище його й справді таки було серйозне. Постійне їхнє помешкання замкнене, жінчина рідня виїхала за кордон. Не було людини, через яку він міг би передати їй листа, а вона повідомити його про себе. Хто зна, чи судилося їм ще раз зустрітися в цьому світі!

Він, безперечно, любив свою дружину, непокоївся про неї, дуже хотів її розшукати, а проте я щось не помічав, щоб він аж надто тішився перспективою майбутньої зустрічі з нею, якщо така зустріч і мала колись відбутись.

— Для неї це буде дивне,— задумливо бурмотів він, сидячи на ліжку й повагом стягуючи шкарпетки.— Еге ж, це для неї таки буде дивне.

Наступного дня, в середу, ми пішли до адвоката і виклали йому суть справи. Він довідався в усіх пансіонах Скарборо, і в четвер увечері Маккея (чисто і як героя в останній дії мелодрами) було приставлено додому, до дружини.

Коли ми після цього якось зустрілися з Маккеєм, я запитав, як же його привітала дружина.

— Та так, як я і сподівався,— відповів він. Але чого саме він сподівався, я так і не почув від нього.

ПАДІННЯ ТОМАСА-ГЕНРІ

Томас-Генрі був найреспектабельніший з усіх котів, що я знав. Справжнє його ім'я було просто Томас. Але називати такого kota Томасом безглуздо. Це однаково, що людям, які живуть поряд прем'єр-міністрової резиденції, називати містера Гладстона Біллом. До нас кіт потрапив завдяки люб'язності різника з Реформ-клубу, і, побачивши Томаса, я відразу збагнув, що серед усіх лондонських клубів саме з цього він тільки й міг з'явитись. Статечна

гідність і непорушний консерватизм Реформ-клубу — це були риси, притаманні й Томасові-Генрі. Тепер я вже не пригадаю, через що саме він мусив покинути клуб, але, мабуть, через незгоди з новим шеф-кухарем, який волів сам бути повновладним господарем на кухні. Різник, що довідався про ворожнечу між ними, знав і те, що в нас немає kota, отож він і запропонував вихід, який задовольняв обидві сторони. Розпрощалися кіт і кухар, очевидно, без великого жалю, і Томас зволив перебраться до мене.

Тільки-но скинувши на kota оком, моя дружина запропонувала назвати його Генрі. Мені спало на думку, що цьому котові ще більш личитиме подвійне ім'я, і відтоді в тісному родинному колі його стали називати Томас-Генрі. Коли ж заходила про нього, мова при гостях, ми звичайно титулували його «Томас-Генрі, есквайр».

Наш дім припав Томасові-Генрі до смаку, і своє схвалення він виявляв мовчки й стримано. Він уподобав моє улюблене крісло і вмовився там. Будь-якого іншого kota я б зараз-таки прогнав звідти, але Томас-Генрі був не з тих, кого проганяють. Якби я чимось показав йому, що не згоден з його вибором, він поставився б до цього так, як, мабуть, поставилася б до мене королева Вікторія, якби ця вельможна дама по-приятельському завітала до мене, а я заявив би їй, що не маю часу і прошу заглянути при якійсь іншій нагоді. Він би встав і відійшов, зате вже ніколи більше не озвався б до мене, хоч би скільки ми мешкали під одним дахом.

У той час жила з нами одна особа (вона й досі живе, тільки тепер зробилася доросліша й розумніша), що не мала ніякої шаноби до котів. Їй здавалося, що котячі хвости лише для того й існують, щоб зручніше піднімати котів з підлоги. Вона гадала також, що годувати їх найкраще силоміць і що вони страшенно люблять кататись у ляльковому візочку. Я з острахом думав, як мине перша зустріч Томаса-Генрі з цією особою. Я боявся, щоб через неї не склалось у нього хибне враження про всю нашу сім'ю і щоб ми не впали в його очач.

Однак даремно я хвилювався. У поставі Томаса-Генрі було щось таке, що виключало будь-яку зухвалість і панібратство. Чемно, але твердо він дав відсіч нахабі. Коли її рука боязко, навіть уже трохи шанобливо простяглась до його хвоста, він повагом відхилив його і подивився на неї. В тому погляді не було ані гніву, ані погорди. З таким виразом Соломон, певне, сприймав вияви пошани від цариці Савської. Поблажливо, але водночас і досить стримано.

Томас-Генрі був воістину благородним котом. Один мій приятель, який вірить у переселення душ, твердив, що це лорд Честерфілд. Томас-Генрі ніколи не випрохував їсти, як це роблять інші коти. Під час їжі він мав звичку сидати поруч зі мною й чекати, коли йому подадуть. Ів він лише баранячу котлету, а на пересмажену яловичину й дивитись не хотів. Якось один наш гість простяг йому хрящик; він мовчки підвівся, вийшов з кімнати й не показувався на очі, поки той гість лишався у нас.

Але кожен має свої вразливі місця; в Томаса-Генрі таким місцем була смажена качка. Для мене було психологічним одкровенням те, як поведився Томас-Генрі, вгледівши смажену качку. Мені відкрився проблиск найбільш нищої й тваринної його риси. Побачивши смажену качку, Томас-Генрі ставав звичайнісіньким котом, і в ньому оживали всі первісні інстинкти котячої породи. Вираз власної гідності спадав з нього, як спадає маска. Через смажену качку він дряпався й принижувався. За шматочок. Цих ласощів він, здавалося, ладен був продати душу дияволу.

Нам довелося відмовитись від цієї небезпечної страви: боляче було дивитись, як згубно вона діє на котову вдачу. Та й його манери, коли на столі з'являлася смажена качка, могли стати поганим прикладом для дітей.

Томасові-Генрі не було рівні серед котів у нашій околиці. По ньому можна було перевіряти годинники. Після обіду він незмінно прогулювався півгодини перед будинком, щовечора рівно о десятій повертався чорним ходом, а об одинадцятій уже спав у моєму кріслі. Друзів серед котів він не мав. Бійки не приваблювали його, і я маю сумнів, чи кохав він коли-небудь, навіть замолоду: натура його була вкрай холодна й незалежна, до жіночого товариства він ставився зовсім байдуже.

Таким добропристойним життям Томас-Генрі прожив цілу зиму. Влітку ми взяли його на село. Нам здавалося, що зміна середовища добре вплине на нього, бо він почав уже гладшати. Та ба! Село призвело його до загибелі. Важко сказати, що саме було першим поштовхом; можливо, навдивовижу збудливе повітря. Неймовірно швидко наш високоморальний Томас-Генрі пустився берега. Першого вечора він вернувся об одинадцятій, другого — загулявся на цілу ніч, після третьої ночі заявився додому о шостій ранку, і то втративши половину шерсті на голові. Звичайно ж, без дами тут не обійшлося, а судячи з котячого концерту протягом цілої ночі, тих дам був добрий десяток. Воно й правда, Томас-Генрі був неабиякий кавалер, і згодом приятельки почали навідуватись до нього вже вдень. Потім стали приходити зражені коти, вимагаючи сатисфакції, в якій, слід визнати, Томас-Генрі нікому не відмовляв.

Сільські хлопчачки день у день стовбичили круг нашого будинку, спостерігаючи котячі битви, а нашу кухню дедалі частіше відвідували розгнівані господині — вони кидали на стіл дохлих котів і волали до неба й до мене про справедливість. Кухня в нас перетворилась на котячу трупарню, і я мусив купити другий кухонний стіл: куховарка заявила, що їй тоді буде легше. Мовляв, вона просто розгублюється, коли серед нарізаного м'яса й городини валяється стільки дохлих котів, і що буде, як вона переплутає? Через це старий стіл пересунули до вікна, лишивши його для дохлої котятини, а на новий куховарка заборонила будь-кому класти котів, хоч би й дохлих.

Одного разу я чув, як вона запитувала схвильовану власницю дохлого кота:

— А що ж я маю з ним робити? Зварити, може, чи що?

— Це мій кіт, ясно? — відповіла дама.

— Ну й добре. Але сьогодні я не готую смаженої котятини. Забирайте його на котячий стіл. Цей стіл мій!

Спершу на «відновлення справедливості» мені вистачало півкрони, але поступово коти подорожчали. Доти вважавши їх дешевими, я був дуже вражений, коли переконався, як високо власники цінують своїх котів. Я навіть без усяких жартів подумував, чи не взятись розводити котів на продаж. При цінах, що встановились у цьому селі, я міг би загірбати добрі гроші.

— Ось подивіться, це робота вашого звірюки,— сказала мені одна розгнівана жінка, до якої мене викликано серед обіду.

Я подивився. «Роботою» Томаса-Генрі виявилось жалюгідне сухоребре створіння, що йому на тому світі напевно було краще, ніж на цьому. Якби цей бідолаха був моїм, я б ще й подякував Томасові-Генрі, але декотрі люди не розуміють своєї вигоди.

— Я б і за п'ять фунтів не віддала такого кота! — заявила та сама жінка.

— Воля ваша,— заперечив я,— але, гадаю, ви вчинили б нерозумно. Бо я вам за цього кота більше, як шилінг, не дам. Якщо ви маєте надію десь одержати більше,— будь ласка.

— Хіба це кіт? Це ж християнин! — сказала жінка.

— Я не купую мертвих християн,— твердо відповів я.— А якби й купував, то за нього дав би щонайбільше шилінг. Нехай він буде християнин чи кіт, як собі хоче, але все одно він вартий хіба що шилінга.

Кінець кінцем ми зійшлися на вісімнадцяти пенсах.

Вражала мене й кількість котів, що їх Томас-Генрі примудрявся зводити зі світу. Це була чиста різанина.

Тепер у мене завівся звичай щовечора заходити на кухню для оглядин дохлих котів, що надійшли за день. Отож заходжу я одного разу на кухню й серед інших бачу на столі кота рідкісної смугастої масті.

— Він вартий півсоверена,— промовив хазяїн кота, стоячи тут-таки з кухлем пива у руці.

Я підняв небіжчика й уважно приглянувся.

— Учора його вбив ваш кіт,— вів далі власник жертви.— Ніякого сорому нема!

— Мій кіт уже-тричі вбивав його,— відповів я.— В суботу він був власністю місіс Геджер, у понеділок — місіс Майєрс. Я вже тоді щось запідозрив, але ще не був певен і

зробив позначку. Тепер я бачу, що це той самий кіт. Тож послухайте моєї ради й закопайте його, поки не пішла по селу зараза. Мені байдуже, скільки в kota життів, я плачу за одне.

Не раз у Томаса-Гекрі бували нагоди виправитись, однак що не день він поведився гірше й гірше. Його злочини поповнилися браконьєрством, він став красти курчат, і мені набридло розплачуватись за його гріхи.

Садівник, з яким я вирішив порадитись на цю тему, сказав, що йому й раніше траплялося бачити таких котів.

— Але як же його вилікувати? — запитав я.

— А дуже просто, сер: камінь на шию та й у воду,— відповів садівник.— Це непоганий лік.

— Тоді, може, дамо йому дозу,— запропонував я.

Садівник так і зробив, і нашим знегодам настав кінець.

Бідолаха Томас-Генрі! Його приклад засвідчує, як легко бути порядним, коли немає спокус. Джентльменові, що народився й виріс в атмосфері Реформ-клубу,— чого йому сходити на манівці? Мені шкода Томаса-Генрі, і я вже не вірю, що сільське повітря сприятливо впливає на моральність.

НЕСПОДІВАНКА МІСТЕРА МІЛБЕРРІ

— Ні, про це з ними й мови не заводь,— сказав Генрі, що стояв на балконі з перекинутою через руку серветкою і попивав бургундське, яким я його похачував.— А хоч і скажи їм, то однаково не повірять. Але це правда. Коли вони без одежі, жодна їх не розрізняє.

— Хто не повірить і у віщо? — запитав я.

Генрі мав чудну звичку міркувати з приводу власних невисловлених думок, що надавало його мові досить загадкового характеру.

Щойно перед цим ми балакали про те, чи сардинки краще годяться для закуски, чи перед печенюю. Отож тепер мені було невтямки, чому сардинки на відміну від інших риб такі недовірливі, і я намагався уявити одягу, що личила б трохи важкуватій сардинячій статури. Генрі поставив свій келих і спробував пояснити мені, в чому річ.

— Це я про жінок. Вони нізащо не відрізняють одне голе немовля від іншого. Моя сестра нянькою служить, то вона може вам підтвердити, коли ви хочете, що до тримісячного віку вони всі геть однаковісінькі. Звісно, можна розрізнити хлопчика й дівчинку або християнське дитя й чорношкіре бісеня. Але шкода навіть гадки, що як вони голі, то хтось може з певністю сказати, що ось це, мовляв, Сміт, а он то — Джонс. Роздягніть їх, загорніть у простирало й поміняйте місцями — і я ладен битись об заклад, що ви нізащо в світі не розрізните їх.

Щодо мене особисто, то я охоче погодився з Генрі, однак зауважив, що мати цього самого малого Джонса чи там Сміта, певно, має якусь прикмету, щоб розпізнати свою дитину.

— Аякже, це вони вам і самі скажуть,— заперечив Генрі.— Звісно, я не маю на думці тих випадків, коли в дитини якась родимка або косе око. Але якщо говорити взагалі про немовлят, то вони всі такі схожі між собою, як сардинки того самого розміру. Ось я знаю випадок, коли одна дурна нянька в готелі переплутала двох немовлят, і матері досі не певні, чи в кожній з них своя дитина.

— То ви гадаєте,— сказав я,— що не було зовсім ніякого способу розрізнити немовлят?

— Та нехай би тобі хоч блоха одного вкусила, а то й такої різниці не було,— відповів Генрі.— Вони мали однакові гулі, однакові подряпини, і народились мало не в той самий день, і на зріст, і вагою були такі самі. В одного батько був білявий і високий, а в другого — чорнявий і низенький. Жінка білявого була невеличка брюнетка, а в чорнявого — рослава блондинка.

Цілий тиждень вони по десятку разів на день мінялися немовлятами і галасували так, що аж похрипли. Кожна була певна, що вона матір того, котрий саме мовчав, коли ж він зчиняв крик, вона зразу проймалася певністю, що це не її дитя. Тоді вони зійшлися на тому, що нехай усе вирішує інстинкт немовлят. Але ті, коли наїдались, не звертали на них ніякої

уваги, а зголоднівши, кожне неодмінно просилося до тієї матері, в котрої було на руках друге. Жінки вирішили нарешті, що з часом усе з'ясується саме собою.

Відтоді минуло вже три роки, і, можливо, згодом діло з'ясується, бо стане видно, яке дитя на кого схоже. Але хоч би там що казали, а я певен: до тримісячного віку їх ніяк не розрізниш.

Генрі змовк і задивився в задумі на далекий Маттергорн, осяяний рожевим відблиском вечірньої заграви.

Він був не чужий поезії — така риса часто властива кухарям та кельнерам. Мені здається, що повсякчасне перебування серед смачних і теплих наїдків розвиває ніжні почуття. В усякому разі, найсентиментальнішою людиною, яка будь-коли траплялась мені в житті, був один ковбасник із Фаррінгтон-род. Рано вранці він міг мати стриманий і діловий вигляд, та коли з ножем і виделкою в руках він чаклував над казаном із сосисками або над гороховим пудингом, перший-ліпший волоцюга міг розчулити його зовсім неймовірною байкою.

— Проте найдивовижніша історія з немовлям сталась в Уоріку, в роковини коронації королеви Вікторії,— трохи перегадом озвався Генрі знову, все дивлячись на засніжені вершини гір.— Цього я повік не забуду.

— А це пристойна історія? — запитав я.— Мені годиться її вислухати?

Подумавши, Генрі вирішив, що ця історія мені не завадить, і почав розповідати.

— Він приїхав у омнібусі з поїзда чотири п'ятдесят дві. При ньому була валізка й великий кошик, як я гадав, з білизною. Коридорного до кошика він не підпустив, а сам потяг його в номер. Ніс він його поперед себе і дорогою встиг кілька разів забити пальці об стіну. На повороті сходяв він послизнувся й добряче вдарився головою об поруччя, але кошика не випустив з рук, тільки лайнувся і рушив далі. Я бачив, що він знервований і чимось збентежений, але в готелі на таке не зважаєш. Якщо людина за кимось женеться або за нею хтось женеться, то де ж їй і зупинитись, як не в готелі. Аби лиш по ній не видно було, що вона втече не розраховувшись, а решта байдуже.

Однак цей чоловік зацікавив мене своєю молодістю й невинним лицем. До того ще мені було там нуднувато після тих місць, де я працював раніше. Бачте, коли цілих три місяці обслуговуєш самих лише безталанних комівояжерів та ніжні парочки з путівниками, хоч-не-хоч зрадієш абичому, тільки щоб воно обіцяло розвагу.

Ввійшовши за новим постояльцем до його номера, я поцікавився, чи не потрібно йому чого. Він, полегшено передихнувши, поставив кошик на ліжку, скинув капелюха, витер лоба й тільки тоді обернувся до мене.

— Ви одружені? — запитав він.

Хоч це й дивна річ — ні сіло ні впало запитувати таке в служника,— я, однак, не стривожився: адже питала не жінка.

— Та як вам сказати,— відповідаю,— не зовсім.— Я тоді був тільки заручений, та й то не з тією, з якою потім побрався.— Але це нічого, якщо вам треба поради...

— Ні-ні, я не до того,— не дав він мені докінчити.— Тільки, прошу вас, не смійтеся. Якби ви були одружені, ви б краще мене зрозуміли. Є тут у вас тямущі жінки?

— Жінки в нас є,— відповідаю йому.— Але чи тямущі — то це як з якого боку. Звичайні жінки. Вам покликати покоївку?

— Так, так,— зрадів він.— Ні, стривайте, спершу розкриємо.

Він почав розплутувати шворку на кошику, потім кинув її і тихенько засміявся.

— Ні,— каже,— відкривайте ви! Тільки обережніш — на вас чекає несподіванка.

Я не вельми полюблюю несподіванки, бо з досвіду знаю, що здебільшого вони бувають не дуже приємні.

— А що там усередині? — поцікавився я.

— Побачите, коли розв'яжете,— воно не кусається.— І знов сміється.

Ну, нехай, гадаю собі, ризикну, на вигляд ти наче не підозрілий тип. Але потім мені спало

на думку щось таке, що я аж завмер зі шворкою в руках.

— А там,— питаю,— не труп?

Він раптом побілів як стіна і схопився за полицку над каміном. .

— Боже мій, ви так не жартуйте! — каже мені.— Я про це й не подумав. Розв'яуйте швидше!

— Гадаю, сер, що краще було б вам це зробити самому,— відказую я. Вся ця історія раптом здалась мені дуже непевною.

— Я не можу,— каже він,— після цих ваших слів... Мене аж колотить. Розв'яуйте швидше й скажіть, чи все гаразд.

Цікавість перемогла. Я розв'язав шворку, підняв покривку й заглянув у кошик. Чоловік стояв, одвернувшись убік.

— Все гаразд? Живий? — питає він.

— Живісінький,— відказую.

— І дихає? *

— Кепський у вас слух, сер, колії ви не чуєте, як він дихає.

І справді, та істота в кошику сопла так гучно, що чути було й на вулиці. Чоловік прислухався, і йому відлягло від серця.

— Слава тобі, господи! — Він з полегкістю зітхнув і важко впав у крісло біля каміна.— Я про це й не подумав: адже його цілу годину трясло в кошику, і він запросто міг задихнутися під ковдрою... Ні, тепер ніколи не робитиму таких дурних витівок!

— Ви, певне, його любите,— поцікавився я.

Він зиркнув на мене.

— Люблю? Таж це мій син! — І знову зайшовся сміхом.

— О! — вигукнув я.— В такому разі я маю честь говорити з містером Костером Кінгом?

— Костером Кінгом? Моє прізвище Мілберрі...

— А ось же на кошику наліплено, що батько цієї істоти Костер Кінг від Зірки, а мати Дженні Діне від Диявола Дарбі.

Він пильно подивився на мене й хутко поставив між нами стільця. Тепер надійшла його черга подумати, що він розмовляє з божевільним. Але потім йому здалося, що я не дуже небезпечний, і, підійшовши ближче, він заглянув у кошик. І враз у нього вихопився нелюдський зойк. Він стояв по один бік кошика, я — по другий. Крик розбудив собаку: він підвівся, сів і усміхнувся спершу одному з нас, тоді другому. Це був цуцик місяців дев'яти, чистопородний бульдог.

— Моє дитя! — верещав чоловік, аж очі в нього мало не рогом лізли.— Це не моє дитя! Що сталося? Я божеволію?

— Та начебто,— кажу йому.— Не хвилюйтеся і скажіть, що ж ви сподівалися побачити.

— Моє дитя! — кричав він.— Єдине моє дитя, мою дитину!

— Ви хочете сказати — справжню дитину? — допитувався я.— Людське дитя? — Дехто так по-чудному говорить про своїх собак, що відразу й не второпаш.

— Та вже ж,— стогнав чоловік.— Найпрекрасніше дитя на світі, в неділю йому минуло тринадцять тижнів. Учора в нього прорізався перший зуб.

Він аж нетямився, коли кидав погляд на собачу морду. Раз він рвонувся до кошика задушити собаку — мені насилу пощастило врятувати бідолашну тварину.

— Хіба воно винне? — доводив я.— Йй-бо, йому прикро не менше, як вам. Це хтось пожартував з вами — вийняв дитину й посадив собаку, якщо взагалі тут коли-небудь була дитина.

— Що ви хочете цим сказати?

— А те,— кажу,— що ви вже даруйте мені, сер, але люди, які возять дітей у собачих кошиках,— вони трохи не сповна... Ви звідки їдете? ^

— З Бенбері,— каже він.— Мене там добре знають.

— Звісно, знають,— я йому.— Ви, либонь, із тих молодиків, що їх усюди добре знають.

— Я — містер Мілберрі, бакалійник з Гай-стріт.

— Але тоді чого вас принесло сюди з собакою?

— Ет, дайте мені спокій! — вигукнув він.— Я ж кажу вам, що не знаю. Моя жінка приїхала сюди доглядати хвору матір, і в кожному листі вона пише, що скучила за своїм Еріком...

— У неї розвинений материнський інстинкт,— зауважив я.— За це можна похвалити.

— Я сьогодні рано звільнився,— провадив він далі,— отож взяв дитя з собою, щоб зробити їй приемність.

Матір вона не може надовго покинути, а я не можу піти туди, бо теща мене не терпить. Я й вирішив спинитися тут, а Міллі, цебто дружина, прийде, коли буде нагода. Я хотів, щоб це була їй несподіванка...

— І справді буде несподіванка,— докинув я.

— Не жартуйте! Мені зараз не до жартів. Я можу образити вас!

Він мав слушність. Хоча становище й було комічне, сміятись тут не годилося.

— Але навіщо ж ви поклали його в собачий кошик? — запитав я.

Містер Мілберрі відповів дратливо:

— Це ніякий не собачий кошик. Це кошик для пікніків. Я не наважився нести дитину на руках, щоб не глузували з мене хлопчак на вулиці. А спати наш малий мастак, тож я й подумав, що як улаштую йому тут м'яке й затишне кубельце, він проспить собі всю дорогу. Я взяв його з собою і ні хвилики не спускав з колін. Тут без нечистої сили не обійшлося! Це все дияволові витівки, от що я вам скажу.

— Дурниця,— відказав я.— Пояснити це все можна, треба тільки пометикувати. Ви певні, що це той самий кошик, у який ви поклали дитину?

Містер Мілберрі трохи заспокоївся; підвівшись, він уважно оглянув кошик:

— Дуже схожий. Але я не можу заприсягтися, що він мій.

— Ви сказали, що не випускали його з рук. Це правда?

— Правда,— підтвердив він.— Кошик увесь час був у мене на колінах...

— Але це безглуздя... Звісно, якщо тільки не ви самі поклали в нього собаку замість дитини. Ні, ви спробуйте спокійно все пригадати,— я ж не ваша дружина, я хочу вам допомогти. Може, ви все-таки відходили від нього. Я нічого не матиму проти.

Він задумався і раптом увесь прояснів:

— Їй-богу, ви вгадали! Я на одну секунду залишав кошик на платформі в Бенбері, коли бігав купити газету!

— Оце тепер ви говорите, як розумна людина. І... стривайте-но, якщо я не помиляюся, завтра перший день собачої виставки в Бірмінгемі?

— Здається, й справді...

— Ну, тепер ми вже близько від мети,— сказав я.— Безперечно, цього собаку, запакованого в кошик, подібний до вашого, везли у Бірмінгем. Оце так собача опинилось у вас, а ваше немовля у його власника. І хто його зна, котрий із вас дужче шаліє. Він, мабуть, гадає, що це зумисне йому підкинуто.

Містер Мілберрі прихилився головою до спинки ліжка і застогнав.

— Зараз прийде Міллі,— белькотів він,— і я муситиму їй сказати, що наша дитина помилково потрапила на собачу виставку! У мене не вистачить на це духу, ні-ні!

— Їдьте в Бірмінгем і спробуйте її відшукати. Ви встигнете на п'яту сорок п'ять і до восьмої повернетесь.

— Поїдьмо разом! — попрохав він.— Ви добра людина, поїдьте зі мною. Я сам просто не можу їхати...

Він казав правду. Його б задавила перша коняка на дорозі.

— Гаразд,— погодився я.— Якщо хазяїн не буде заперечувати...

— Ні, він не буде... Він не може...— заламуючи руки, бурмотів містер Мілберрі.— Скажіть йому, що від цього залежить щастя людського життя. Скажіть йому...

— Я йому скажу, що від цього залежатиме півсоверена для його кишені. Це його швидше переконає.

Так і вийшло, і за двадцять хвилин ми втрюх — я, містер Мілберрі й собака в кошику — вже їхали у вагоні третього класу до Бірмінгема.

Аж тоді я зрозумів, яке важке діло чекає на нас. Припустімо, що й справді цуцика везли в Бірмінгем на виставку. Припустімо навіть, що хтось бачив, як чоловік з кошиком, відповідним до нашого опису, виходив з поїзда о п'ятій тринадцять. Але що далі? Хіба перепитувати всіх візників у місті? І знов-таки — на той час, коли ми знайдемо дитину, чи варто буде її ще розпаковувати? Однак про свої сумніви я вирішив помовчати. Бідний батько й так уже доволі підупав духом. Я навіть силкувався трохи його розважати. І коли він удвадцятьє спитав, чи побачить ще бодай раз своє дитя, я гостро урвав його:

— Е, годі вам верзти дурниці. Надивитися ще на свій скарб. Діти так легко не губляться. Це тільки в театрі буває, що комусь там потрібна чужа дитина. Свого часу я знав усіляких мерзотників, але чужих дітей можна було довірити будь-кому з них. І не думайте, що ви її загубите. Повірте мені: хоч би до кого вона потрапила, ця людина не матиме спокою, поки не поверне її законному власникові.

Такі мої слова дуже його підбадьорювали, і коли ми доїхали до Бірмінгема, настрої у нього помітно покращав. Ми звернулись до начальника станції, і той опитав носіїв, що були на платформі під час прибуття поїзда о п'ятій тринадцять. Усі в один голос заявили, що не бачили пасажира з таким кошиком. Начальник станції, сам батько родини, дізнавшись, у чому справа, телеграфував у Бенбері. Касир Бенбері пам'ятав лише трюх чоловік, які брали квитки на цей поїзд. Один з них був містер Джесап, місцевий торговець зерном; другий — невідомий, їхав до Вулвергемптона, а третій — сам містер Мілберрі. Становище здавалося вже безнадійним, коли це виручив якийсь хлопчисько-газетяр.

— Я бачив одну стару даму,— заявив він.— Вона наймала візника і несла точнісінько такого кошика.

Містер Мілберрі мало не кинувся хлопцеві на шию. Разом з ним ми подались до візників. Старі дами з собачими кошиками не губляться так, як голки; отож ми встановили, що вона поїхала до одного недорогого готелю на Астон-род. Решту деталей я дізнався від покоївки з готелю. Власниця собаки пережила не менш прикрі хвилини, аніж батько немовляти. Передусім — кошик не вліз у кеб, і довелося поставити його нагорі. Стара дама страшенно тривожилась, бо йшов дощ, і наполягла, щоб візник накрив кошик фартухом. Знімаючи кошика згори, його впустили на брук, дитина прокинулась і зчинила відчайдушний репет.

— Господи, пані, що це? — перелякано вигукнула покоївка.— Немовля?!

— Еге ж, серденько, це немовлятко моє,— відповіла дама, певно, маючи охоту пожартувати.— Гадаю, бідолашка жива й ціла.

Коли стара дама найняла номер, туди внесли кошик і поставили на килимку перед каміном. Господиня за допомогою покоївки почала його розв'язувати. Тепер дитина верещала вже безперестану, аж заходилася від крику.

— Любеньке моє,— приказувала дама, розплутуючи мотузку.— Не плач, твоя матуся хутенько тебе розв'яже. Розкрийте мій саквояж і дістаньте пляшку .молока та кілька собачих сухариків,— звернулася вона до покоївки.

— Собачих? — здивувалась та.

— Еге ж,— засміялася стара жінка.— Моє немовлятко любить собачі сухарики.

Покоївка відвернулася, щоб дістати харчі, і раптом почула позад себе глухий стук; коли обертається — бачить, що поштива дама непритомна простяглась на підлозі. Дитинча, сидючи в кошику, репетувало на все горло. Вкрай розгублена, покоївка тицьнула йому собачий сухар, а тоді заходилася давати раду старій дамі. За хвилину та розплющила очі й озирнулася довкола. Немовля заспокоїлось і, прицмокуючи, смоктало сухар. Дама кинула погляд на дитинча й припала обличчям до грудей дівчині.

— Що це? — здушеним голосом запитала вона.— Ось це, в кошику?

— Дитина, пані,— відповіла покоївка.

— Ви певні, що це не собака? Подивіться ще раз,— наполягала стара дама.

Служниця почувала себе не зовсім певно: їй стало страшнувато, що нікого нема поблизу.

— Хіба ж я не розберу, де дитина, а де собака? — сказала вона.— Це людське дитя, пані. Стара дама жалібно запхикала.

— Це,— каже,— мені спокута. Я розмовляла з собакою як з людиною, і тепер оце мені наслано покару...

— А що, власне, сталося? — спитала покоївка; її вже діймала цікавість, та й не диво.

— Я сама не знаю,—заявила стара, підводячись на підлозі.— Дві години тому, якщо тільки це був не сон, я виїхала з Фартінго з однорічним бульдогом у кошику. А тепер ви самі бачите, що в ньому.

— Я щось такого не чувала, щоб чари обертали бульдогів на дітей,— промовила покоївка.

— Я теж не знаю, як це робиться,— каже стара.— Та це й байдуже. Я одне знаю: з дому я виїхала з бульдогом, а тепер ось у віщо він перекинувся!

— Це хтось поклав його сюди,— сказала покоївка.— Хтось, кому треба було здихатись дитини, собаку вийняв, а оце поклав.

— І на це треба було неабиякої спритності,— мовила стара дама.— Я випустила кошика з рук хвилин на п'ять, не більше — поки пила чай у Бенбері...

— Це ж тоді вони й устигли впоратись,— висловила здогад покоївка.— Але ж і моторні! У старої дами знову прокинувся страх, і вона схопилась на ноги.

— А я ж у якому становищі опинилась! Незаміжня жінка, піде поголос... Жах, та й годі!

— А дитина гарненька,— зауважує покоївка.

— Хочете її взяти собі?

Проте покоївка відмовилась. Стара панна сіла й поринула в задуму, але що довше вона думала, то більше губилась. Покоївка потім твердила, що якби ще трохи це затяглося, стара б з'їхала з глузду. Служника, який доповів, що добродій з бульдогом питає про дитину, вона схопила в обійми й поцілувала.

Ми негайно сіли на поворотний поїзд і встигли прибути до готелю за десять хвилин перед приходом матері, яка нічого й не підозрювала.

Мілберрі всю дорогу не випускав дитини з рук. Кошика він віддав мені, та ще й прикинув півсоверена, взявши з мене обіцянку мовчати. І я чесно додержав слова.

Гадаю, що й він теж не вибовкав нічого — своїй жінці тобто,— хіба що вже геть нічого не тямив.

ЧИ СЛІД ЖОНАТИМ ЧОЛОВІКАМ ГРАТИ У ГОЛЬФ

Зайве й казати, що ми, англійці, занадто високо цінуємо спорт — на цю тему стільки говорено й переговорено, що вона стала вже банальною. Не сьогодні-завтра котрийсь із пройнятих радикальним духом англійських романістів візьме та й напише книжку, де змалює все зло від надужиття спортом: занедбані справи, зруйнована родина, повільне, але неминуче виснаження мозку — якого й так було не гурт,— що призводить до недоумкуватості й з кожним роком більшого ожиріння.

Якось мені розповідали про одне молоде подружжя, яке на медовий місяць вибралося до Шотландії. Бідолашна дівчина не знала, що її наречений захоплюється гольфом (він залицявся до неї і скорив її серце в період вимушеної бездіяльності, коли мав розтягнені сухожилля в плечі), а то вона, мабуть, не погодилася б їхати до Шотландії. Спершу вони хотіли поїздити по всьому краю. Другого дня молодий вийшов прогулятись. Під час обіду він зауважив із замисленим поглядом, що вони, здається, потрапили в непогану місцину, і запропонував лишитися тут ще на день. Наступного ранку, поснідавши, він роздобув у готельного швейцара палицю для гольфа і сказав жінці, що піде прогулятись, поки вона розчісуватиме коси. Він додав, що йому буде приємно помахувати палицею на ходу. Повернувся він аж перед обідом і до самого вечора був якийсь чудний. Він сказав, що повітря тут дуже гарне, і переконав дружину, що їм слід побути тут ще один день.

Вона була молода й недосвідчена і думала, що в чоловіка розгулялась печінка. Від свого батька вона чула чимало розповідей про хвороби печінки. На четвертий день чоловік роздобув ще палиць для гольфа і вийшов цього разу вже перед сніданком, а повернувся пізно

і на обіді був у поганому гуморі. На цьому й скінчився їхній медовий місяць, в усякому разі, для дружини. Чоловік її нічого лихого не мав на думці, але справа зайшла надто далеко. Він був уже наскрізь заражений гольфом, і досить було йому побачити гольфове поле, як він забував геть про все на світі.

Більшість із вас, мабуть, чули анекдот про священника — аматора гольфа, який не міг не лайнутись, коли не щастило загнати м'яча в ямку.

— Гольф і богослужіння — речі несумісні,— переконував його один приятель.— Послухайся моєї ради, поки не пізно, Темасе, і кинь це діло.

Через кілька місяців Темас ізнову спіткнув того самого приятеля.

— Правда твоя, Джеймі,— жваво вигукнув Темас.— У парі вони не йдуть, тобто гольф і богослужіння. Я послухався твоєї ради й кинув це діло.

— Але ж навіщо тоді ти несеш цілий мішок палиць для гольфа?

— Навіщо?! — здивувався у свою чергу Темас.— Я збираюся грати ними в гольф.— Тоді враз його немов осяйнуло: — Тю, чоловіче, ти що, думаєш, ніби це я гольф кинув?!

Англійцеві не збагнути, що таке гра. Для нього спорт неначе довічне ярмо, якому він віддає на поталу свій розум і тіло. Європейські курорти,— якщо перефразувати невідомо чий знаменитий вислів,— половину своїх зисків завдячують ігорним полям Ітона та інших таких місць. У курзалі швейцарського чи німецького санаторію на вас навалюються неймовірно гладкі чоловіки і заходжуються розповідати, що колись вони були призовими бігунами або виступали від імені своїх університетів на змаганнях із стрибків у висоту,— ті самі чоловіки, які тепер не випускають з рук поруччя і стогнучи підіймаються сходами. Сухотні добродії поміж двома нападами кашлю хваляться голами, що їх вони забивали в ту пору, коли були незрівнянно спритними хавбеками чи форвардами. Колишні аматори-боксери в легкій вазі, тепер статурою подібні до американського секретера з відсунтим верхом, заганяють вас у куток більярдної і, дивуючись, чого це вони не можуть підступити до вас так близько, як їм хочеться, пошепки діляться з вами таємницею, що удару знизу можна уникнути, швидко відскочивши назад. В Енгадіні на кожному кроці ви можете спіткати німецьких тенісистів, одноногих ковзанярів, обрезаєних аматорів кінного спорту, що кульгають на милицях.

Це жалюгідні люди. Книжки їм ні до чого, бо вони навчились читати лише спортивні газети. Замолоду вони не дуже обтяжували себе думанням, а згодом і зовсім утратили цей хист. Мистецтво їх не цікавить, і в природі вони знаходять лиш те, на що вони вже не спроможні. Вкрита снігом гора нагадує їм, як відважно спускались вони колись на санках із вершини; нерівна луговина викликає сумні роздуми, що тепер їм уже не вдержати в руках палицю для гольфа; на березі річки вони сідають і розповідають вам, якого лосося запопали вони, перше ніж ревматизм запопав їх самих; птахи пробуджують у них тугу за рушницею; музика викликає в пам'яті видиво бозна-колишнього крикетного матчу, підбадьорюваного місцевим оркестром; мальовнича кав'яренька зі столиками під виноградними лозами оживлює гіркі згадки про пінг-понг. Їм можна поспівчувати, але розмова їхня не дуже веселить. Людині, яка, окрім спорту, ще дечим цікавиться в житті, їхні спомини здадуться нудними, а розмовляти один з одним вони не мають охоти. Мабуть, вони не зовсім вірять один одному.

Останнім часом англійські спортивні ігри починають дедалі більше приваблювати чужинців. Сподіваймося, що наш приклад буде для цих пересторогою і що вони не захопляться надміру. Поки що, однак, треба визнати, що ставлення їх до спорту аж ніяк не серйозне. Футбол стає чимраз популярнішим по всій Європі. Але француз усе не може відмовитись від думки, що найкращий удар — це підбити м'яча високо в небо і відбити його головою. Йому приємніше прийняти м'яч на голову, ніж забити гол. Якщо він може загнати м'яча в кут, дорогою двічі підкинувши його вгору і щоразу відбиваючи головою, то що далі станеться з м'ячем — йому байдужісінько. Нехай переймає м'яча хто хоче, а він награвся досхочу і щасливий.

Кажуть, що в Бельгії запроваджують крикет. Якщо так, я докладаю всіх сил, щоб побувати на першій грі. Боюся тільки, що, не маючи досвіду, бельгійці попервах зупинять

крикетні м'ячі головою. У них, здається, в самій крові сидить переконання, що голова — це найвідповідніший орган для гри в м'яча. Моя голова кругла, міркує бельгієць, і тверда; так само і м'яч. Тож яка ще частина людського тіла придатніша для того, щоб зупиняти м'яча?

Гольф тим часом ще не прищепився на континенті, але теніс міцно вкоренився від Санкт-Петербурга до Бордо. Німці, з усією притаманною їм ретельністю, працюють, не покладаючи рук. Університетські професори, огрядні майори, підвівшись рано вранці, наймають хлопчаків і вправляються в ударах навідліг і з напівльоту. Але для французів теніс досі ще наче забавка. Англійців просто жахає, як можуть французи грати в теніс так весело й невимушено.

Подачі партнера-француза дивують вас. Ненароком загнати м'яча на якийсь ярд за лінію — таке трапляється у кожного, але цей гравець, здається, поставив собі за мету повибивати всі шибки. Ви вже ладні протестувати, коли це жвавий сміх і бурхливі оплески глядачів пояснюють вам усе. Ваш партнер зовсім і не збирався подавати вам м'яча — він намірявся поцілити в чоловіка на сусідньому корті, який саме нахилився зав'язати шнурок. Останнім м'ячем йому нарешті пощастило це зробити. Він поцілив того чоловіка у поперек і збив з ніг. Одностайна думка, до якої приходять навколишні знавці, — що точніший удар взагалі неможливий. Самому Догерті ніколи не аплодували так завзято. Задоволений навіть той, кого поцілено. З цього всього вам ясно, на що здатний француз, коли він як слід береться до гри.

Але французька честь потребує сатисфакції. Потерпілий забуває про свій шнурок, забуває про гру. Він збирає всі м'ячі, які тільки може перейняти, — свої, ваші, будь-чий, що попали йому під руку. І починає матч-реванш. У цю хвилину найкраще сховатися за сіткою. Більшість гравців саме так і робить, а боязкіші втікають у приміщення клубу, замовляють собі кави й закурюють сигарети. Через якийсь час обидва гравці начебто втихомирюються. Решта гравців збираються круг них і вимагають назад свої м'ячі. Це саме собою теж непогана гра. Кожен силкується захопити якомога більше м'ячів, своїх і чужих (перевага віддається чужим), і гасає з ними по всьому корту, а за ним, горлаючи, ганяються інші претенденти на м'ячі.

За яких півгодини, коли всі вже смертельно втомились, перервана гра поновлюється. Ви питаєте, який рахунок. Ваш партнер хутко відповідає: «Сорок — п'ятнадцять». Обидва ваші супротивники кидаються до сітки, де ось-ось має спалахнути сутичка. Однак це тільки дружня пересварка: вони мають великий сумнів, чи рахунок і справді «сорок — п'ятнадцять». Вони радніші повірити, що «п'ятнадцять — сорок»; саме цей рахунок і пропонується як компромісний вихід. Суперечка кінець кінцем сходить до рахунку «порівну». А що рідко яка гра відбувається без таких інцидентів у розпалі змагання, то звичайно рахунок і буває рівний. Супротивники задоволені — ніхто не виграв і ніхто не програв. Однієї такої гри, як правило, вистачає на цілий день.

Серйозному гравцеві вадить ще й те, що він часом, обернувшись, не знаходить партнера на місці: той стоїть собі й розмовляє з кимось стороннім, і нікому, крім вас, навіть на думку не спаде заперечувати проти його відсутності. Для супротивників це тільки нагода виграти зайве очко. Через п'ять хвилин ваш партнер поновлює гру. З ним разом приходять його приятель і приятелів собака. Останнього гравці вітають захоплено — усі м'ячі летять у собаку. І поки собака не втомиться, справжньої гри ви так і не побачите. Але все це незабаром, безперечно, зміниться. Серед французів і бельгійців уже тепер є чудові гравці, і від них їхні співвітчизники поступово запаляться найвищими ідеалами спорту. В тенісі французи ще малодосвідчені. Коли вони збагнуть правильний погляд на цю гру, то навчатися не пускати м'ячів так високо.

На мою думку, в усьому винне континентальне небо. Воно таке блакитне, таке гарне; не диво, що воно вабить людину. В усякому разі, лишається фактом, що більшість тенісистів на континенті — чи то чужинців, чи й англійців, — мають схильність пускати м'ячі просто в небо. За моїх днів в англійському клубі у Швейцарії був один молодий англієць, чудовий гравець. Щоб він пропустив м'яч, такого майже не бувало; але відбивати їх він умів тільки

одним способом: від його удару м'яч злітав футів на сто вгору, а тоді падав на поле супротивника. Той у таких випадках стояв, дивлячись на м'яч, на цю дрібненьку цяточку в небі, що поволі більшала, наближаючись до землі. До нього забалакували глядачі, які тільки-но підійшли й думали, що це він придивляється до польоту повітряної кулі чи орла. Він тоді мовчки відмахувався: мовляв, поговоримо пізніше, як прибуде м'яч.

А м'яч, глухо гупнувши, падав біля його ніг, підстрибував угору ще раз, ярдів на двадцять, і знову летів униз. Коли м'яч був на належній висоті, гравець посилав його назад через сітку, а ще за хвилику стежив, як він знову знімається в небо.

На змаганнях я бачив, як цей юнак зі слізьми на очах благав дати йому суддю. Всі судді повтікали — вони ховалися за деревами, випрошували циліндри й парасольки, прикидаючись глядачами, і вдавалися до будь-яких викрутів, хоч би навіть і нищих, аби лиш не судити гри цього юнака. Якщо його партнера не хапали корчі або якщо він не засинав, одна гра могла тривати цілий день. Відбивати його м'ячі міг кожен, але, як я вже казав, щоб він сам пропустив хоч одного м'яча,— такого майже не бувало. І він незмінно вигравав: десь так за годину після початку матчу супротивникові уривався терпець, і він сам намагався програти. Це була для нього єдина можливість не лишитись без обіду.

Тенісні майданчики за кордоном загалом справляють приємне враження. Жінки там приділяють більше уваги своїм костюмам, ніж це заведено у нас в Англії. Чоловіки звичайно вбрані в усе біле. Самі майданчики часто розташовані в чарівній місцевості, мальовничо виглядають клубні будинки, всюди панують сміх і веселощі. Нещодавно мені випало супроводити одного знайомого до його клубу на околиці Брюсселя. Майданчик з одного боку впирався в ліс, а з інших трьох був оточений невеликими ланами, на яких працювали селяни.

Стояв пречудовий весняний день. На майданчику було людно. Руда земля й зелена трава утворювали тло, на якому жінки в нових паризьких туалетах і з яскравими парасольками в руках вирізнялись, немов чарівні, букети живих квітів. Саме повітря наче було просякнуте безтурботними веселощами, легким фліртом і витонченою чуттєвістю. Сучасний Ватто був би в захваті від такого сюжету.

Неподалік на полі, по той бік майже непомітної дротяної сітки, працювало троє селян. Літня жінка й молода дівчина, перекинувши мотузи через плечі, тягли борону, яку спрямовував кощавий дід, схожий на городнє опудало. На хвилику вони зупинились біля сітки й задивились усередину. Який це був разючий контраст: два світи, розмежовані дротяною огорожею, такою тоненькою, майже непомітною для ока! Дівчина витерла рукою піт з чола, жінка підбрала під хустку пасмо сивого волосся, а дід насилу розігнув спину. Так вони стояли, мабуть, з хвилину, спокійно, без ніякого виразу дивлячись крізь тоненьку сітку, що не втримала б одного-єдиного поштовху їхніх згрубілих від праці рук.

Мені закортіло дізнатись: чи зринули хоч які-небудь думки в їхніх головах? Молода дівчина — вродлива навіть у своєму бридкому вбранні. Жінка — в неї було напрочуд привабливе обличчя: ясні спокійні очі, глибоко посаджені під широким чолом. Сухоребре старе опудало — він увесь свій вік сів навесні те насіння, врожай з якого дістається іншим.

Дід знов схилився над мотузами й щось промовив. Жінки рушили схилом угору. Здається, Анатоль Франс сказав: суспільство існує завдяки терплячості бідняків.

ЧИ ПОВИННІ МИ ГОВОРТИ ТЕ, ЩО ДУМАЄМО, І ДУМАТИ ТЕ, ЩО ГОВОРИМО

Один мій божевільний приятель твердить, що найхарактерніша риса нашої доби — суцільне прикидання. Він запевняє, що прикидання лежить в основі спілкування людей.

Служниця входить і доповідає, що у вітальні подружжя Нудів.

— А, хай їм чорт! — вигукує чоловік.

— Тс-с! — цитькає на нього дружина.— Причиніть двері, Сюзен. Скільки разів я вам казала ніколи не залишати двері відчиненими!

Чоловік навшпиньки піднімається нагору й зачинається у своєму кабінеті. Дружина

поправляє се-те перед дзеркалом, вичікуючи, поки опанує себе настільки, щоб не виказувати своїх почуттів, а тоді з розгорненими обіймами, так наче вона зустрічає небесного ангела, виходить у вітальню. Вона каже, що страшенно рада бачити Нудів, що вони дуже добре зробили, завітавши до них. Але чом вони не прийшли всією родиною? Де цей пустун Нуд-молодший? Чом він тепер ніколи не загляне до неї? Вона справді почне сердитись. А люба крихітка Флоссі Нуд? Ще мала, щоб їздити в гості? Пусте! Що ж це за гостини, коли не всі Нуди прийшли?

Обоє Нудів, які сподівалися, що не застануть господарів, і завітали тільки з добропристойного обов'язку робити візити принаймні разів чотири на сезон, починають пояснювати, як багато вони доклали зусиль, щоб прийти в гості.

— Сьогодні,— промовляє місіс Нуд,— ми вже остаточно вирішили. «Джоне, любий,— сказала я вранці,— хоч би що сталось, а сьогодні я відвідаю нашу дорогу місіс Пройд».

З її слів випливає, що коли до них хотів завітати принц Уельський, йому було відмовлено. Мовляв, нехай приходить увечері чи взагалі іншим разом, бо на сьогоднішній день у Нудів свої плани — вони збираються в гості до місіс Пройд.

— А як себе почуває містер Пройд? — запитує місіс Нуд.

Місіс Пройд мовчить якусь хвилину й напружено слухає. їй чути, як він нишком спускається сходами й проходить повз вітальню. Вона чує, як тихенько відчиняються і зачиняються парадні двері. А тоді прокидається, наче зі сну. Це вона думала про те, з якою прикрістю містер Пройд, повернувшись увечері додому, дізнається, що пропустив таких гостей.

І так воно буває не тільки з Нудами й Пройдами, а й з тими із нас, хто не нудьгар і не пройдисвіт. Життя всіх верств суспільства має в основі таке прикидання, ніби всі чарівні, ніби ми раді всіх бачити, а всі раді бачити нас, ніби всі так добре зробили, прийшовши до нас у гості, ніби нас ніщо не може втішити, коли вони повинні вже йти.

Що б ми воліли — докурити сигару чи поспішити у вітальню, де співатиме міс Скрип? Ви ще й запитуете! У поспіху ми збиваємо одне одного з ніг. Міс Скрип не дуже хочеться співати, але якщо ми наполягаємо... Ми таки наполягаємо. Міс Скрип з чарівною нехиттю погоджується. Ми старанно намагаємось не дивитись одне на одного. Ми сидимо, втупивши очі в стелю. Міс Скрип кінчає співати й підводиться.

— Чого так мало? — кажемо ми, коли оплески трохи вщухають і нас можна розчути. Міс Скрип певна, що вона проспівала всю пісню? Чи вона обманила нас, витівниця, і вкоротила її на один куплет? Міс Скрип запевняє нас, що в усьому винен композитор. Але вона знає ще одну пісню. При цьому натяку наші обличчя знов опромінює втіха. Ми голосно вимагаємо ще.

Вино, яким частує нас господар, таке надзвичайне на смак, що й не сказати. Ні, ні, більше не можна, ми не наважуємось — лікар заборонив, дуже суворо. А яка сигара в нашого господаря! Ми й не знали, що такі сигари ще трапляються в цьому буденному світі. Ні, ми, їй-богу, не можемо викурити ще одну. Але, як ви вже так наполягаєте, можна нам покласти її в кишеню? Правду кажучи, з нас не такі вже й завзяті курці. А кава, якою пригощає господиня! Може, вона розкриє нам свій секрет? А дитя! Ми насилу слова знаходимо. Звичайні діти — хіба мало ми їх бачили? Як по правді, то ми ніколи не, знаходили чогось особливо привабливого в дітях і тільки задля годиться вихваляли їх. Але це дитя! Так і кортить спитати, де вони його дістали. Оце такого ми б і самі охочі мати. А як маленька Дженет декламує «В зубного лікаря»! Досі аматорська декламація ніколи не подобалась нам. А це справжній геній. Вона повинна готуватись на сцену! Її мати не дуже схвалює сценічну кар'єру? Ми просимо її в ім'я мистецтва — театр не повинен утратити такий талант!

Кожна наречена прегарна. Кожна наречена чарівна в простому вбранні з... (дальші деталі дивись у місцевій газеті). Кожне весілля — підстава для загальних веселощів. З келихом вина в руці ми змальовуємо те ідеальне життя, що чекає в майбутньому на молодят. Та й хіба ж може бути інакше? Вона — дочка своєї матері (схвальні вигуки). Він — ну, та його ми всі знаємо (знову схвальні вигуки, а також мимовільний, швидко заглушений регіт одного зле

вихованого молодика з другого кінця столу).

Своє прикидання ми вносимо навіть у релігію. Ми сидимо в церкві й через належні проміжки часу гордовито повідомляємо господа, що ми жалюгідні хробаки і що з нас нема пуття. Нам здається, що так і слід робити; для нас це ніяка не шкода, ба навіть вважається, що це приємність.

Ми прикидаємось, ніби кожна жінка порядна, а кожен чоловік чесний, аж поки вони примусять нас проти волі помітити, що насправді це не так. Тоді ми дуже на них сердимось й кажемо їм, що нам, людям бездоганим, з такими грішниками, як вони, не по дорозі. Горе наше з приводу смерті багатії титоньки просто невимовне. Торговці мануфактурою наживають цілі капітали, сприяючи нам у жалюгідних наших спробах показати свій розпач. Єдина втіха для нас — що вона відійшла в кращий світ.

Усі переходять у кращий світ, коли споживуть у цьому світі все, що зуміють. Ми стоїмо над розкритою могилою і кажемо це одне одному. А священик і зовсім переконаний у цьому, отож для заощадження часу він послуговується друкованою книжечкою проповідей з готовими формулами на цю тему. Коли я був дитиною, мене надзвичайно дивувало, що всі небіжчики потрапляють до раю. Тільки подумати, скільки людей досі перемерло, і всі вони в раю! Ясно, що рай перенаселений. Я майже співчував бідному сатані, про якого всі забули. В моїй уяві він поставав самотнім старим паном, який цілі дні сидить біля брами, без надії надіючись, а може, бурмочучи сам до себе, що мабуть-таки треба закрити крамничку.

Коли я одного разу поділився цими думками зі старенькою нянькою, вона погрозила, що як я й далі таке казатиму, то хто-хто, а вже я до нього напевне потраплю. Мабуть, я був зіпсутою дитиною. Але думка про те, як радо він зустріне мене, — єдину людську істоту, що завітала до нього за багато років, — ця думка якоюсь мірою мені лестила: хоча б раз у житті я опинюся в центрі уваги.

На кожних зборах кожний оратор «молодчага». Марсіанин, прочитавши наші газети, дійшов би висновку, що всі члени парламенту — це веселі, добрі, зичливі, чисті душею святі, що мають лише ту дрібку земних рис, через яку ангели не можуть забрати їх живцем на небо. Хіба всі присутні на повний голос, одностайно не іменують їх «молодчагами»? Так завжди говориться. Ми щоразу з величезним задоволенням вислуховуємо блискучу промову попереднього оратора. Коли вам здавалося, ніби ми позіхали, то це ми просто так упивались його красномовством, що аж пороззявляли роти.

Що вище підіймається людина по суспільних щаблях, то ширший повинен бути п'єдестал прикидання. Коли якусь дуже поважну персону спіткає нещастя, навколишнім дрібнішим людям просто життя не миле. А беручи до уваги, що в цьому світі визначних персон предостатньо, а також те, що з ними час від часу трапляється те чи інше нещастя, мимоволі дивуєшся, як це світ досі ще це вимер.

Одного разу певній добропорядній і великій людині випало занедужати. У газеті я прочитав, що всю країну охопив смуток. Люди, що обідали в ресторані, схилили голови на стіл і ридали, почувши цю звістку від офіціанта. Незнайомі на вулиці кидались один одному в обійми й заходились плачем, як малі діти.

У цей час я був за кордоном і саме збирався додому. Але мені було якось соромно повертатись. Побачивши себе в дзеркалі, я був просто шокований: з мого обличчя виразно було знати, що зі мною вже кілька тижнів не траплялось ніяких знегод. Я відчував, що з'явиться з таким виглядом серед охоплених скорботою співвітчизників означало б ще посилити їхні страждання. Довелося визнати, що вдача моя дрібна й себелюбна. В Америці одна моя п'єса мала успіх, і я — хоч ріжте мене! — ніяк не міг удати людини, прибитої горем. Бували навіть хвилини, коли я забувався і — тільки подумати! — насвистував.

Як на те, я ще мав нагальну справу на батьківщині, а то б я, звичайно, затримався за кордоном, доки якийсь удар недолі не наблизить мене до стану моїх співвітчизників. На пристані в Дуврі першою людиною, з якою мені судилося поговорити, виявився митний урядовець. Можна б гадати, що горе зробить його байдужим до такої марниці, як півсотні сигар. А проте ні — він ще й дуже зрадів, коли знайшов їх. За них він здер з мене три

шилінги чотири пенси і навіть хихикнув, одержавши гроші. На пероні дуврського вокзалу маленька дівчинка залилася сміхом, коли якась жінка впустила валізку на собаку,— але діти завжди егоїсти, а можливо, ця дівчинка і взагалі не чула прикрої новини.

Однак найбільше я здивувався, коли у вагоні побачив пристойного виглядом чоловіка, що читав гумористичний журнал. Мушу визнати, що сміявся він стримано — принаймні, стільки ще мав порядності,— але все-таки навіщо прибитому горем громадянину гумористика? Я й години не пробув у Лондоні, як переконався, що ми, англійці, напрочуд стримана нація. Ще вчора, судячи з газет, країні загрожувала серйозна небезпека захиріти в тузі й загинути з горя. Але вже, сьогодні країна опанувала себе. «Ми проплакали цілий день,— сказали собі англійці,— ми проплакали цілу ніч. Який з цього пожиток? Доведеться, мабуть, знов узяти собі на плечі тягар життя». Декотрі з них, як я помітив того ж таки вечора в готельному ресторані, заходилися знову самовіддано їсти.

Ми прикидаємось у найсерйозніших справах. На війні солдати кожної країни — завжди найхоробріші у світі.

Солдати ворожої країни завжди невірні й підступні, через що вони деколи й перемагають.

Література — це мистецтво, суспіль побудоване на прикиданні.

— Ану, сідайте всі колом і кидайте пенси в мою шапку,— каже письменник,— а я вдам, ніби десь у Бейсвотері живе молода дівчина на ім'я Анджеліна, найвродливіша дівчина у світі. Далі вдамо, що в Ноттінглі живе юнак на ім'я Едвін, закоханий в Анджеліну.

І тоді, якщо в шапці зібралось достатньо пенсів, наш письменник закасує рукави до роботи і вдає, ніби Анджеліна подумала те і сказала се і ніби Едвін робить усякі дивні речі. Ми знаємо, що все це автор вигадує по ходу розповіді, що він придумує все це, аби нам було цікавіше. З другого боку, він сам повинен прикидатись, ніби робить це тому, що не може інакше, бо він митець. Але ми добре знаємо, що якби в його шапку перестали падати пенси, то виявилось б, що він може інакше, та ще й як.

Театральний антрепренер гуркоче в барабан.

— Підходьте! Підходьте! — вигукує він.— Зараз ми будемо вдавати, ніби місіс Джонсон — принцеса, а стариган Джонсон прикинеться, ніби він — пірат. Підходьте, підходьте, поспішайте побачити!

І ось місіс Джонсон, удаючи принцесу, виходить із хиткої споруди, яку всі ми погодилися визнати замком, а стариган Джонсон, удаючи пірата, розгойдується на іншій хиткій споруді, яку ми погодилися визнати океаном. Місіс Джонсон удає, ніби закохана в нього, хоч ми знаємо, що це неправда. А Джонсон прикидається, ніби він страх який лиходій, і місіс Джонсон до одинадцятої години прикидається, ніби вірить у це. А ми платимо від шилінга до півфунта за те, щоб дві години сидіти й слухати їх.

Але, як я вже пояснив напочатку, мій приятель, що все це каже, трохи несповна розуму.

ЧОМУ МИ НЕ ЛЮБИМО ЧУЖИНЦІВ

Чужинець має ту перевагу над англійцем, що він зроду добропорядний. Йому не треба, як нам, намагатися бути добропорядним. Йому не треба на новий рік давати собі слово бути добропорядним і більш-менш дотримувати цього слова до середини січня. Він і без того добропорядний увесь рік. Коли чужинцеві сказано, що сідати в трамвай і сходити з нього слід з такого-то боку, йому навіть на думку не спадає, що можна не робити і з протилежного боку.

Якось у Брюсселі мені довелося бути свідком, як один безвідповідальний чужинець спробував сісти в трамвай не з того боку, що вимагали правила. Двері поряд нього були відчинені, а обійти на правий бік вагона, де слід було сідати в трамвай, він просто не встиг би, бо на вулиці був великий рух. Отож він увійшов у вагон з того боку, де стояв, і сів на місце. Кондуктор, що на хвильку одвернувся, вражено втупився в нового пасажира. Звідки він тут узявся? Кондуктор не спускав з ока вхідних дверей і не бачив цієї людини. Трохи згодом він почав здогадуватись, але все-таки не міг отак відразу звинуватити свого ближнього в такому тяжкому злочині.

Він звернувся до самого пасажира. Чи його присутність у вагоні наслідок чуда, а чи, може, гріхопадіння? Пасажир визнав свою провину. Пройнятий не так обуренням, як скорботою, кондуктор попросив його вийти з трамвая. Він не міг припустити в своєму вагоні такого неподобства. Пасажир не послухався; тоді кондуктор зупинив вагон і викликав поліцію. Як то й годиться полісменам, вони тут-таки вирости, немов із-під землі, й виструнчилися за своїм солідним начальником,— чи не сержантом, як мені видалося. Спершу сержант просто не міг повірити словам кондуктора. Навіть тоді, якби пасажир заявив, що він увійшов у вагон з правого боку, його слова вистачило б. Службовій особі за кордоном куди легше було б повірити в те, що кондуктор на хвилину втратив зір, аніж у те, що людина, народжена від жінки, може свідомо вчинити порушення недвозначно сформульованих друкованих правил.

Якби я опинився в такій ситуації, я просто збрехав би, і з усім клопотом було б покінчено. Але цей пасажир виявився гордим чи, може, недотепним,— одне з двох,— і вирішив не відступати від правди. Йому було наказано негайно зійти з вагона й пересісти в другий. З усіх боків надходили все нові й нові полісмени, і думати про якийсь опір при такому співвідношенні сил було б даремно. Пасажир погодився зійти і рушив до тих дверей, якими й слід було сходити. Але так було б несправедливо: він увійшов не тими дверима, що вимагали правила, отож і зійти повинен теж усупереч правилам — з протилежного боку. Отак його й висадили в самому вирі вуличного руху, після чого кондуктор став посеред вагона й прочитав нотацію, як небезпечно входити й виходити з трамвая, порушуючи правила.

У Німеччині є один чудовий закон,— я хотів би, щоб такий був і у нас в Англії,— про те, що ніхто не має права кидати на вулиці папірці. Один мій знайомий, англійський офіцер, розповів мені, що, перебуваючи якось у Дрездені і не знаючи про існування цього закону, він прочитав був якогось довгого листа, порвав його на півсотні дрібненьких клаптиків і викинув. А діялось це саме на вулиці. Його зупинив полісмен і вельми чемно пояснив, що закон забороняє таке робити. Мій знайомий погодився з ним, що це дуже добрий закон, подякував полісменові й сказав, що надалі враховуватиме його слова. Тоді полісмен зауважив, що цього цілком достатньо на майбутнє, але тепер треба якось упоратись із минулим, тобто з півсотнею клаптиків паперу, розкиданих по бруківці й тротуару.

Мій приятель військовий, лагідно всміхнувшись, визнав, що не бачить, як це можна було б зробити. Полісмен, мавши розвиненішу уяву, підказав вихід. А саме: щоб винуватець сам попідбирав усі ці півсотні, чи десь коло того, клаптиків. Мій приятель — генерал у відставці, чоловік солідний, а як коли, то й пиховитий. Йому й у думці не могло вкластися, як це він серед білого дня почне повзати рачки на головній вулиці Дрездена, підбираючи якісь там клапти паперу.

Німець-полісмен визнав, що становище справді делікатне. Але якщо мій приятель не погоджується, можливий ще інший варіант. А саме: під ескортом полісмена англійський генерал пройде до найближчої тюрми, за якихось три милі, а дорогою його супроводитиме, як це й заведено, юрба роззяв. Зараз четверта година, отож судді вони вже, певно, не застануть. Однак генералові забезпечать найбільші вигоди, які тільки можливі в тюремній камері, і полісмен не мав сумніву, що, сплативши штраф у п'ятдесят марок, він вийде на волю не пізніше, як завтра перед обідом. Генерал запропонував найняти якогось хлопчика, щоб попідбирав папірці. Полісмен звірився з текстом закону і заявив, що такі речі не дозволяються.

«Я обміркував становище,— розповідав мені мій приятель,— враховуючи всі ймовірні варіанти, в тому числі й можливість збити цього типа з ніг і чкурнути навітки, і прийшов до висновку, що перша його пропозиція була порівняно найменш обтяжлива. Але я й гадки не мав, яка це буде марудна робота — попідбирати всі ці тоненькі клаптики з брудного бруку! Це забрало в мене майже десять хвилин, а втішалось цим видовищем десь так тисяча душ, якщо не більше. Але, кажу вам, це таки добрий закон, я тільки за одним шкодую — що не знав його раніше».

Якось мені випало побувати в товаристві однієї американки на виставі німецької опери. В німецьких театрах глядачі зобов'язані скидати головні убори — знову ж таки, я б тільки

хотів, щоб такий звичай прищепився і в Англії. Але американка була призвичаєна нехтувати правилами, встановлені простими смертними. Вона пояснила капельдинерові, що їй не думаеться скидати капелюшок. Він зі свого боку пояснив їй, що скинути капелюшок доведеться, і на цьому ґрунті між ними почалась невелика суперечка. Skorиставшись нагодою, я відійшов убік купити програму: на мою думку, чим менше людей уплутано в суперечку, тим краще.

Моя знайома відверто заявила капельдинерові, що не надає ніякісінького значення його словам, хоч би їй що він там казав. Капельдинер і без того не здавався дуже говірким, а останні її слова, можливо, їй зовсім спантеличили його. В усякому разі, він нічого не відповів. Усе, що він зробив, — це став на дверях, втупивши погляд у далечінь. Двері були завширшки яких чотири фути, і три з половиною фути займав своєю постаттю капельдинер, мавши вагу десь так під триста фунтів. Як я вже казав, я відійшов убік купити програму, а коли повернувся, то побачив, що моя приятелька вже скинула капелюшок і встромляла в нього шпильки, а вигляд мала такий, наче в руках у неї не капелюшок, а капельдинерове серце. Оперти вона не хотіла слухати, а тільки раз у раз поривалась висловлювати своє обурення капельдинером. На щастя, публіка не дозволила їй навіть і цього.

Відтоді ця американка пробула в Німеччині ще три зими. Коли тепер вона, бува, збирається пройти дверима, що стоять навстіж розчинені перед нею і ведуть прямо туди, куди їй треба, але офіційна особа хитає головою і пояснює, що тут проходу немає, а слід піднятися на поверх вище, пройти коридором, спуститися іншими сходами і аж тоді можна дістатися до потрібного їй місця, вона перепрошує і швиденько відходить, засоромлена своєю помилкою.

Континентальні уряди вимуштрували своїх громадян до досконалості. Послух — це на континенті найперший закон. Я цілком вірю в правдоподібність історії про іспанського короля, який трохи не втопився, бо придворний, що мав обов'язок пірнати за королем, коли той випаде з човна, незадовго перед тим помер, а нового ще не встигли призначити. На континентальних залізницях проїзд у вагоні другого класу, якщо у вас на руках квиток першого класу, карається тюремним ув'язненням. Як карають за проїзд із квитком другого класу у вагоні першого класу, я не можу сказати, — напевне, смертю. Один мій приятель мало не пересвідчився в тому на власному досвіді.

Все скінчилося б добре, якби він не був такий з біса чесний. Він один із тих людей, які пишаються своєю чесністю. Бути чесним — це для нього, здається, справжня втіха. Він придбав собі квиток другого класу на поїзд, що йшов у гори, але на платформі випадково спіткав знайому даму і ввійшов разом з нею в купе першого класу. Прибувши на свою станцію, він пояснив контролерові, в чому справа, дістав гаманець і приготувався сплатити різницю. Його відвели в якусь кімнату й замкнули на замок. Зізнання його записали, прочитали йому вголос, примусили розписатись і послали по полісмена.

Полісмен із чверть години допитував його. Історії про даму ніхто не повірив. Де ця дама? Він не знав. Обшукали всю станцію, але її не знайшли. Він висловив думку — як згодом виявилось, цілком слушну, — що, втомившись даремно чекати, вона подалася в гори. Кілька місяців тому в сусідньому містечку зняли якусь бучу анархисти. Отож полісмен запропонував обшукати мого приятеля, чи немає при ньому бомб. На щастя, в цю хвилину на сцені з'явився агент компанії Кука, що разом з партією туристів повернувся з гір.

Добираючи з належним тактом вислови, він узяв на себе клопіт пояснити, що мій приятель трохи недоумкуватий і не може відрізнити перший клас від другого. Мовляв, в усьому винні червоні подушки на сидіннях: увійшовши до вагона, мій приятель подумав, що це перший клас, тоді як насправді то був другий.

Всі полегшено перевели дух. Серед загальної радості зізнання порвали на клапті. Але тоді раптом йолопові-контролеру закортіло дізнатися, де ж та дама, яка, очевидно, їхала в купе другого класу з квитком першого класу. Здавалося, що це їй так дешево не минеться, коли вона повернеться на станцію.

Однак чарівний агент Кука виявився й тут на висоті. Він пояснив, що мій приятель любить ще трохи й прибрехати. То він тільки задля хвастоців казав, ніби їхав у товаристві

дами. Він просто хотів би з нею їхати, саме це він мав на увазі, а підвело його погане знання німецької мови. Радощі знов пойняли присутніх. Репутацію мого приятеля було відновлено. Він зовсім не зловмисний негідник, як були подумали, а звичайнісінький мандрівний телепень. Такого німецька службова особа може поважати. Ще й більше: німецька службова особа погодилась коштом такої людини випити пива.

За кордоном не тільки чоловіки, жінки й діти добродішні, а навіть і собаки. Якщо вам випало бути власником собаки в Англії, чимало часу у вас іде на те, щоб розбороняти псів, які завелися гризтись, щоб доводити власникові іншого собаки, що це не ваш почав перший, щоб пояснювати розгніваним літнім дамам, що це не ваш собака роздер кішку,— вона, мабуть, померла від розриву серця, коли перебігала дорогу,— щоб запевняти недовірливих лісничих, що це зовсім не ваш собака, що ви не маєте ані найменшого уявлення, чий він. Натомість життя власника собаки за кордоном,— це чиста ідилія. У закордонного собаки, коли він бачить собачу гризню, виступають сльози на очах, і він ураз кидається шукати полісмена. Коли закордонний собака бачить, як біжить кіт, він поступається дорогою. Декотрих собак за кордоном господарі одягають у курточки з кишеньками для хусточок, а на ноги їм узувають черевики. Капелюхів, щоправда, собаки ще не носять. Але коли дійде й до цього, закордонний собака якось уже знайде спосіб чемно знімати капелюха, коли зустріне знайому кішку.

Якось в одному континентальному місті я натрапив на пригоду — вірніше б сказати, пригода натрапила на мене: вона накопилася на мене й поглинула, не давши мені часу отямитись. Винний в усьому був фокстер'єр, що належав одній молодій дівчині (власне, про те, що вона хазяйка собаки, ми дізнались тільки під кінець). Захекана, бо ж бігла цілу милю й раз у раз гукала, вона з'явилась тоді, коли пригода вже кінчалася. Коли вона розгляділась і побачила все, що сталося, і почула про все, чого не встигла побачити, на очах у неї виступили сльози. Англієць, якби він мав такого собаку, тільки кинув би раз оком навкруг і миттю чкурнув би абикуди першим-ліпшим трамваем. Але ж я казав, що чужинець зроду добродішний. Коли я відходив, вона давала своє ім'я і адресу сімом різним особам.

Та я хотів саме про собаку розповісти докладніше. Почав він досить невинно — спробувавши зловити горобця. А горобця ніщо так не захоплює, як те, коли його переслідує пес. Добрий десяток разів псові здавалось, що він зловив горобця. Тоді на дорозі з'явився ще один пес. Не знаю, як називається його порода, але за кордоном вона дуже поширена: ці собаки безхвості й скидаються на свиню, коли їм незле живеться. Проте даний екземпляр, той, якого я бачив, скоріше скидався на постилку перед дверима. Фокстер'єр схопив його за в'язи й нотяг у канаву попід самими колесами мотоцикла, що проїздив дорогою. Власниця безхвостого собаки, огрядна дама, кинулась його рятувати й налетіла на мотоцикл, її відкинуло вбік ярдів на десять, і вона збила з ніг хлопчину-італійця, що ніс скриньку з гіпсовими статуєтками.

Скільки мені не траплялося прикростей у житті, я не пригадую жодної, до якої не був би так чи інакше причетний італійський торговець статуєтками. Де ці хлопці ховаються в спокійні хвилини — це для мене справжня таємниця. Але тільки-но знаходиться нагода бути збитими з ніг, як вони виростають на місці, мов гриби після дощу. Мотоцикл врізався в візок молочаря, і уламки візка розсипалися посеред трамвайної колії. Трамвайний рух було перервано на добрих чверть години, що, однак, не завадило вагоноводові кожного вагона, який над'їжджав до місця катастрофи, відчайдушно дзвонити, маючи, певно, надію, що досить сильний дзвінок зрушить з місця всі передні вагони.

В англійському місті такий розгاردіш не привернув би особливої уваги. Хтось пояснив би, що все почалося через собаку, і дальші події набрали б цілком буденного й звичайного вигляду. Зовсім інакше з цими чужинцями, пройнятими страхом, що це Господь карав їх за якісь провини. Полісмен кинувся ловити собаку. Той у захваті відскочив назад і з несамопитим гавкотом став шкрябати задніми лапами бруківку, наче силкуючись повивертати каміння. Це налякало няньку, що котила дитячу коляску, і саме в ту хвилину на сцену вийшов я. Сівши па краєчку тротуару між коляскою й розрюмсаною дитиною, я

висловив собаці все, що думав про нього.

Забувши, що я за кордоном, що собака може не зрозуміти мене, я висловив йому все по-англійському, голосно й чітко. Він зупинився за якийсь ярд від мене й почав прислухатись до мого голосу з виразом такої неймовірної радості, якої мені не доводилось ніколи бачити ні раніш, ні згодом ні на чиему виду, чи то людському, чи то й собачому. Він упивався моїми словами, немов то була райська музика.

«Де я чув цю пісню раніше? — здавалося, запитував він сам себе.— Цю давно знайому мову, якою звертались до мене, коли я був молодим?»

Він підступив ближче до мене; коли я скінчив, у його очах ледь не блищали сльози.

«Кажі ще раз! — неначе благав він мене.— О, повтори все ще раз, усі оті рідні, давні англійські лайки й прокльони, що їх у цій богом забутій країні я повік уже не надіявся почути знову».

Від дівчини я довідався, що її фокстер'ер народився в Англії. Це з'ясувало все. Закордонний собака не робить таких речей. Чужинці зроду добропорядні — ось чому ми їх і не любимо.

МІСІС КОРНЕР ПІЗНАЄ ЦІНУ ЩАСТЯ

— Я саме це й маю на увазі,— заявила місіс Корнер.— Я хочу, щоб чоловік поведився, як годиться чоловікові.

— Але ж ти не хочеш, щоб Крістофер... тобто містер Корнер був такою людиною,— зауважила її щира приятелька.

— Я не кажу, щоб він робив це часто. Але я хотіла б побачити, що він здатний таким бути. Ви сказали хазяїнові, що сніданок подано? — звернулась вона до служниці, яка в цю хвилину внесла троє варених яєць і чайник.

— Авжеж сказала,— обурено відповіла та. Служниця на віллі «Акація» в Равенскорт-парку повсякчас перебувала в стані обурення. Навіть коли вона вранці й увечері промовляла молитви, голос її звучав обурено.

— А що він відказав?

— Що зійде, коли одягнеться.

— Ніхто й не вимагає, щоб він приходив роздягнений,— скипіла місіс Корнер.— Коли я кликала його п'ять хвилин тому, він сказав, що надягає сорочку.

— Якби ви тепер спитали його ще раз, він відповів би те саме,— висловила свою думку служниця.— Він якраз лазив рачки, коли я заглянула в кімнату: шукав під ліжком запонку.

Рука місіс Корнер з чайником зупинилася.

— Він розмовляв?

— Розмовляв? Там нема з ким розмовляти, а мені нема чого стояти й базікати.

— Я хочу сказати — сам із собою,— пояснила місіс Корнер.— Він часом не... не лаявся?

У тоні місіс Корнер бриніло бажання, майже надія.

— Лаявся?! Та він і не знає, як це робити!

— Дякую, Гаррієт,— сказала місіс Корнер. — Можете йти.— Вона з брязкотом поставила чайник на стіл.— Навіть це дівчисько зневажає його,— гірко зауважила місіс Корнер.

— Може, він раніше встиг вилаятись,— озвалась міс Грій.

Але місіс Корнер не так легко було втішити.

— Раніше встиг! Будь-хто інший на його місці лаявся б безперестану.

— Можливо,— сказала щира приятелька, завжди ладна знайти виправдання цьому грішникові,— можливо, він і лаявся, тільки вона не чула. Ти сама подумай: якщо голова його була під ліжком...

Двері відчинилися.

— Перепрошую, що я спізнився,— заявив містер Корнер, бадьоро входячи в кімнату. Він узяв собі за правило неодмінно бувати уранці бадьорим. «Зустрічай день усмішкою, і він даруватиме тобі щастя» — такий був девіз, що його місіс Корнер чула від чоловіка кожного ранку, рівно двісті два рази за всі шість місяців і три тижні їхнього подружнього життя.

Найрізноманітніші девізи посідали велике місце в житті містера Корнера. Вони були дбайливо виписані на картках однакового формату, а найдобріші з них, прикріплені до дзеркала, щоранку повчали господаря, коли він голився.

— Знайшов? — запитала місіс Корнер.

— Диво дивне,— відповів містер Корнер, сівши за стіл.— Я своїми власними очима бачив, як вона впала під ліжко. Може...

— І не проси мене, щоб я її шукала,— урвала чоловіка місіс Корнер.— Деякі люди, якби їм довелося повзати навкарачки під ліжком і стукатись лобом об ніжки, не втерпіли б, щоб не виляяться.— Слово «деякі» було виразно підкреслено.

— А це непогано загартовує характер,— натякнув містер Корнер,— коли часом примушуєш себе терпляче виконувати завдання, розраховані...

— Якщо ти заплутаєшся в одному з цих своїх довжелезних речень, то не матимеш коли й поснідати,— злякалася місіс Корнер.

— Шкода, якщо вона десь загубилася,— зауважив містер Корнер.— Її внутрішня вартість, можливо...

— Я пошукаю її після сніданку,— зголосилася привітна міс Грін. — Розшукувати всякі речі — це мій хист.

— Охоче вірю,— галантно погодився містер Корнер, ручкою ложки розбиваючи яйце.— Від таких ясных очей, як ваші, мало...

— У тебе тільки десять хвилин,— попередила його дружина.— Швидше снідай!

— Я хотів би хоч раз мати змогу висловитись до кінця,— поскаржився містер Корнер.

— До кінця ти ніколи не доберешся,— переконано сказала місіс Корнер.

— Я хотів би хоч спробувати,— зітхнув чоловік.— Може, цими днями...

— Як тобі спалося, любя? Я забула в тебе спитати,— звернулася місіс Корнер до своєї щирої приятельки.

— Першу ніч у незнайомому місці я завжди сплю неспокійно,— відповіла міс Грін.— А крім того, я ж була трохи збуджена виставою.

— Я волів би, щоб чарівне мистецтво цього драматурга ми побачили в кращому зразку,— промовив містер Корнер.— Коли так рідко ходиш до театру...

— Треба ж людині розважатись,— урвала його дружина, а її приятелька додала:

— Правду кажучи, я ніколи в житті так не, сміялась!

— І справді було кумедно. Я й сам сміявся,— визнав містер Корнер.— Але все-таки мушу зауважити, що брати пияцтво як тему...

— Він не був п'яний,— заперечила місіс Корнер,— а тільки трохи під чаркою.

— Люба моя,— поправив її чоловік,— він же на ногах не міг стояти!

— Зате був куди кумеднішим, ніж дехто з тих, хто може стояти,— не поступилася дружина.

— Цілком можливо, любя Емі,— пояснив їй містер Корнер,— що хтось може бути кумедним і не напившись, а хтось інший може напиться і не...

— О, чоловікові не вадить деколи випити,— заявила місіс Корнер.

— Люба моя...

— Тобі, Крістофере, теж би іноді не завадило.

— Мені хотілося б, щоб ти не казала того, чого насправді не думаєш,— зауважив містер Корнер, простягаючи порожню чашку.— Якби хтось почув тебе...

— Найбільше мене обурює, коли кажуть, ніби я кажу те, чого не думаю,— заявила місіс Корнер.

— Нащо ж ти тоді так кажеш? — здивувався чоловік.

— Бо я... бо я справді так думаю.

— Не можу повірити, любя, ніби ти справді думаєш, що мені не завадило б напиться, нехай навіть лиш іноді.

— Я не казала напиться, я казала випити.

— Але ж я випиваю... в помірних дозах,— пробував відборонитись містер Корнер.—

«Поміркваність у всьому» — такий мій девіз.

— Знаю,— відповіла місіс Корнер.

— Всього потроху й нічого...— цим разом містер Корнер сам себе урвав.— Боюся, що нам доведеться відкласти цю цікаву дискусію до іншої нагоди,— сказав він, підводячись.— Якщо ти не заперечуєш, люба, я б хотів переговорити з тобою в коридорі. В мене є кілька побутових запитань...

Господар і господиня протиснулися повз гостю й причинили за собою двері. Міс Грін лишилась за столом і їла собі далі.

— Я саме це й мала на увазі,— втретє зауважила місіс Корнер через хвилину, знов сідаючи за стіл.— Я б віддала все... все на світі,— палко додала вона,— аби тільки Крістофер став більше схожим на звичайного чоловіка.

— Але ж він завжди був таким... таким, як і зараз,— нагадала їй щира приятелька.

— О, звичайно, під час заручин кожна дівчина хоче, щоб її чоловік був сама досконалість. Але я не думала, що він таким і залишиться.

— А як на мене, то він дуже добрий і симпатичний молодик. Ти просто сама не знаєш, чого тобі хочеться.

— Я знаю, що він добрий,— погодилася місіс Корнер,— і я дуже люблю його. Але якраз через це й не хочу за нього червоніти. Я хочу, щоб він став справжнім чоловіком, щоб він робив те, що й інші чоловіки роблять.

— А хіба всі звичайні чоловіки лаються й інколи напиваються?

— Авжеж,— авторитетно заявила господиня.— Кому ж це подобається чоловік-лемішка?

— А ти хоч бачила коли-небудь п'яного? — поцікавилась щира приятелька, відкусуючи шматочок цукру.

— Скільки завгодно,— відповіла місіс Корнер, злизавши з пальців повидло.

Це означало, що за все своє життя вона разів із шість побувала в театрі, вибираючи переважно найлегші форми англійської драми. А коли їй уперше довелося побачити це в реальному житті, що сталось рівно через місяць (на той час учасники вищенаведеної розмови вже й забули її зміст), місіс Корнер була вражена більше за будь-кого.

Як це сталося, містер Корнер ніколи так до кінця й не зрозумів. Він був не з тих, кого наводять для прикладу на лекціях про користь тверезості. Свою першу чарку він вихилив так давно, що тепер уже й не пам'ятає, коли це було, і відтоді чого тільки не пив з найрізноманітніших чарок. Але ще ніколи не бувало, щоб він вийшов — або відчув спокусу вийти — за межі своєї улюбленої чесноти — поміркованості.

— Перед нами стояла одна пляшка бордо,— часто згадував потім містер Корнер,— і він сам більшу частину її й випив. Потім він дістав ще одну невеличку зелену фляжку — як він пояснив, цю штуку роблять із груш, у Перу її спеціально держать для дитячих свят. Звісно, він міг і пожартувати, але все-таки я ніяк не можу взяти втямки, як одна чарка... Невже я випив більше, ніж одну чарку, поки він говорив? — Це питання невідступно переслідувало містера Корнера.

Цей «він», що до такої міри заговорив нашого героя, був його далекий родич на ім'я Білл Деймон, перший помічник капітана з пароплава «Фортуна». До цієї випадкової зустрічі вдень на Ліденгол-стріт вони не бачились із самого дитинства. Наступного ранку «Фортуна» вирушила від пристані Сент-Кетрін до Південної Америки, і хтосьна, коли їм судилось побачитися знову. Як зауважив містер Деймон, сама доля, звівши їх серед вулиці, вимагає, щоб вони сьогодні ввечері вдвох пообідали в затишній капітановій каюті на «Фортуні». Вернувшись на службу, містер Корнер послав у Равенскорт-парк спішного листа з дивним повідомленням, що він прийде додому, можливо, не раніше десятої вечора, і о пів на шосту вперше після одруження рушив у протилежний бік від домівки і від місіс Корнер.

Багато про що балакали друзі. Під кінець мова зайшла про дівчат і жінок. Деймонів досвід, як засвідчували його слова, був багатий і різноманітний. Вони розмовляли, — вірніш, помічник капітана говорив, а містер Корнер слухав, — про смаглявих красунь Вест-Індії, про чорнооких жагучих креолок, про пишних білявих дам з каліфорнійських долин. Помічник

мав свої теорії щодо того, як слід ставитись до жінок і давати їм раду,— теорії, судячи з його слів, перевірені на практиці. Перед містером Корнером постав новий світ, у якому закохані жінки з собачою покорою схилялись перед чоловіками, а ті, хоч і любили їх, проте вмiли зберегти свою зверхність над ними. Він сидів мов зачарований, і холодний осуд поволі переходив у ревне захоплення. Помічник ладен був без кінця розповідати про свої пригоди, але об одинадцятій годині кок нагадав їм, що ось-ось мають прибути на борт капітан і лоцман. Містер Корнер, здивований, що вже така пізня пора, довго й ніжно прощався з родичем, а потім виявив, що пристань Сент-Кетрін — один із найзаплутаніших лабіринтів, з яких йому будь-коли доводилося вибиратись. Під якимось ліхтарем у районі Майноріс містерові Корнеру раптом спало на думку, що його ж не цiнують, як він того заслуговує! Дружина ніколи не говорить і не робить нічого того, чим красуні з Карибських островів покiрно виявляють свою жагучу пристрасть до чоловіків, здається, анітрохи не кращих від нього, містера Корнера. Коли він пригадав, як вона говорить до нього і як ставиться, йому аж сльози набігли на очі. Помітивши на собі пильний погляд полісмена, він змахнув сльози й квапливо рушив далі. Поки він ходив туди-сюди на пероні станції Меншен-Гаус, де безнастанно гуляють протяги, думки про заподіяну йому кривду обсіли його з новою силою. Чому місіс Корнер не виказує й сліду собачої відданості? А винен в усьому він сам, гірко переконував себе містер Корнер,— ніхто, тільки він сам. «Жінка любить пана, це в неї інстинкт,— пробурмотів собі під ніс містер Корнер.— Щоб мене чорти взяли, як вона бодай раз відчула, що я її владар!»

— Чеси звідси,— кинув містер Корнер якомусь опецькові-підлітку, що вже встиг зупинитись перед ним, широко роззявивши рота.

— Але мені цікаво послухати,— заперечив опецьок.

— Кого послухати? — здивувався містер Корнер.

— А вас,— пояснив хлопчак.

Від міста до Равенскорт-парку не близький світ, але містер Корнер не задрімав дорогою, бо напружено обмірковував перспективи подальшого життя свого і місіс Корнер. Коли він зійшов з поїзда, найбільше його непокоїли три чверті милі багнюки, що пролягли між ним і його постановою раз і назавжди з'ясувати свої стосунки з місіс Корнер.

Побачивши віллу «Акація», вигляд якої свідчив, що всі тут уже полягали й сплять, він ще дужче роздратувався. По-собачому віддана дружина чекала б його, думаючи, чи не буде йому чогось потрібно. Скориставшись порадою мідної таблички на дверях, він не тільки постукав, а й подзвонив. А що двері не відчинилися зразу, він і далі не переставав стукати й дзвонити. На другому поверсі відчинилось вікно найкращої їхньої спальні.

— Це ти? — почувся голос дружини. В її голосі й справді бриніла пристрасть, але зовсім не та, яку містер Корнер хотів би викликати. Це запалило його ще більшим гнівом.

— Чого ти вистромила голову з вікна, ніби я прийшов до тебе залицятись? Краще-но зійди відчини двері! — скомандував він.

— А в тебе хіба ключа нема? — спитала місіс Корнер.

Замість відповіді містер Корнер знову заходився стукати. Вікно зачинилось. Минула коротенька хвилька, і двері так раптово розчинились, що містер Корнер, ще з дверним молоточком у руці, просто-таки влетів досередини. Місіс Корнер зійшла вниз уже з готовими докорами на устах. Але вона не врахувала, що містер Корнер, звичайно такий млявий у мові, може навіть випередити її.

— Де вечеря? — обурено запитав він, усе не випускаючи молоточка.

Місіс Корнер була надміру вражена, щоб відповісти, і тільки мовчки втупилася в нього поглядом.

— Де вечеря? — знов grimнув містер Корнер, тепер уже пройнявшись щирим подивом, чого це не подано йому вечері.— Що ви всі собі думаєте — повкладалися спати, коли хазяїн ще не в-вечеряв!

— Щось тут сталося, любя? — почувся зі сходів голос міс Грін.

— Та заходь же, Крістофере,— благала місіс Корнер.— Заходь, будь ласка, нехай я

зачиню двері.

Місіс Корнер належала до тих молодих жінок, що з не позбавленою грації пихою виявляють свою владу над тими, хто охоче їм скоряється; але таких і переляк легко бере.

— Я х-хочу смажених нирок з грінками,— заявив містер Корнер, змінивши молоточок на вішалку для капелюхів, про що він зараз же й пошкодував.— І не суп-пе реч мені! Яс-сно? Щоб без ніяких суперечок!

— Що мені робити? — прошепотіла пойнята жахом місіс Корнер до своєї щирої приятельки.— В домі ж ані одної нирки!

— Я б бувши тобою зварила йому двоє яєць,— запропонувала послужлива приятелька,— і добре посипала їх кайєнським перцем. Він однаково доти все забуде.

Містер Корнер ласкаво погодився, щоб його провели до їдальні, яка водночас правила й за вітальню та бібліотеку. Обидві дами, до яких приєдналася нашвидкуруч одягнена служниця, намагались якнайскоріш розтопити в кухонній плиті. Постійне обурення служниці де й поділось, тільки-но вілла «Акація» дала їй першу нагоду виявити його по справедливості.

— Я б зроду-віку не повірила,— пошепки визнала місіс Корнер, лице в якої було біле, мов полотно.— Зроду-віку.

— Оце видно, що в домі чоловік, правда? — щебетала захоплена служниця.

Господиня відповіла їй ляпасом і цим трохи розважила душу.

Служниця знову прибрала незворушного вигляду, але дії місіс Корнер та її приятельки аж ніяк не прискорились, бо через кожних чверть хвилини долітали все нові й нові гучні розпорядження містера Корнера.

— Мені не стане духу самій увійти до нього,— сказала місіс Корнер, коли все було розставлено на таці. Отож за нею рушила щира приятелька, а з тилу їх обох прикривала служниця.

— Це що таке? — насупився містер Корнер.— Я ж казав к-котлети!

— Пробач, любий,— затинаючись мовила місіс Корнер,— але в домі нема ні шматочка м'яса.

— Ти якщо добрас-сподиня, то п'инна завж-жди мати м'ясо на к-котлети,— вів далі містер Корнер, наливаючи собі пива.— Ясно? М'ясонак-котлети!

— Спробую запам'ятати, любий,— сказала дружина.

— А поки що,— промовив чоловік між двома ковтками,— тобі ще далеко до доброїс-сподині.

— Але я постараюся, любий,— стала благати місіс Корнер.

— Де твої книги? — раптом поцікавився містер Корнер.

— Які книги? — в подиві перепитала дружина.

Містер Корнер грюкнув кулаком об стіл, від чого майже все в кімнаті, в тому числі й місіс Корнер, здригнулося.

— Не викруч-чуйся, голубко! — сказав містер Корнер.— Ти знаєш, чого я хочу,— твоїс-сподарські книги.

Згадані книги знайшлися в шухляді шифоньєра. Місіс Корнер дістала їх і тремтячою рукою передала чоловікові. Той розгорнув навмання одну з них і схилився над нею, насупивши брови.

— Що це, голубко? Ти д-додавати не вмієш,— зауважив він.

— Мене... мене в школі вважали навіть здібною до арифметики,— пробелькотіла дружина.

— То в школі, а це... Скільки буде двацьсім і дев'ять? — грізно спитав містер Корнер.

— Тридцять вісім... сім...— збилася місіс Корнер.

— Ти знаєш множення на дев'ять, чи ні? — заgrimів її чоловік.

— Я знала...— схлипнула вона.

— То рахуй! — скомандував він.

— Дев'ять на один — дев'ять,— почала, схлипуючи, місіс Корнер — Дев'ять на два...

— Далі! — суворо звелів містер Корнер.

Вона вела далі рахунок — тихо і монотонно, тільки інколи спиняючись, щоб приглушено схлипнути. Дрімотний ритм одноманітних речень, можливо, зробив своє. Коли місіс Корнер боязко повідомила, що дев'ять на одинадцять буде дев'яносто дев'ять, міс Грін нишком показала їй на стіл. Підвівши зляканий погляд, місіс Корнер побачила, що очі її владаря і пана заплющені, голова його спочиває між порожнім пивним глечиком та гірчичницею, а в кімнаті лунало дедалі гучніше хропіння.

— З ним усе буде гаразд,— заспокоїла приятельку міс Грій.— Ти йди зачинись і лягай. Уранці ми з Гарріет приготуємо йому сніданок. А тобі краще не муляти йому очей.

Місіс Корнер, сповнена вдячності, що знайшовся хтось, хто підказав їй, як бути, покірно послухалась.

Близько сьомої години ранку сонячне проміння, що освітило кімнату, примусило містера Корнера спершу кліпнути, тоді позіхнути, а потім напіврозплющити одне око.

— Зустрічай день усмішкою,— сонно промурмотів містер Корнер,— і він...

Раптом містер Корнер випростався і розглянувся. Це не ліжко. Під ногами валяються скалки глечика і склянки. Перекинута гірчичниця й роздушене яйце надають скатертині незвичного вигляду. Голова чогось аж гуде. У містера Корнера було таке враження, наче хтось пробував зробити з нього салат, та ще й надміру щедро заправивши гірчицею. Увагу його привернув якийсь шелест біля дверей.

У трохи прочинених дверях видніло зловісно серйозне обличчя міс Грін. Містер Корнер підвівся. Міс Грін прошмигнула в кімнату і, причинивши двері, зіперлася на них спиною.

— Сподіваюся, ви знаєте... чого нарobili? — почала міс Грін.

Говорила вона таким замогильним голосом, що бідного містера Корнера аж морозом обсипало.

— Я починаю пригадувати, але не... не дуже виразно,— признався він.

— Ви прийшли додому о другій годині ночі п'яний... просто як хлюща,— повідомила його міс Грін.— І зчинили таку бучу, що розбудили піввулиці.

З пересохлих губів містера Корнера зірвалось болісне зітхання.

— Ви вимагали, щоб Емі приготувала вам гарячу вечерю.

— Я вимагав? — містер Корнер перевів погляд на стіл.— І вона... вона приготувала?

— Ви так розходилися,— пояснювала міс Грін,— що перелякали нас усіх, усіх трьох.— Дивлячись на страдницьку постать перед собою, міс Грін насилу могла повірити, що лише кілька годин тому цей чоловік міг нагнати на неї неабиякого страху. І тільки усвідомлення обов'язку стримувало її в цю хвилину від сміху.— А коли ви сиділи тут і вечеряли,— безжально вела далі міс Грін,— то примусили Емі принести господарські книги.

Містер Корнер був уже на такій стадії, коли нічому не дивуєшся.

— Ви повчали її, як треба хазяйнувати.— В очах щирої приятельки господині блиснув вогник. Але містер Корнер зараз не помітив би навіть спалаху блискавки.

— Ви сказали їй, що вона не вмiє додавати, і примусили її повторювати вголос таблицю множення.

— Я примусив її...— В тоні містера Корнера не було й знаку емоцій, наче його цікавили самі голі факти.— Я примусив її повторювати таблицю множення?..

— Множення на дев'ять,— уточнила міс Грін.

Містер Корнер сів на стілець і втупився скам'янілим поглядом у майбутнє.

— Що ж робити? — промовив він.— Вона ніколи не простить мені, я її вже знаю. А ви не дурите мене? — скрикнув він з раптовим проблиском надії.— Я справді зробив це?

— Ви сиділи на цьому самому стільці, де й тепер сидите, і їли варені яйця, а вона стояла напроти вас і відповідала множення на дев'ять. А під кінець, побачивши, що ви заснули, я переконала її піти спати. Була третя година ночі, і ми думали, що ви не будете заперечувати.

Міс Грін підсунула стілець, сіла і, спершись на лікті, подивилась через стіл на містера Корнера. В очах у щирої господинини приятельки тепер уже виразно заграли

— Але ви більше ніколи такого не зробите,— додала міс Грін досить упевнено.

— Ви думаєте, вона простить мені? — спитав містер Корнер.

— Ні, не думаю,— відповіла міс Грін, і від тих слів обличчя містера Корнера знов поблідло.— Я думаю, що найкращим виходом буде, коли ви простите їй.

Ця думка навіть не розважила його. Озирнувшись, міс Грін переконалася, що двері зачинено, і хвильку прислухалась, чи не чути кого поблизу.

— Пригадуєте нашу розмову за сніданком,— задля більшої остороги міс Грін говорила пошепки,— у той перший ранок, коли я тільки приїхала до вас у гості? Емі тоді ще сказала, що краще б вам інколи випивати.

Так, так, він починав потроху пригадувати. Але ж вона сказала «випивати», а не «напиватись»! Містер Корнер ще більше похнюпився.

— Ну, так ви ж тільки «випили»,— хилила далі на своє міс Грін.— А крім того вона не мала на увазі «випивати». Вона мала на увазі по-справжньому напиватись, тільки не хотіла прямо сказати. Після того, як ви пішли, ми ще розмовляли з нею про це. Вона сказала, що віддала б усе на світі, аби тільки ви стали більше схожим на звичайного чоловіка. Це такий у її уявленні звичайний чоловік.

Недогадливність містера Корнера дратувала міс Грін. Вона перехилилася через стіл і труснула його:

— Невже ви не розумієте? Ви зробили це навмисне, щоб провчити її. Це вона повинна просити у вас пробачення.

— Ви так думаете?..

— Я думаю, що коли ви поведетесь як слід, наслідки перевершать усі ваші сподівання. Виходьте з дому, поки вона ще спить. Я нічого їй не скажу. Правду кажучи, мені й немає коли — я мушу встигнути на десятигодинний з Педінгтонського вокзалу. А коли повернетесь увечері додому, заговоріть перший — обов'язково так треба.

І містер Корнер, не встигнувши гаразд утямити, що робить, схопився з місця й у захваті поцілував щиру приятельку своєї дружини.

Цього вечора міс Корнер сиділа у вітальні й чекала на чоловіка. Одягнена вона була так, наче збиралася в дорогу, а в кутиках її уст залягли знайомі Крістоферові зморщечки, від самого вигляду яких його душа сховалася в п'яти. На щастя, він вчасно отямився, щоб привітати її усмішкою. І хоч. усмішка вийшла не зовсім така, яку він готував цілих півдня, все ж самий цей факт до того вразив міс Корнер, що вона не змогла вимовити й слова. Це дало чоловікові неоціненну перевагу: він заговорив першим.

— Ну, то як тобі це сподобалось? — весело почав містер Корнер.

На мить міс Корнер злякалася, чи не перейшла вже нова чоловікова неміч у хронічну стадію, але його усміхнене лице заспокоїло її, принаймні щодо останнього.

— Коли мені ще раз прийти «під чаркою»? Слухай,— провадив він далі, побачивши дружинину розгубленість,— ти ж не забула розмови за сніданком, у той перший ранок, коли до нас приїхала Мілдред? Ти тоді натякнула, що мені б інколи «не завадило» випивати, що я став би від цього куди привабливіший!

Пильно дивлячись на дружину, містер Корнер помітив, як у ній поволі пробуджується згадка.

— Раніше я не мав змоги задовольнити твоє бажання,— пояснив містер Корнер, бо мені треба було зберігати ясність думок для роботи, і, крім того, я не знав, як це вплине на мене. Але вчора я зробив усе, що міг, отож, думаю, догодив тобі.— І він додав: —Хоча я був би тобі вдячний, якби ти вдовольнилася,— звичайно, тільки на перший час, поки я більше при звичаюсь,— якби ти вдовольнялася такою сценою, скажімо, двічі на місяць, не частіше.

— Ти хочеш сказати...— промовила, підводячись, міс Корнер.

— Я хочу сказати, моя люба, що майже з першого дня нашого шлюбу ти не дуже крилася, що вважаєш мене лемішкою. Своє уявлення про чоловіків ти набрала з різних дурних книжок і ще дурніших п'єс, і тебе непокоїть, що я не такий, як вони. Що ж, я показав тобі, що коли ти хочеш, я зумію бути таким, як вони.

— Але ж ти був зовсім не схожий на них,— заперечила міс Корнер.

— Я зробив усе, що міг,— повторив містер Корнер,— Не всі люди однакові. А мій спосіб

напиватись — якраз такий.

— Я зовсім не казала «напиватись»...

— Але мала це на увазі,— урвав її чоловік.— Ти говорила про п'яних. Герой п'єси був п'яний. Тобі він здався кумедним.

— Він і був кумедним,— наполягала місіс Корнер, тепер уже в сльозах.— Я саме такого п'яного й мала на увазі.

— Його дружині,— нагадав їй містер Корнер,— він не здавався кумедним. У третій дії вона погрожувала йому, що вернеться до матері. А з твого одягу я бачу, що ти теж це надумала.

— Але ти... ти поводився так гидко,— проскімлила місіс Корнер.

— А що я зробив? — поцікавився містер Корнер.

— Ти став гупати в двері...

— А-а, пригадую. Я вимагав вечері, і ти зварила мені двоє яєць. А потім що сталося?

Спогад про найприкріший епізод її приниження надав голосові місіс Корнер відтінку справжнього трагізму.

— Ти примусив мене повторювати таблицю множення... Множення на дев'ять.

Він подивився на неї, вона подивилась на нього, і на хвильку запала тиша.

— Ти... ти й справді трохи перебрал?..— нетвердо промовила дружина.— Чи тільки прикидався?

— Справді,— признався чоловік.— Уперше в житті. І якщо ти вдоволена, то й востаннє.

— Пробач мені,— сказала місіс Корнер.— Я була така дурна. Пробач мені, будь ласка.

ФІЛОСОФІЯ І ДЕМОН

Здавна відомо, що філософія — це мистецтво терпіти чуже лихо. Найвидатнішим філософом, про якого я будь-коли чув, була одна жінка. Її привезли в лондонську лікарню з гангреною ноги. Лікар негайно оглянув хвору. Він був людиною прямолінійною.

— Ногу доведеться відрізати,— сказав він їй.

— Але ж не всю?

— На жаль, усю,— буркнув лікар.

— А іншої ради нема?

— Це єдина надія на порятунок.

— Що ж, дякувати богові, хоч не голову,— зауважила хвора.

Перед нами, забезпеченими людьми, біднота має величезну перевагу. Провидіння дарує їй безліч нагод опрацювати у філософії. Торік узимку я був присутній на добродійному вечорі для поденниць. Після частування ми спробували влаштувати для них якісь розваги. Одна молода пані, що вважала себе за хіромантку, зголосилась ворожити по руці. Подивившись на першу ж таки згубилу від праці долоню, вона насупила своє гарненьке личко.

— У вас має бути велике лихо,— повідомила вона жінку похилого віку .

Та спокійно глянула на неї і всміхнулася:

— Хіба тільки одне, голубонько?

— Так, тільки одне,— охоче підтвердила добра пророчиця,— а потім усе піде добре.

— Що ж, у нас у роду всі рано помирають,— без тіні прикrostі промурмотіла стара.

Удари долі не дуже страшать нас. Трапилось мені якось у середу снідати на дачі в одного приятеля. Його дванадцятирічний син і спадкоємець увійшов і сів на своє місце за столом.

— Ну, то які сьогодні успіхи в школі? — поцікавився батько.

— Та все гаразд,— відповів хлопець, завзято беручись до їжі.

— Нікого не відшмагали? — допитувався батько з лукавим вогником в очах.

— Та ні, начебто нікого,— подумавши відказав його нащадок, втілення батькових надій.

Енергійно вмиваючи печеню з картоплею, він додав через хвилину так, наче згадавши: — Звісно, крім мене.

Коли демон не хоче працювати

Філософія — наука нескладна. Найголовніше її правило — не надавати великого значення нічому, що станеться з вами. Біда лише, що в дев'яти випадках із десяти вам не щастить цього зробити.

«Ніщо лихе не може зі мною статися без згоди демона, що сидить у мені»,— твердить Марк Аврелій.

Але погано, що на цього нашого демона не завжди можна покластись. Надто часто він не виконує своїх обов'язків.

— Ти знову не слухаєшся, ось я тобі покажу! — погрожує нянька чотирилітньому шибеникові.

— А от і не покажеш, бо я сиджу,— заперечує маленький пустун, обіруч тримаючись за стілець.

Безперечно, його демон твердо вирішив, що лиха доля в особі няньки не повинна заподіяти йому кривди. Однак, на жаль, лиха доля виявилася дужчою від демона, в чому пустун і переконався.

Зуб не болітиме, якщо наш демон (інакше кажучи, сила волі) міцно держиться за стілець і твердить: цього не буде! Але рано чи пізно демон поступається, і тоді ми зчиняємо лемент. Ідея ясна, в теорії вона чудова. Ви охоче керуєтесь нею. Раптом ваш банк припиняє виплати. Ви кажете собі:

— Та яке це має значення?

Але м'ясник і пекар іншої думки і влаштовують у вашому передпокої бучу за бучею.

Ви п'єте агрусове вино, переконуючи себе, що це витримане шампанське. Наступного ранку ваша печінка доводить протилежне.

Наш демон сповнений добрих намірів, проте він забуває, що цього замало. Колись я знав одного перекonanого вегетаріанця. Він доводив, що життя вбогих набагато полегшає, якщо вони перейдуть на вегетаріанську дієту; можливо, він і мав рацію. Одного разу він зібрав з двадцятіро голодних хлопчаків і почагував вегетаріанським сніданком. Він переконував їх, що пюре з сочевиці — це біфштекс, а цвітна капуста — котлети. На третє він запропонував їм моркву з перцем, вимагаючи від них перекonanості в тому, що вони їдять ковбасу.

—Всі ви любите ковбасу,— просторікував він.— Але ж смак — це тільки плід уяви. Кажіть собі: «Я їм ковбасу»,— і практично ця страва її вам замінить.

Хтось підтвердив, що й справді так, тільки один горопах²⁷ розчаровано признався, що не може переконати себе.

— Але ж чому ти певний, що це не ковбаса? — напосідав на нього доброчинець.

—Бо в мене не болить живіт,— пояснив хлопчак.

Річ була в тому, що, хоч він і дуже любив ковбасу, від неї у нього щоразу починались кольки.

Якби ми не мали нічого, крім демона, розводити філософію стало б куди легше. На лихо, ми маємо ще й дещо інше.

Філософія, необхідна за життя

Ось іще один улюблений аргумент філософії: ніщо не має значення, оскільки років за сто,

---

²⁷ ГОРОПА́ХА, и, чол. і жін., розм. Людина, яка постійно живе в горі, біді; бідолаха. *Здорово знемагав на похмілля, не міг і голови звести горопах* (Борис Грінченко, II, 1963, 391); *Не було в своїй стороні Федорові роботи. І він разом з такими ж, як сам, горопахами, не мало поблукав по світі* (Юрій Збанацький, Незабутнє, 1953, 58).

[Словник української мови: в 11 томах. — Том 2, 1971. — Стор. 137.](#)

щонайбільше, нас уже не буде на світі. Чого ми справді потребуємо — то це філософії, яка підтримала б нас, поки ми ще живі. Мені байдуже до мого власного сторічного ювілею, мене обходить найближчий термін сплати рахунків. Якби всілякі збирачі прибуткового податку, критики, контролери газової компанії та подібні до них забрались геть і дали мені спокій, я б і сам міг зробитися філософом. Я готовий повірити, що все на світі марнота, а вони не хочуть. Вони погрожують вимкнути газ і правлять про судову повістку. Я переконую їх, що через сто років усім нам не буде до цього діла. А вони відповідають, що мова йде не про майбутнє сторіччя, а про рахунки за торішній квітень. Щиро кажучи, й мене самого мало тішить, що через сто років, як твердить філософія, я буду небіжчиком. Мені куди приємніше сподіватися, що небіжчиками будуть вони. А поза тим, за сто років усе може ще змінитись на краще. Можливо, я й не захочу помирати. Ось якби мені певність, що я помру завтра, ще до того, як вони зможуть здійснити свою погрозу і вимкнути воду чи газ, до того, як я одержу ту саму повістку в суд, якою вони страхають,— тоді я, можливо (не скажу, чи напевно), й тішився б, що так уміло ошукав їх.

Жінка одного злочинця прийшла якось увечері до нього у в'язницю й побачила, що він ласує підсмаженим сиром.

— Який ти, Едварде, легковажний — їсти сир на вечерю,— занепокоїлась дбайлива дружина.— Ти ж знаєш, що тобі це шкодить. Узавтра цілий день у тебе болітиме печінка.

— Отже й ні! — урвав її чоловік.— Зовсім я не легковажний, як ти гадаєш. Узавтра мене повісять, ще на світанку.

У Марка Аврелія є рядки, на яких я щоразу безпорадно зупинявся, аж поки не збагнув, у чому річ. У примітці сказано, що значення їх неясне. Це я й без примітки побачив. Їх змісту не пояснить ніхто, я певен. Можливо, ті рядки дуже змістовні, а можливо, зовсім беззмістовні. Більшість дослідників схильна до останнього, меншість, однак, тієї думки, що якесь значення вони мають, тільки навряд чи будь-коли пощастить його з'ясувати. Я собі гадаю таке: випала Маркові Аврелію нагода незле провести час, і додому він повернувся не знати чому дуже вдоволений сам собою.

— Треба відразу ж це занотувати,— сказав він сам до себе,— поки я хоч дещо пам'ятаю.

Йому здавалося, що ніхто ніколи не виголошував нічого розумнішого. Можливо, він навіть пролив дві-три сльози, розмірковуючи про свої достойні вчинки, і непомітно заснув. На ранок він усе чисто забув, а запис помилково потрапив у книжку. Оце єдине, на мою думку, вірогідне пояснення, і воно мене тішить.

Нікому не дано завжди бути філософом.

Філософія навчає нас, як терпіти неминуче, хоч люди здебільшого вміють робити це й без філософії. Марк Аврелій був римським імператором, а Діоген не женився і не платив за помешкання. Мені ж потрібна філософія одруженого банківського клерка, що має платню в тридцять шилінгів на тиждень, або наймита, що утримує родину з восьми душ на непевний заробіток у дванадцять шилінгів. Знегоди Марка Аврелія переважно були знегодами інших людей.

Як боги, мабуть, ставляться до прибуткового податку

— Що вдієш, доведеться податки підвищити,— напевне, часто зітхав Марк Аврелій.— Але що таке, кінець кінцем, податки? Дрібниця, схвалена Юпітером і узгоджена з природою людською. Мій демон підказує, що податки по суті нічого не важать.

Однак батька родини, який сплачував ці самі податки, навряд чи заспокоювала філософія, коли не вистачало на сандалі дітлахам, а дружина вимагала нового вбрання, в якому гоже було б показатись в амфітеатрі (адже це була єдина її розвага в житті — подивитись, як лев пожирає християнина, а тепер ось діти підуть самі без неї).

— Ну й остогидли ж мені ці варвари! — ладен був вигукнути Марк Аврелій, забувши про філософію.— І навіщо вони підпалюють будинки, позбавляючи бідняків даху над головою, простромлюють списками немовлят, женуть дітей у рабство? Чом вони не поводяться пристойно?

Проте врешті філософія брала гору над його хвилинною досадою.

— Нерозумно мені обурюватись на них,— доводив він сам собі.— Адже ніхто не злоститься на смоковницю, що вона дає саме смокви, або на огірок, що він гіркий. Як же варварам і поводитись, коли не по-варварському?

І Маркові Аврелію не лишалось нічого іншого, як перебити варварів, а тоді простити. Майже всі ми схильні прощати ближньому його провини — перше, однак, розквитавшись із ним.

У невеличкому швейцарському сільці я побачив біля шкільної огорожі дівчинку, яка гірко плакала, схиливши голову на руки. Я спитав її, що сталося. Вона відповіла, схлипуючи, що її однокласник, хлопчина десь такого самого віку, зірвав з неї капелюшок і тепер футболить його по той бік огорожі. Я спробував утішити її філософськими міркуваннями: мовляв, що ж ти візьмеш із хлопчиська, даремно в такому віці сподіватися від нього пошани до жіночого головного убору, це не властиво хлопчачій природі. Але філософія до неї не доходила. Вона заявила, що він гидкий хлопчисько і що вона ненавидить його. Виявляється, то був її найулюбленіший капелюшок. У цю мить з-за рогу вигулькнув винуватець пригоди. Він простяг їй капелюшок, але вона навіть не глянула. Я вирішив, що інцидент вичерпано, і рушив далі. За кілька кроків я озирнувся подивитись, чим усе скінчиться. Трохи зніяковілий, хлопчисько підходив ближче до дівчинки, яка не перестаючи плакала, схиливши голову на руки. Здавалось, вона була живим символом невтішного страждання і не помічала нічого навкруг.

Однак на хлопчиська чекав сюрприз. Коли він нерозважливо ступив ще крок уперед,* дівчинка блискавично хряснула його по голові якоюсь дерев'яною коробкою, чи не пеналом. Хлопчисько, видно, був твердолобий, бо луна від удару розкотилась по всій долині.

Повертаючись назад, я знову зустрів цю саму дівчинку.

— Капелюшок дуже потерпів? — запитав я.

— Зовсім ні,— усміхнулася вона.— Та він же й старенький. На свята я маю кращий.

Наймит і загальне добро

Я часто відчуваю потребу в філософських роздумах, особливо за доброю сигарою після ситного обіду. В таку пору я беру до рук Марка Аврелія, Епікура, переклад Платонові «Держави». В таку пору я повністю з ними згоден. Люди надміру хвилюються через дрібниці. Краще б навчатись незворушності. Ми спроможні терпіти все в житті, такими створила нас Природа. Дурень той наймит, що одержує непевних дванадцять шилінгів на тиждень: нехай би вдовольнявся тим, що має. Хіба йому треба турбуватися про долю капіталу, вкладеного під чотири проценти? Хіба сонце не сходить і не заходить для нього, як і для всіх? Багато хто з нас зроду не бачив сходу сонця. Зате більшість наших так званих убогих братів мають привілей трохи не щодня бути очевидцями цієї вранішньої врочистості. Хай тішитись їхній демон. Чого йому побиватись тим, що діти плачуть з голоду! Хіба це не звичайна річ, коли діти злидаря плачуть з голоду? Так схотіли боги у своїй премудрості. Хай його демон міркує про користь, яку дає суспільству дешева праця. Хай наймит подумає про загальне добро.

ЦИВІЛІЗАЦІЯ І БЕЗРОБІТТЯ

Чого ніяк не може досягти цивілізація — це забезпечення людей достатньою кількістю роботи. В кам'яному віці людина, наскільки можна тепер гадати, не сиділа склавши руки. Коли вона не була заклопотана пошуками чогось на обід, потім споживанням цього обіду, а далі пообіднім сном, вона за допомогою дрюка запопадливо виганяла з навколишньої місцевості осіб, які, на її погляд, були чужорідним елементом. Здорова людина палеолітичної ери зневажала б Кобдена²⁸ не менше, ніж сам містер Чемберлен. Вона вкрай неохоче терпіла чужоземців. В уяві вона постає як особистість хоч і не вельми інтелектуальна, зате така

---

28 Кобден, Річард (1804—1865) — англійський політичний діяч, що очолював прихильників вільної торгівлі («фрітредерів»)

енергійна, що це годі навіть уявити в нашу занепадницьку добу. То вона сидить на пальмі й шпурляє кокосові горіхи у свого ворога, а то, дивись, уже на землі й кидається каменюками та вивернутими пеньками. А що обидві сторони мали досить міцні черепа, суперечка хоч-не-хоч ставала тривалою і запеклою. Причому деякі мовні звороти, що тепер втратили будь-який конкретний сенс, тоді мали вельми реальне значення.

Коли, приміром, політик палеолітичної ери заявляв, що «розчавив свого критика», то малося розуміти, що він і справді таки розчавив його, скинувши на нього дерево чи здоровенну брилу землі. Коли говорилось, що один передовий представник первісного суспільства «знищив свого опонента», то родичам і друзям «опонента» ставало байдуже до нього — адже його вже не існувало, та й квит. Окремі рештки його ще можна було розшукати, але більшість тілесних останків була безнадійно розрізнена. Якщо прихильники певної печерної людини повідомляли, що їхній проводир «притис до стіни супротивника», то це не були пусті хвастощі перед дрімотною аудиторією в складі шістнадцятьох друзів та одного репортера. Це означало, що він тепер міг ухопити свого суперника за ноги й досхочу волочити по печері, внаслідок чого від нього лишалося тільки мокре місце.

Старовинні приклади «демпінгу»

Траплялося, що та чи інша печерна людина, побачивши, як з року в рік меншає урожай горіхів у околиці, вирішувала емігрувати. Політики навіть у ті далекі часи міркували не завжди логічно. Отож таким чином ролі мінялися. Оборонець вітчизни сам ставав чужорідним елементом і здійснював «демпінг» своєї власної особи там, де його зовсім не потребували. В давнину політичні дебати саме своєю простотою і приваблювали: навіть дитина, й та могла б зрозуміти, що до чого. Взяти хоча б найревніших послідовників державного діяча палеолітичної ери, то й вони теж не мали ані крихти сумніву щодо значення його слів. Скінчивши суперечку, того, котрий «здобув моральну перемогу», недбало відкидали вбік або ж ховали тут таки на місці,— залежно від смаку справжнього переможця. В самій же суперечці наставала перерва до тієї пори, поки не підростало наступне покоління.

Все це, можливо, діяло на нерви, зате допомагало збавляти час. Цивілізація породила цілу верству суспільства, єдиним клопотом якої є дозвілля. Для молоді грати й забавлятися — природна річ: молодий дикун тішиться на свій лад, лоша скаче, овечка вибрикує. Але людина — єдина істота, що грається, стрибає і вибрикує навіть у поважному віці. Побачивши на вулиці літнього бородатого цапа, який вистрибує, немов козеня на лужку, ми б подумали, що він з'їхав з глузду. А проте нас, людей, збираються тисячні натовпи, щоб дивитись на гру статечних леді та джентльменів, як вони стрибають за м'ячем, звиваються в найдивовижніших рухах, летять стрімголов і падають одне на одного. І в нагороду за це ми обдаровуємо їх щітками в срібній оправі та парасольками з золоченими ручками.

Ось уявіть собі, що якийсь учений з далекої величезної зірки став розглядати нас крізь збільшувальне скло, як ото ми розглядаємо мурашок. Наші розваги його б ошелешили. Найрізноманітніших розмірів і фасонів м'ячі, починаючи від дрібненьких барвистих кульок, що ними бавляться діти, й до пушболу, зробилися б об'єктом нескінченних наукових дискусій, «Що це таке? Чому ці чоловіки й жінки раз у раз штовхають і хапають м'ячі, де тільки їх не побачать? Чому вони завжди ганяють за цими м'ячами?»

Спостерігач з далекої непорушної зірки став би твердити, що м'яч — це якась нечестива зловорожа істота, запеклий ворог людського роду. Бачачи наші крикетні майданчики, тенісні корти, поля для гольфа, він дійшов би висновку, що певній частині людей доручено боротися з м'ячем в ім'я інтересів усього людства.

«Ці обов'язки,— доповідав би він,— покладено головним чином на більш розвинених представників людино-комаха, саме на тих, які порівняно з іншими рухливіші й яскравіші забарвленням».

Гра в крикет за спостереженнями з непорушних зірок

«Їх утримують і годують, очевидно, тільки задля цієї мети. Як показують мої

спостереження, жодної іншої роботи вони, здається, не виконують. Завдання цих спеціально відібраних і витренованих істот — гасати по земній кулі в пошуках м'ячів. Тільки-но їм щастить де-небудь запопасти м'яча, вони силкуються його знищити. Однак живучість цих самих м'ячів просто разюча. Існує різновид середніх розмірів, червоного кольору, на знищення якого потрібно цілих три доби. Коли знаходиться м'яч такої породи, з усіх кінців країни звозять спеціально витренованих бійців. Прибувши якомога швидше, вони відразу готові кинутись у бій, який відбувається в присутності величезного людського стовпища. Число бійців з невідомих причин не повинне перевищувати двадцяти двох. Кожен з них по черзі хапає здоровий дрючок і ганяється за м'ячем, поки той літає вище чи нижче в повітрі. Наздогнавши м'яча, боєць щосили вперішче по ньому дрючком. Коли боєць знемагає і вже неспроможний бити по м'ячу, він кидає зброю і забігає в намет, де великими дозами якогось невідомого мені тунку його приводять до тями. Покинуту зброю тим часом підхоплює інший боєць, і битва триває без будь-якої перерви. М'яч відчайдушно поривається заховатись від переслідувачів, але його щоразу ловлять і повертають назад на поле битви. Як свідчать мої спостереження, м'яч навіть не пробує дати відкоша: єдина його мета — уникнути переслідування. Деколи, — щоправда, я не знаю, зумисне чи ні, — трапляється, що м'яч завдає тілесної шкоди своїм катам, а частіше котромусь із глядачів. В таких випадках м'яч поціляє звичайно в голову або живіт, які, судячи з наслідків, є найвразливішими місцями в супротивників м'яча. Ці невеликі червоні м'ячі розмножуються, як можна гадати, під впливом сонячного тепла, оскільки в холодну пору вони зникають, а натомість з'являються м'ячі значно більшого розміру. Щодо цих других м'ячів, то бійці поборюють їх ударами ніг і голови. А іноді вони намагаються роздушити такий м'яч, навалюючись на нього цілим гуртом (десь так близько дванадцяти бійців).

Інший ворог людського роду, — як на вигляд, зовсім нешкідливий, — це невеликий білий м'яч, напрочуд верткий і лукавий. Він живе в піщаних місцевостях біля приморських пляжів і на відкритих лужках поблизу великих міст. Переслідує його червонолиця черевата комаха, що з надзвичайною запеклістю і люттю завдає по ньому ударів довгою палицею, окутою важким металом. Від одного удару бідолашне маленьке створіння відлітає вбік мало не на чверть милі. Організм цього м'яча на диво міцний, бо після удару він падає на землю майже без ніяких ушкоджень. Округла істота, що її супроводить дрібніша комаха, яка несе запасні палиці, і далі бігає за м'ячем. М'ячеві — завдяки його надзвичайній мініатюрності — часом щастить сховатися від переслідування, хоча сліпучо-білий колір шкіри м'яча скоро виказує, де він. Втративши тимчасово м'яч із поля зору, округла істота проймається несамовитою люттю і починає дико стрибати. З безтямним кровожерним гарчанням вона гамселить по всій рослинності навкруг. Інколи, зопалу промахнувшись, вона б'є палицею по повітрю і важко падає або ж замість м'яча вдаряє по землі, і її зброя розлітається на друзки. В таких випадках спостерігаємо цікаву річ: решта присутніх комах затуляє правою рукою рот, відвертається і розгойдується з боку на бік, наповнюючи повітря чудними звуками, схожими на гелгіт. Поки що мені не ясно, чи слід розглядати це як вираз співчуття їхньому товаришеві, що не поцілів м'яча, чи як ритуальне благання, щоб боги наступного разу більше допомогли невдасі. Що ж до того, хто завдав невлучного удару, то він простягає до неба руки з міцно стиснутими кулаками й промовляє, очевидно, якусь подобу молитви, складену спеціально для такої нагоди.

«Нащадок усіх віків». Його спадщина

В такому самому дусі зоряний спостерігач описує наші партії в більярд, змагання з тенісу, крокет. Напевно, йому й на думку не спадає, що певна частина роду людського, оточеного Нескінченністю, свідомо присвячує своє життя вбиванню часу. Один мій приятель, культурна людина середнього віку, магістр мистецтв, випускник Кембріджа, запевняв мене цими днями, що, попри весь його життєвий досвід, найбільшу втіху йому досі дає вдала подача тенісного м'яча. Трохи дивний коментар до історії нашої цивілізації, хіба ні? Отже, «співці пісні свої проспівали, будівничі будівлі звели, мрії художників плоттю стали».

Самовіддані борці за думку й волю поклали на віттар своє життя, крізь морок нецтва пробилось знання, цивілізація десять тисяч років боролася з варварством, і кінець кінцем досягла... уявляєте, чого? Того, що для заможного джентльмена двадцятого сторіччя, нащадка всіх віків, найвищу радість у житті становить удар по м'ячу уламком деревини!

Людська енергія, людські страждання — все це виявилось даремним. їй-богу, щоб оце так увінчати людське щастя, зовсім не треба було такого тривалого шляху й такої великої витрати енергії. Чи саме так це задумано? Чи на правильній ми дорозі? Дитячі ігри набагато мудріші. Ганчір'яна лялька — принцеса. В замку з піску живе велетень. В цих іграх є буяння уяви. Вони чимось пов'язані з дійсністю. Тільки дорослу людину може задовольнити безнастанна вовтузня з м'ячем. Більшості людства судилась така безперервна й виснажлива праця, що вона просто неспроможна розвивати свій мозок. Цивілізація призвела до того, що лише невелика привілейована меншість може тішитись дозвіллям, без якого робота думки немислима. І яка ж відповідь цього привілейованого класу?

Ось вона:

Хіба це «чесна гра»?

«Ми навіть пальцем не ворухнемо задля світу, який нас годує, одягає, дає нам розкоші. Все своє життя ми тільки й того, що перекидатимемось м'ячами, дивитимемось, як інші їх кидають, сперечатимемось один з одним, як кидати їх краще».

Ну, а хіба ж це — якщо висловитись їхнім світським жаргоном — «чесна гра»?

Але найдужче дивує інше: саме те, що знесилена працею частіша людства, яка відмовляє собі в усьому, щоб утримати їх у неробстві, ще й схвалює таку їхню відповідь. «Телепень-спортсмен», «нероба» — улюбленець народу, його герой, його ідеал.

А проте, може, я все це кажу лиш через заздрощі. Адже я сам ніколи не був особливо спритним, підкидаючи м'ячі.

ДЖЕРОМ КЛАПКА ДЖЕРОМ

Англія, цей край тверезих, практичних, ділових людей, водночас є й класичною країною гумору. Існує навіть спеціальний вислів — «англійський гумор». Мабуть, у жодній літературі світу немає такої рясноти комічних постатей і ситуацій, як у англійській. І одним з найпопулярніших у світі англійських гумористів був і в Джером К. Джером.

Народився він 2 травня 1859 року у Волсолі, невеликому місті центральної Англії. Незвичне, як на англійця, друге ім'я — Клапка — він дістав на честь друга родини, угорця-емігранта Дьєрдя Клапки. Батько майбутнього письменника був архітектором; людина неспокійної вдачі, він у непевних ділових підприємствах утратив своє майно, і вже 1860 року родина в пошуках хліба перебралась до Лондона. Там і минуло, не в великих достатках, дитинство Джерома, а з чотирнадцяти років йому довелося заробляти собі на життя, служачи писарчуком у залізничній конторі.

Проте юнака тягло до чогось вищого; він пробує свої сили в аматорському театрі, а врешті, кинувши службу, стає актором мандрівної трупи. Пізніше Джером змінив ще чимало професій, був репортером, учителем, агентом-комісіонером, секретарем у адвоката.

І водночас багато, безперервно писав. Своє літературне амбула Джером знайшов не зразу, і довгий час його надумано-зворушливі оповідання, нариси, повісті та п'єси відхиляли всі редакції. Але перша забарвлена гумором книжка «На сцені й за кулісами», де відбилися справжні життєві враження молодого автора, таки побачила світ у 1885 році й принесла Джеромові деякий успіх у читачів, якщо не в критики. 1889 року вийшла друга книжка з театрального життя, «Країна Сценія».

І того ж таки року — ще дві книжки, що відразу принесли Джеромові гучну популярність: гумористичні нариси «Дозвільні думки бездіяльної людини» та повість «Троє в одному човні».

Ця книжка була задумана як своєрідний художній путівник по Темзі, тільки прикрашений гумористичними пасажами, але хист гумориста взяв гору і «прикраси» витіснили первісний задум,— мабуть, на щастя для не одного вже покоління читачів.

В передмові до одного з видань «Трьох в одному човні» Джером каже: «Я писав книжки, що здаються мені розумнішими, книжки, в яких, на мою думку, більше гумору. Але публіка вперто бачить у мені саме автора «Трьох в одному човні, як не рахувати собаки».

Так воно, власне, є й сьогодні, хоча Джером написав ще чимало творів, цікавих і для сучасного читача. В його оповіданнях та гумористичних нарисах, зібраних у численних збірках, з яких варто назвати «Як ми писали роман», «Оповідки після вечері», «Начерки бузковим, голубим і зеленим», «Спостереження Генрі», «Дозвільні думки в 1905 році», «Ангел, автор та інші», виявляється невичерпна винахідливість Джерома на комічні ситуації й хист підмічати кумедне в людській поведінці, а в найкращих із них звучить гострий протест проти всякого лицемірства, зокрема проти лицемірства соціального. На жаль, Джеромові часто вадилась схильність до сентиментального моралізаторства, якою позначений зокрема роман «Пол Келвер» (1902), що його сам автор вважав найкращим своїм твором.

У 1892—1897 роках Джером редагував гумористичні журнали, довкола яких зумів зібрати й талановиту молодь, і вже відомих письменників.

Джером і змолоду, й уже будучи відомим, багато подорожував і писав про свої враження. Книжка «Троє на велосипедах» (1900), що становить ніби продовження «Трьох в одному човні», оповідає про Німеччину, і в ній, віддаючи належне працьовитому й чесному народові цієї країни, Джером засуджує прусський дух муштри й послуху та шовінізм.

Побував Джером у Росії і в одному з нарисів книжки «Дозвільні думки 1905 року» з великою прихильністю висловився про російських революціонерів. «Покірність народу вичерпується,— писав він,— революція неминуча, вона кривава й страшна, але, забравши багато життів, вона водночас розчавить несправедливість і темноту».

В творах останніх років життя Джеромів гумор іде на спад, переважають серйозні ноти. Найзначніші з цих творів — роман «Антоні Джон» (1923), у якому показано марноту багатства й безплідність зусиль поліпшити світ дрібними реформами («Світ буде врятований лиш тоді, коли кожна людина працюватиме») та книжка спогадів «Моє життя й моя епоха» (1926).

Помер Джером 14 червня 1927 року.

Зміст

ТРОЄ В ОДНОМУ ЧОВНІ (ЯК НЕ РАХУВАТИ СОБАКИ).....	3
ПЕРЕДМОВА.....	4
РОЗДІЛ ПЕРШИЙ.....	5
РОЗДІЛ ДРУГИЙ.....	10
РОЗДІЛ ТРЕТІЙ.....	13
РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ.....	16
РОЗДІЛ П'ЯТИЙ.....	21
РОЗДІЛ ШОСТИЙ.....	25
РОЗДІЛ СЬОМИЙ.....	31
РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ.....	35
РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ.....	41
РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ.....	46
РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ.....	50
РОЗДІЛ ДВНАДЦЯТИЙ.....	55
РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ.....	61
РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ.....	67
РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ.....	73
РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ.....	79
РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ.....	81
РОЗДІЛ ВІСІМНАДЦЯТИЙ.....	85
РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ.....	88
ОПОВІДАННЯ.....	94
ЯК БУТИ БЕЗДІЯЛЬНИМ.....	95
ОРЕНДА «СХРЕЩЕНИХ КЛЮЧІВ».....	98
ЛЮДИНА, ЩО ПРАГНУЛА КЕРУВАТИ.....	100
ЛЮДИНА, ЩО ЗБИЛАСЯ З ПУТТЯ.....	104
ЗАБУДЬКУВАТИЙ.....	108
ПАДІННЯ ТОМАСА-ГЕНРІ.....	111
НЕСПОДІВАНКА МІСТЕРА МІЛБЕРРІ.....	114
ЧИ СЛІД ЖОНАТИМ ЧОЛОВІКАМ ГРАТИ У ГОЛЬФ.....	119
ЧИ ПОВИННІ МИ ГОВОРИТИ ТЕ, ЩО ДУМАЄМО, І ДУМАТИ ТЕ, ЩО ГОВОРИМО.....	122
ЧОМУ МИ НЕ ЛЮБИМО ЧУЖИНЦІВ.....	125
МІСІС КОРНЕР ПІЗНАЄ ЦІНУ ЩАСТЯ.....	129
ФІЛОСОФІЯ І ДЕМОН.....	136
Коли демон не хоче працювати.....	137
Філософія, необхідна за життя.....	137
Як боги, мабуть, ставляться до прибуткового податку.....	138
Наймит і загальне добро.....	139
ЦИВІЛІЗАЦІЯ І БЕЗРОБІТТЯ.....	139
Старовинні приклади «демпінгу».....	140
Гра в крикет за спостереженнями з непорушних зірок.....	140
«Нащадок усіх віків». Його спадщина.....	141
Хіба це «чесна гра»?.....	142
ДЖЕРОМ КЛАПКА ДЖЕРОМ.....	143

ДЖЕРОМ К. ДЖЕРОМ
Трое в одной лодке (не считая собаки)
Рассказы
(На українском языке)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.
Редактор О. В. Хатунцева
Художник В. В. Василенко
Художній редактор В. В. Машков
Технічний редактор Ю. З. Тронік
Коректор В. Я. Митрофанова

Виготовлено на Харківській книжковій ф-ці ім. М. В. Фрунзе республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига», Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.

Здано на виробництво 7/ХІІ 1973 р. Підписано до друку 18/ІІ 1974 р. Папір № 3. Формат 70x90_{1/32}. Фізичн. друк. арк. 9,75. Умови, друк. арк. 11,407. Обліково-видавн. арк. 14,818. Ціна 52 коп. Замовл. 3-427, Тираж 65 000.

